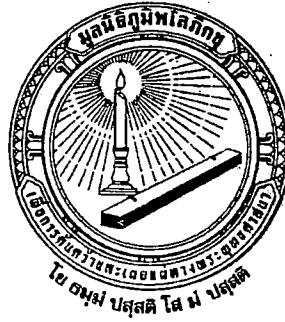

BBF00138

อภิธรรมมัตตสังคตตะ
และ
อภิธรรมมัตตวิภาวินีฎีกา
 (บาลี - ไทย)
 ภาค ๒

ABHIDHAMMATTHASANGAHA
and
ABHIDHAMMATTHAVIBHĀVINĪṬĪKĀ
 (PĀLI - THAI)
 PART II

ฉบับภูมิพลไฉริกษ
 เป็นที่ระลึกในโอกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ
 ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช
 ๕ ธันวาคม ๒๕๓๐

นายมนเฒ่พันธ์ - นางชุษา ขารุณุต
 สร้างพระคัมภีร์เพื่งทวายเป็นเขตงชุษา

โครงการบริวารอดอักษรอมและอักษรโบราณที่๑งถิ่น
 ขำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพทศศำณาเป็นภาษาไทย

ISBN 974-8288-67-6

พระบรมราโชวาท

ฉันขออนุโมทนา ขอให้ทำต่อไป อย่าหยุดเสีย
ฉันสนับสนุนงานนี้ร้อยเปอร์เซ็นต์เต็ม ให้ทำต่อไป
เป็นการช่วยให้คนเข้าถึงธรรม

การแปลคำบาลีมาเป็นคำไทยนั้น ต้องระวัง
ให้จงหนัก อย่าให้ขัดแย้งกันได้เป็นอันขาด เพราะถ้า
ขัดแย้งกันแล้ว จะทำให้เกิดความยุ่งยากแก่นักศึกษา
ต่อไปข้างหน้า ที่ใครสงสัยว่าจะแปลให้เข้าใจไม่ได้
แจ่มแจ้ง ก็ควรมีคำอธิบายกำกับไว้ด้วย

(พระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน พระราชทาน
แด่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช ญาณโมทยมหาเถระ และคณะกรรมการ
ของสมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา ในโอกาสเข้าเฝ้าฯ ถวายพระคัมภีร์
อัฐรสาลีนี้แปลเป็นภาษาไทยฉบับแรก เมื่อวันที่ ๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๖)

นายมนตรีพันธุ์ - นางซุษา ขารุตุส
ผู้ริเริ่มก่อตั้งมูลนิธิภูมิพลโลกิกขุ

ที่ ๒/๒๕๒๗

เรื่อง การจัดทำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ฉบับภูมิพโลภิกขุ

อาศัยพระบัญชา ที่ ๑/๒๕๒๗ เรื่องการตรวจชำระพระไตรปิฎก ลงวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๒๗ เนื่องในวโรกาสที่สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก จะเจริญพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบนักษัตร ใน พ.ศ. ๒๕๓๐ นั้น และโดยที่มูลนิธิภูมิพโลภิกขุเพื่อการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา ได้จัดทำโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งได้รับความเห็นชอบจากมหาเถรสมาคมและได้รับการอุดหนุนโดยงบประมาณแผ่นดินอยู่แล้ว

จึงให้มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ ส่งเสริมงานการตรวจชำระพระไตรปิฎกโดยพระบรมราชูปถัมภ์ เพื่อเอื้ออำนวยในการประสานประโยชน์ โดยจัดทำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ชั้นอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา โยชนา ปกรณ์วิเสส สัททวิเสส ฉบับภูมิพโลภิกขุ เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าในฐานะที่ทรงเป็นพระมหาธรรมราชาธิราช ให้เป็นที่ปรากฏตามโบราณราชประเพณีสืบไปชั่วกาลนาน

สั่ง ณ วันที่ ๘ ตุลาคม ๒๕๒๗

(สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ)

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
องค์ประธานกรรมการมูลนิธิการศึกษาโลกิกขุ
และองค์ราชูปถัมภิกา

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย
ของมูลนิธิการศึกษาโลกิกขุ

คณะกรรมการ

๑. ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร	รองประธานกรรมการ
๒. คุณหญิงจวบ จิรโรจน์	รองประธานกรรมการ
๓. คุณหญิงวัลลีย์ วีระปรีย	กรรมการ
๔. คุณหญิงแสงเดือน ณ นคร	กรรมการ
๕. คุณหญิงวรรณิ วิฑยะสิรินันท์	กรรมการ
๖. คุณหญิงสมนึก เปรมวัฒนะ	กรรมการ
๗. คุณหญิงสุภัทรา ตันติพิพัฒน์พงศ์	กรรมการ
๘. ศาสตราจารย์ คุณหญิงแม่นมาศ ชวลิต	กรรมการ
๙. คุณหญิงนงเยาว์ จิตต์กุศล	กรรมการ
๑๐. คุณหญิงสุจิตรา (จิราธิวัฒน์) มงคลกิติ	กรรมการ
๑๑. นางสมจิตต์ สิทธิไชย	กรรมการ
๑๒. นางลำยอง หารินสูต	กรรมการ
๑๓. นายชุมศักดิ์ เตชะเสน	กรรมการ
๑๔. นางสาววิไลลักษณ์ จารุดุล	กรรมการ
๑๕. นางสาวบุญรักษ์ นาครัตน์	กรรมการ

(๑๐)

๑๖. นางประสพศรี ประเสริฐสม	กรรมการ
๑๗. นายปราโมทย์ สัจฉกร	กรรมการ
๑๘. ดร.บุญนาคร ศตะภูริ	กรรมการ
๑๙. ศาสตราจารย์ นายแพทย์ยงยุทธ วัชรดุลย์	กรรมการ
๒๐. นางพงษ์เพ็ญ ดำรงรัตน์	กรรมการ
๒๑. พล.ร.ต.สุรจิต สงสกุล	กรรมการ
๒๒. นาวาเอกทองย้อย แสงสินชัย	กรรมการ
๒๓. นาวาเอกวินัย ตะเภาพงษ์	กรรมการ
๒๔. พันเอกณรงค์ ครองแถว	กรรมการ
๒๕. นายสุวรรณี จินต์ประชา	กรรมการ
๒๖. ดร.วิเศษ แสงกาญจนวนิช	กรรมการ
๒๗. นางสุนีย์ ครุจิต	กรรมการ
๒๘. นายชาครีย์ สิริสุนทรานนท์	กรรมการ
๒๙. นางบุญมา เตสยานนท์	กรรมการ
๓๐. นางสาวณัฐนิชา มานะวนิชย์	กรรมการ
๓๑. นายประสิทธิ์ พุกษาจารศิริ	กรรมการ
๓๒. พลเอกอุดมชัย องคสิงห	กรรมการ
๓๓. นายสิริ เพ็ชรไทย	กรรมการ
๓๔. นายวิระชัย ไชยวรรณนะ	กรรมการ
๓๕. นายพีระพันธุ์ สุนทรศารทูล	กรรมการ
๓๖. นางสุภาคินี เอกฉัตร	กรรมการ
๓๗. นายระพีพันธ์ จารุดุล	กรรมการและผู้จัดการ
๓๘. นางสาวพิมพ์พิมล งามบุญศรี	กรรมการและผู้ช่วยผู้จัดการ
๓๙. นางประณัฐ เตชะเสน	กรรมการและเหรัญญิก
๔๐. นางสาวจงกลณี นาคสมบูรณ์	กรรมการและผู้ช่วยเหรัญญิก
๔๑. นางสาวกมลวรรณ กอรรเกษม	กรรมการและเลขาธิการ

คณะผู้ำนวยการจัดสร้าง
พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา
ฉบับภูมิพลโลกขุ

๑. ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร	ประธานกรรมการ
๒. คุณหญิงจวบ จิรโรจน์	รองประธานกรรมการ
๓. นายระพีพันธ์ จารุดุล	กรรมการและผู้จัดการ
๔. นายภิญโญ ล่องสกุล	หัวหน้าฝ่ายวิชาการ

๑. คณะนักวิชาการ

๑. นายสุวรรณ จินต์ประชา ป.ธ.๙
๒. อุบาสิกาสมศรี จารุเพ็ง บ.ศ.๙
๓. นายทศพร ศรีคำ ป.ธ.๙
๔. นายบุญมา จิตจรัส ป.ธ.๘, พ.ม., M.A.(B.H.U.)
๕. นายชำนาญ รักขาว ป.ธ.๘, พ.ม.
๖. นายทองดี พันโน ป.ธ.๘
๗. นายทวีพัฒน์ นวลศรี ป.ธ.๗, พ.ม., พธ.บ., ค.บ.(มจร.)
๘. อุบาสิกาจันทร์ทิพย์ ศรีวงษ์ บ.ศ.๗
๙. อุบาสิกาจรรยา บัวสุวรรณ บ.ศ.๖
๑๐. นางสาวนันทนา เพ็ชรไทย ศศ.บ.(ศิลปากร)

๒. ฝ่ายเอกสาร-การพิมพ์

๑. นางชลอ วรรณจันทร์
๒. นางพิกุล บำรุงผล

(๑๒)

๓. นางจิตตรา อมระรักษ์
๔. นางสาวจิรัญญา เว้นบาป
๕. นางสาวพวงเงิน อุชชิน

๓. ฝ่ายธุรการ-สารบรรณ

๑. นายสุนทร แก้วเพชร
๒. นางสุภา วรรณพงษ์

๔. ฝ่ายบัญชี-การเงิน

๑. นางถาวร ศรีปราสาท
๒. นางรัตยา สาคร

๕. ฝ่ายพัสดุ

๑. นางวีณา เพิ่มสุข
๒. นางสาวธรินทร์ญา อภัยเสวตร์

๖. ฝ่ายโรงพิมพ์

๑. นายเฉลิมชัย ทองมี
๒. นายสมชาย มะเค็ง
๓. นายจิรายุ สิงห์นวน
๔. นางสาวพัชรา สาคร
๕. นางสาวประภา กล้าผ่องศรี
๖. นางบุศรา ขวัญดี
๗. นางรักชนก ศรีสุขสด
๘. อุบาสิกาขัมภสมร ทัดทอง
๙. อุบาสิกาพรหม เกิดเกษม
๑๐. อุบาสิกานุญเกื้อ ไพโรจน์

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณที่องถิน
ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย

ด้วยความสนับสนุนของคณะกรรมการมหาเถรสมาคม

และ

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม

(๑๔)

พิมพ์ครั้งที่ ๒ : ๒๕๕๕

Second published : 2012

ISBN 974-8288-67-6

สงวนลิขสิทธิ์

ในการคัดลอก แปร และดัดแปลง

ไม่ว่าบางส่วนหรือทั้งหมด

All rights reserved

พิมพ์ที่โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ ในบริเวณวัดสระเกศฯ กรุงเทพมหานคร

Printed in Thailand

At The Bhūmibalobhikkhu Foundation Press,

Wat Srakesa, Bangkok.

นิทานกถา

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลก ได้ทรงเทศนาโปรดเวไนยสัตว์ให้ได้บรรลุมรรคผลนิพพานตลอด ๔๕ พระวัสสา คำสอนของพระพุทธองค์ที่ทรงแสดงแล้ว ทรงบัญญัติแล้ว เรียกว่า พระธรรมวินัย ทรงตั้งไว้เป็นศาสดาแทนพระองค์ เมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพาน จัดเป็นพระสังฆธรรมอย่างหนึ่งเรียกว่า พระปริยัติสังฆธรรม ในบรรดาพระสังฆธรรมทั้ง ๓ พระปริยัติสังฆธรรมมีความสำคัญมาก เมื่อพระปริยัติสังฆธรรมยังดำรงอยู่ตราบใด พระปฏิบัติสังฆธรรม และ พระปฏิบัติวัตรสังฆธรรม ก็ยังคงดำรงอยู่ตราบนั้น เมื่อพระปริยัติสังฆธรรมเสื่อมสูญแล้ว พระปฏิบัติสังฆธรรมและพระปฏิบัติวัตรสังฆธรรมก็ดำรงอยู่ไม่ได้ เพราะฉะนั้น พระปริยัติสังฆธรรม จึงเป็นมูลรากของพระศาสนา เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระอรหันตสาวกทั้งหลายมีพระมหากัสสปเถระเป็นต้น ได้ยกเอาคำสั่งสอนอันเป็นพระพุทธรวจนะขึ้นสู่การสังคายนาเป็นครั้งแรกด้วยภาษาบาลี อันเป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ชาวโลก โดยจัดเป็นหมวดหมู่เรียกว่า พระไตรปิฎก ได้แก่ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก พระไตรปิฎกนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปาฬี หรือ พระบาลี

พุทธบริษัทผู้หวังความตั้งมั่นยั่งยืนแห่งพระสังฆธรรม จำเป็นต้องศึกษาพระไตรปิฎก หรือพระบาลีนี้ ให้รู้ซึ่งทั้งบทพยัญชนะและอรรถ จึงจะปฏิบัติได้ถูกต้องตรงตามพระพุทธรวจนะ ได้มีการศึกษาเล่าเรียนในด้านพระปริยัติสังฆธรรมนี้สืบมาตั้งแต่ครั้งพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนมชีพอยู่ จัดเป็นฐานะในพระศาสนาอย่างหนึ่งเรียกว่า คันถธุระ คู่กับ วิปัสสนาธุระ ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติ อันเป็นส่วนแห่งพระปฏิบัติสังฆธรรม การศึกษานั้นย่อมมีครูบาอาจารย์สั่งสอน และบันทึกคำสอนตลอดทั้งมติวินิจจัย โดยท่านผู้รู้พระพุทธานิบายเรียกว่า พระอรรถกถาจารย์ ตามความหมายที่แท้จริงนั้น พระอรรถกถาจารย์ หมายถึง พระอรหันต์ผู้เป็นสังคีติกาจารย์ ในครั้งแรก มีพระมหากัสสปเถระ พระอุบาลีเถระ และพระอานนทเถระ เป็นต้น เมื่อได้มีการสั่งสอนและการบันทึกคำสอนไว้ พระสงฆ์สาวกก็ได้ศึกษาเล่าเรียนต่อ ๆ กันมา

(๑๖)

คัมภีร์ดังกล่าวนั้นเรียกว่า อรรถกถา มีการบันทึกไว้ด้วยภาษาบาลี ภาษาเดียวกับที่ใช้บันทึกพระไตรปิฎก เมื่อพระพุทธศาสนาได้เคลื่อนจากชมพูทวีปมาตั้งมั่นอยู่ในลังกาทวีปแล้ว ได้มีการสังสอนและบันทึกไว้ด้วยภาษาสิงห์อันเป็นภาษาของชาวเกาะ สำนักที่มีชื่อเสียงเกี่ยวกับพระคัมภีร์อรรถกถาเหล่านี้ ได้แก่สำนักมหาวิหารในลังกาทวีป การที่จะทำความเข้าใจเรื่องราวในอรรถกถา พุทธบริษัทจำเป็นต้องศึกษาภาษาสิงห์ก่อน ซึ่งเป็นการยากลำบากแก่พุทธบริษัทผู้ใคร่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง คำอรรถาธิบายพระพุทธวจนะจึงไม่แพร่หลายกว้างขวางเท่าที่ควร อาศัยเหตุนี้ เมื่อพุทธศักราชล่วงได้เก้าร้อยปีเศษ พระเถระทั้งหลายมีพระพุทธโฆสะ พระพุทธทตตะ และพระธัมมปาละเป็นต้น จึงได้แปลอรรถกถาภาษาสิงห์เป็นภาษาบาลีอันเป็นต้นติภาษา จึงเป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาได้แพร่หลายเป็นประโยชน์เกื้อกูลไปทั่วโลก

ต่อมา ได้มีการแต่งคัมภีร์อธิบายความในอรรถกถา เพื่อให้เข้าใจพระพุทธวจนะชัดเจนยิ่งขึ้นเรียกว่า ฎีกา มีทั้งคัมภีร์ฎีกาเดิมเรียกว่า มูลฎีกา และคัมภีร์อธิบายฎีกาเดิม ซึ่งต่อมาเรียกว่า อนุฎีกา แล้วยังมีคัมภีร์แก้ไขข้อความที่เป็นเงื่อนไขข้อขัดที่ชวนสงสัยให้หายสงสัยเรียกว่า คณฐิบท อีกชั้นหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีคู่มือเป็นหนังสือประกอบในการแปลคัมภีร์ต่าง ๆ บอกสัมพันธ์ความ บอกความหมายของศัพท์แสดงไวยากรณ์แยกแยะให้เข้าใจเชิงศัพท์อีกชั้นหนึ่งเรียกว่า อัตถโยชนา คัมภีร์เหล่านี้ ล้วนเป็นประโยชน์แก่พุทธบริษัทผู้ศึกษาพระคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง และทั้งเป็นคู่มือในการแปลให้ถูกต้องอีกด้วย พระคัมภีร์ดังกล่าวเหล่านี้ แต่งรับกันเป็นสายตรงบ้าง เป็นปกรณวิเสส แต่งเป็นเรื่องเฉพาะ เช่นพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค หรือพระคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะเป็นต้นบ้าง ซึ่งจัดอยู่ในชั้นอรรถกถาแล้วมีคัมภีร์อธิบายต่อมาเรียกว่า ฎีกา เช่น มหาฎีกาชื่อปรมัตถมัญจสุตา อธิบายพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค และคัมภีร์ชื่ออภิธัมมัตถวิภาวิณี อธิบายคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะเป็นต้น

ภาษาบาลี เป็นต้นติภาษา คือภาษาที่มีแบบแผน เป็นมูลภาษา คือภาษาที่เป็นต้นเดิม เป็นภาษาที่รองรับพระพุทธวจนะซึ่งเรียกว่า พระบาลี และเป็นภาษาที่ใช้อธิบายพระพุทธวจนะอื่น ๆ อีกด้วย นักปราชญ์ได้แต่งไวยากรณ์ของภาษาบาลี

ไว้เป็นหลักฐาน เพื่อให้ศึกษารู้ความหมายของคำนั้น ๆ ได้ถูกต้องต้องแท้ ถ้าขาดความเข้าใจหลักภาษาอันเป็นนิรุกติศาสตร์เสียแล้ว ย่อมจะเกิดความเข้าใจผิด ลุ่มหลงในอักษรและบทต่าง ๆ ได้ ดังนั้น พุทธบริษัทผู้ใคร่ศึกษาจำต้องศึกษาให้รู้ไวยากรณ์ของภาษาบาลีอย่างแจ่มชัด จึงจะเข้าใจพระพุทธรวจนะได้ถูกต้อง คัมภีร์ไวยากรณ์เหล่านี้เรียกว่า สัททวิเสส บ้าง สัททศาสตร์ บ้าง นิรุกติศาสตร์ บ้าง

เมื่อพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายมาสู่ประเทศไทย ก็ได้แพร่มาพร้อมกับพระคัมภีร์ต่าง ๆ มีพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ออนุฎีกา ปกรณ์วิเสส และสัททวิเสส เหล่านี้เป็นต้น และได้จารไว้ด้วยอักษรขอมในใบลาน ผู้ศึกษาภาษาบาลีจึงต้องเรียนอักษรขอมก่อน แล้วจึงศึกษาแล้วเรียนพระคัมภีร์ทำความเข้าใจพระพุทธรวจนะทรงจำไว้ และเทศนาสั่งสอนต่อ ๆ กันมา ทุกยุคทุกสมัยจนถึงยุครัตนโกสินทร์นี้

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงมีพระราชปวารณาอาราธนาพระสังฆเถรานุเถระ ภัทราวาทเจ้าคณะเมืองราชบุรี เจ้าอาวาสวัดราชโอรสาราม กรุงเทพฯ รับการชำระปริวรรตอักษรขอมที่บันทึกพระไตรปิฎก ภาษาบาลีออกเป็นอักษรไทยแล้ว ตีพิมพ์พระไตรปิฎกอักษรไทยนี้เผยแพร่ไปในวัดวาอารามต่าง ๆ ตลอดทั้งในประเทศและต่างประเทศ เป็นการเฉลิมพระเกียรติยศพระราชกฤษฎีกาภินิหาร ที่ทรงเป็นธรรมิกราชาธิราชในโลก ต่อมา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ก็ได้ทรงอุปถัมภ์สร้างพระคัมภีร์อรรถกถาจากอักษรขอมภาษาบาลีมาเป็นอักษรไทยภาษาบาลีนี้ บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ต่างทรงมีพระศรัทธาประสาธนะ โดยเสด็จพระราชกุศล จัดพิมพ์สร้างไว้ในพระพุทธศาสนาให้เป็นที่ปรากฏในโลก เป็นคุณูปการแก่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง กาลต่อมาการทำพระคัมภีร์อักษรขอมเป็นอักษรไทยได้หยุดชะงักไปชั่วระยะหนึ่งประมาณ ๕๐ ปีเศษ ทำให้คัมภีร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย ซึ่งมีอยู่ในอักษรขอมต้องชะงักไปไม่แพร่หลายเท่าที่ควร

ด้วยเหตุนี้ มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ ซึ่งตั้งขึ้นตามพระราชฉายาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน โดยได้รับพระบรมราชานุญาตเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕ จึงได้ทำโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์

(๑๘)

ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทยเสนอคณะสงฆ์ผ่านกรมการศาสนา ได้รับความเห็นชอบจากมหาเถรสมาคม ตามมติมหาเถรสมาคม ครั้งที่ ๑๑/๒๕๑๖ เมื่อวันที่ ๕ มิถุนายน ๒๕๑๖ และได้รับความสนับสนุนจากรัฐบาล โดยให้เงินอุดหนุนเป็นรายปีผ่านกรมการศาสนา ให้ดำเนินการตามโครงการนี้ เพื่อให้พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาภาษาบาลีได้รับการชำระให้ถูกต้องเสียขั้นหนึ่งก่อน แล้วจึงแปลเป็นภาษาไทยตามขั้นตอนแห่งการปฏิบัติงาน

การปริวรรตอักษรขอมเป็นอักษรไทยก็ดี การชำระพระคัมภีร์ภาษาบาลีให้ถูกต้องก็ดี จำเป็นต้องสอบถามกับคัมภีร์อื่นและฉบับต่างประเทศเท่าที่จะหาได้ ต้องอาศัยผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญในภาษาบาลีเท่าที่มีอยู่ในปัจจุบัน และจำต้องฝึกฝน บัณฑิตให้สืบต่องาน เพื่อถ่ายทอดความรู้การทำงานให้ต่อเนื่องกันไปโดยไม่ขาดสาย งานพระคัมภีร์จึงจะสมบูรณ์และถูกต้อง เมื่อต้นฉบับภาษาบาลีถูกต้อง การแปลสู่ภาษาไทยก็จะถูกต้องตามไปด้วย

มูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ นอกจากได้รับความอุปถัมภ์จากรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในการให้เงินงบประมาณแผ่นดินอุดหนุนโครงการแล้ว ยังได้รับปัจจัยบริจาคจากเจ้านายและผู้มีจิตศรัทธาส่งสร้างพระคัมภีร์เป็นรายยกเพื่อถวายเป็นพุทธานุชาและอุทิศให้แก่ปัจเจกบุคคล ดังได้ประกาศพระนามและนามในท้ายเล่มพระคัมภีร์ เพื่อให้ท่านผู้พบเห็นได้อนุโมทนากุศลนั้น ๆ ด้วย

สำหรับ พระคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะและอภิธรรมมัตถวิภาวิณีฎีกา บาลี - ไทย ภาค ๒ นี้ นายมณีพันธุ์ - นางอุษา จารุดุล ได้มีจิตศรัทธาบริจาคเงินสร้างเป็นที่ระลึกในโอกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เพื่อถวายเป็นพุทธานุชา

มูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ ขอนุนุโมทนากุศลไว้ ณ ที่นี้

ขออานิสงส์แห่งการสร้างพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นธรรมทานนี้
จงเป็นแสงสว่างคือปัญญาแก่มนุษยชาติและทวยเทพทั้งปวง ขอให้สรรพสัตว์มีความสุข
โดยทั่วกัน เทอญ.

มูลนิธิภูมิพลโลกิกขุ
เพื่อการค้นคว้าและเผยแผ่ทางพระพุทธศาสนา

คำปฏิญญา

ในการจัดสร้างพระคัมภีร์ ตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย นั้น มูลนิธิภูมิพลภิกษุได้มีจุดประสงค์ที่จะสร้างพระคัมภีร์พระพุทธศาสนา ภาษาบาลี คือ อรรถกถา ฎีกา ออนุฎีกา คัมภีร์ อรรถโยชนา ปกรณ์วิเสส และสัตททวิเสส ที่ยังไม่เคยมีปรากฏในอักษรไทย ให้มีเป็นฉบับอักษรไทยขึ้น และชำระสอบทานพระคัมภีร์ ภาษาบาลีที่มีในอักษรไทยแล้ว แต่ยังคงคลาดเคลื่อนให้ถูกต้องบริสุทธิ ทั้งนี้ เพื่อเผยแพร่คำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้กว้างขวาง เพื่อประโยชน์สุขของมหาชนในโลก ขั้นตอนในการทำงานนี้ เบื้องต้นต้องชำระอักษรและบทพยัญชนะในคัมภีร์นั้น ๆ ให้เป็นที่ถูกต้องตามพระคัมภีร์ดั้งเดิมก่อน แล้วจึงแปลสู่ภาษาไทย และภาษาอื่นในภายหลัง ในเบื้องต้นนี้การตีพิมพ์พระคัมภีร์ต่าง ๆ มูลนิธิฯ จะจัดทำเป็นขั้นตอน ๔ ประการ คือ

๑. พิมพ์พระคัมภีร์ภาษาบาลีที่ได้ชำระถูกต้องแล้วเป็นอันดับแรก เพราะเป็นงานที่ทำสำเร็จก่อน และเพราะพระคัมภีร์ภาษาบาลีเป็นประโยชน์แก่นักศึกษาทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ซึ่งต่างได้ถือเป็นตำราในการศึกษาและอ้างอิง การศึกษาภาษาบาลี พระสงฆ์ฝ่ายเถรวาทถือเป็นหลักในการศึกษาพระศาสนา พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทได้แพร่หลายไปในส่วนต่าง ๆ ของโลก พร้อมกับพระคัมภีร์ภาษาบาลี ภาษาบาลีเป็นสื่อให้เกิดความเข้าใจพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ครั้งพุทธกาลเป็นต้นมา
๒. พิมพ์พระคัมภีร์ภาษาบาลีตามต้นฉบับเดิม พร้อมด้วยคำแปลลงในหน้าเดียวกันโดยแยกเป็น ๒ พากย์ซ้ายขวาเป็น ๒ ภาษา คือบาลี-ไทย ซึ่งจะ เป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่พระสงฆ์เมื่อนำไปแสดงพระธรรมเทศนาที่จะอ้างอิงภาษาบาลีพร้อมกับคำแปล และจะเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจ

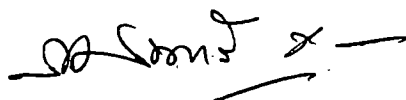
ศึกษาทั่วไป โดยเฉพาะในกรณีเมื่อไม่เข้าใจคำแปล ก็จะนำพากย์
ภาษาบาลีไปสอบถามท่านผู้รู้ให้อธิบายได้ทันที

๓. พิมพ์พระคัมภีร์ฉบับแปลเป็นภาษาไทย

๔. พิมพ์พระคัมภีร์ที่ได้เรียบเรียงเป็นภาษาไทยอย่างง่าย สำหรับ
ชาวบ้านทั่วไป เพื่อให้คนไทยได้เข้าใจพระธรรมถูกต้อง ทั้งนี้ เป็น
พระราชประสงค์ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน
ที่จะให้คน "เข้าถึงธรรม"

มูลนิธิฯ จะทำพระคัมภีร์ใดในลักษณะใด ย่อมขึ้นอยู่กับกาลเทศะ และ
ความเหมาะสมในการที่จะเผยแผ่พระคัมภีร์นั้น ๆ ทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ
การพิมพ์พระคัมภีร์อักษรขอมมัตตสังคหะและอักษรขอมมัตตวิภาวินีฎีกา บาลี-ไทย ภาค ๒ นี้
เป็นการพิมพ์ฉบับชำระทั้งภาษาบาลี และคำแปลเป็นภาษาไทยลงคู่ในหน้าเดียวกัน
ตามคำปฎิญญาข้อที่ ๒ ข้างต้น เพื่อเผยแผ่คำสอนทางพระพุทธศาสนาให้กว้างขวาง
และลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ขออานิสงส์แห่งการสร้างพระคัมภีร์ที่ได้ตีพิมพ์ไปแล้วนี้ จงเป็นพลวปัจจัย
ให้สรรพสัตว์ทุกหมู่เหล่าได้พบเห็นแต่ความเจริญ ไม่มีเวร ไม่มีภัย ไม่มีทุกข์ เป็นสุข
ได้เต็มรสพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั่วกันเทอญ

(นายระพินทร์ จารุดล)

กรรมการผู้จัดการมูลนิธิภูมิปัญญาโลกิกขุ

แนะนำ

อภิธรรมมัตถสังคหะและอภิธรรมมัตถวิภาวินีฎีกา

พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญในวงการศึกษาของคณะสงฆ์ในเมืองไทยก็คือพระคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะและพระคัมภีร์อภิธรรมมัตถวิภาวินีฎีกา ที่กำลังจะแนะนำให้เป็นที่รู้จักทั้ง ๒ นี้

๑. พระคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ

การจะรู้จักพระคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะขอแนะนำให้ศึกษาให้รู้

๑. ความหมายของคำว่า อภิธรรมมัตถสังคหะ
๒. เนื้อหาของพระคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ
๓. วัตถุประสงค์ในการรจนาพระคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ
๔. ประวัติการรจนาพระคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ
๕. การใช้ประโยชน์เกี่ยวกับพระคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ

ความหมายของคำว่า อภิธรรมมัตถสังคหะ

คำว่า อภิธรรมมัตถสังคหะ แยกได้เป็น ๓ คำด้วยกัน คือ อภิธรรม + อัตถ + สังคหะ

อภิธรรม ได้แก่ พระอภิธรรมปิฎกที่พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย ได้ทรงแสดงโปรดเทวดาทั้งหลายมีพระสิริมหามายาเทพบุตรพุทธมารดาเป็นประธาน ณ ดาวดึงส์เทวโลก เหนือพระแท่นบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ ภายใต้คองไม้ปาริฉัตตกะ มีจำนวนสี่หมื่นสองพันพระธรรมขันธ์ แบ่งเป็นเจ็ดพระคัมภีร์ คือ พระคัมภีร์ธัมมสังคณี ๑ พระคัมภีร์วิภังค์ ๑ พระคัมภีร์ธาตุกถา ๑ พระคัมภีร์

บุคคลบัญญัติ ๑ พระคัมภีร์ถาวร ๑ พระคัมภีร์ยมก ๑ พระคัมภีร์มหาปฏิฐาน ๑ เป็นหนังสือพระอภิธรรมปิฎก ๑๒ เล่ม เรียกเป็นหัวใจ ๗ อักษรว่า **สัง วิ ธา ปุ กะ ยะ ปะ** ถือกันมาว่า **หัวใจพระอภิธรรม**

คำว่า **อัตถ** แปลว่า ความหมาย หรือ เนื้อความ การศึกษา พระพุทธศาสนา คือพระพุทธรวณะ คำของพระพุทธเจ้า มีความหมาย หรือที่ เรียกว่า อรรถ ดังคำบาลีว่า สาตถ์ และประกอบด้วยพยัญชนะเรียกว่า สพยัญชนะ เป็นรูปคำของภาษาบาลี ที่เราจะเรียนรู้โดยให้เข้าใจความหมายด้วย ที่มีรูปคำ เหมือนกัน เรียกว่ามีพยัญชนะอย่างเดียวกัน แต่ความหมายต่างกันก็มี การเรียน พระอภิธรรมจึงต้องเข้าใจความหมายของพระอภิธรรมด้วย จึงจะรู้เรื่องเข้าใจได้ ตลอด เมื่อรวม ๒ คำ เข้าด้วยกัน คือ อภิธัมม และ อัตถ มีรูปเป็น อภิธัมมัตถ แปลว่า ความหมายของพระอภิธรรม หรือความหมายในพระอภิธรรมปิฎก

สังคหะ แปลว่า รวบรวม หรือ ย่อ หมายความว่า รวบรวมเนื้อความ ของพระอภิธรรม เอามาย่อเข้าไว้

เมื่อรวม ๓ คำ คือ อภิธัมม+อัตถ+สังคหะ จึงมีรูปเป็น อภิธัมมัตถสังคหะ แปลว่า รวมหรือย่อเนื้อความในพระอภิธรรมปิฎกทั้งสิ้น ๗ พระคัมภีร์ เป็นหนังสือ ๕๙ หน้าพิมพ์อักษรไทย เป็นพระคัมภีร์เรียกว่า ปกรณวิเสส หรือคัมภีร์พิเศษ คือ คัมภีร์พิเศษ ถือเป็นคัมภีร์ชั้นอรรถถกขนาดเล็กที่สุด เรียกว่า อรรถถกถกานึ่งก้อย ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่มีชื่อเสียงและสำคัญที่สุด

พระคัมภีร์นี้เรียกย่อว่า **สังคหะ**

เนื้อหาของพระคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ

ในพระคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะนี้ ได้รจนาเป็นภาษาบาลีประเภท คำร้อยแก้ว คือความเรียง และคำร้อยกรอง คือคำประพันธ์ที่เรียกว่าคาถาหรือคำฉันท์ สำหรับไว้ท่องจำให้ขึ้นใจในการศึกษาพระอภิธรรมเบื้องต้น มีเนื้อหา ดังนี้ :-

(๒๔)

เริ่มต้นด้วยการกล่าวคำนอบน้อมพระรัตนตรัย คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ และกล่าวย่อพระอภิธรรม เรียกว่า พระปรมัตถธรรม ๔ ประการ คือ จิต ๑ เจตสิก ๑ รูป ๑ นิพพาน ๑ เรียกย่อเป็นหัวใจว่า จิ เจ รุ นิ เพื่อจำง่าย

แล้วแบ่งปรมัตถธรรมเป็นตอน ๆ เป็น ๙ ตอนด้วยกัน เรียกว่า ปริจเฉท

ตอนที่ ๑ ว่าด้วยเรื่องจิต เรียกว่า จิตตสังคหวิภาค จำแนกจิตตามประเภทแห่งภูมิทั้ง ๔ คือ กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ และโลกุตระภูมิ รวมเป็นจิต ๘๙ ดวง หรือ ๑๒๑ ดวง

ตอนที่ ๒ ว่าด้วยเรื่องเจตสิก เรียกว่า เจตสิกสังคหวิภาค จำแนกเจตสิก ธรรมชาติที่เกิดกับจิต ๕๒ ดวง คือ สัญญา ๑ เวทนา ๑ และสังขาร ๕๐ มีเจตนาเป็นประธาน มีชื่อว่าอัญญสมานเจตสิก อกุศลเจตสิก และโสภณเจตสิก มีการประกอบกับจิตในลักษณะต่าง ๆ

ตอนที่ ๓ ว่าด้วยเรื่องเบ็ดเตล็ด เรียกว่า ปกิณณกสังคหวิภาค จำแนกสภาวะธรรมเบ็ดเตล็ดจำนวน ๕๓ คือ จิต ๑ เจตสิก ๕๒ ทำหน้าที่ประกอบกันโดย เวทนา เหตุ กิจจ ทวาร อารมณ และวัตถุ

ตอนที่ ๔ ว่าด้วยเรื่องวิถี เรียกว่า วิถีสังคหวิภาค จำแนกทางเดินของจิตและเจตสิก ตามวัตถุ ทวาร อารมณ วิญญาณ วิถี และความเป็นไปของอารมณ

ตอนที่ ๕ ว่าด้วยเรื่องพ้นจากวิถี เรียกว่า วิถีมุตตสังคหวิภาค เป็นการจำแนกเรื่องภพภูมิต่าง ๆ ทั้ทุกคติ สุกติ คือ อบายภูมิ มนุषย์ สวรรค์ พรหมต่าง ๆ ตามกิเลส กรรม และวิบาก

ตอนที่ ๖ ว่าด้วยเรื่องรูป เรียกว่า รูปสังคหวิภาค จำแนกรูปมีทั้งมหาภูตรูป ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม และรูปอาศัยมหาภูตรูปเรียกว่า อupaทายรูป อีก ๒๔ รวมเป็นรูป ๒๘ และแสดงนิพพานไว้ในตอนนี้ด้วย

ตอนที่ ๗ ว่าด้วยเรื่องรวมปรมัตถธรรม เรียกว่า สมุจจัยสังคหวิภาค
 จำแนกการรวมปรมัตถธรรมต่าง ๆ เข้าในชั้นที่ ๕ आयตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ ที่เป็น
 กิเลสและโพธิปักขิยธรรม ๓๗

ตอนที่ ๘ ว่าด้วยเรื่องปัจฉัย เรียกว่า ปัจฉัยสังคหวิภาค เป็นเรื่อง
 จำแนกปฏิจาสุมุขบาทธรรม และปัจฉัย ๒๔ รวมทั้งบัญญัติต่าง ๆ

ตอนที่ ๙ ว่าด้วยเรื่องกัมมัฏฐาน เรียกว่า กัมมัฏฐานสังคหวิภาค
 จำแนกเรื่องกัมมัฏฐานซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติทางใจ ทำให้เกิดสมาธิและ
 ปัญญา เป็นการปฏิบัติภาวนาทั้งสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐานให้เข้าถึง
 ฌานและมรรคผล

นี่คือเนื้อหาอย่างย่อ ๆ ของพระคัมภีร์อภิธรรมัตถสังคหะ

วัตถุประสงค์ในการรจนาพระคัมภีร์อภิธรรมัตถสังคหะ

การศึกษาวัตถุประสงค์ในการรจนาพระคัมภีร์นี้ จะต้องเข้าใจวิธีเรียน
 พระอภิธรรมเสียก่อน การเรียนพระอภิธรรมนั้น ความประสงค์ก็เพื่อให้เข้าใจ
 พระพุทธวจนะ คำสอนของพระพุทธเจ้าได้อย่างถ่องแท้ เพราะในพระวินัยปิฎก
 และพระสุตตันตปิฎก ล้วนมีคำเกี่ยวกับศัพท์ในพระอภิธรรมตลอดไป พระอภิธรรมนั้น
 เป็นปัญญาของพระพุทธเจ้า เพราะฉะนั้น คนแต่เก่าก่อนรุ่นแรกจะต้องศึกษา
 พระอภิธรรมปิฎกโดยตรง โดยศึกษาควบคู่กับอรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก รวมทั้ง
 มุลฎีกาและอนฎีกา เพื่อทำความเข้าใจพระอภิธรรมซึ่งเป็นเรื่องยากมาก

เมื่อได้มีการย่อความพระอภิธรรมเป็นคำฉันทที่เรียกว่าร้อยกรอง และ
 ความเรียงที่เรียกว่าคำร้อยแก้วประกอบกัน ย่อมทำให้กุลบุตรจำได้ง่าย เป็นอุบายวิธี
 ที่จะเรียนพระอภิธรรมปิฎก เพื่อทำความเข้าใจพระพุทธานุศาสน์ ให้รู้จักรูปนามและ
 แยกรูปแยกนามได้ เป็นวัตถุประสงค์ในการรจนาพระคัมภีร์นี้

ประวัติการรจนาศระคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ

ท่านผู้รจนาศระคัมภีร์นี้ คือ พระอนุรุธาจารย์ ท่านเป็นพระเถระชาวเมืองกาเวรี เมืองกัญจิปุระ แคว้นโจฬะ ในประเทศกัญจิ ปัจจุบันคือเมืองมัทราสอินเดียใต้ สันนิษฐานว่ามีชีวิตอยู่ในราว พ.ศ.๑๕๐๐ ท่านได้รจนาศระคัมภีร์พระอภิธรรมที่มีชื่อเสียง ๓ คัมภีร์ คือ

๑. พระคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ
๒. พระคัมภีร์ปรมัตถวินิจจัย และ
๓. พระคัมภีร์นามรูปปริจเฉท

คัมภีร์ทั้ง ๓ นี้เป็นคัมภีร์ย่อพระอภิธรรมที่มีชื่อเสียงมาก

เฉพาะพระอภิธัมมัตถสังคหะ ได้รจนาศระคัมภีร์ที่วัดมูลโสมาราม เมืองอนูราชปุระ ประเทศศรีลังกา ที่พระนางโสมาทวี พระอัครมเหสีของพระเจ้าวิภูฏคามณีอภัยได้สร้างไว้ เป็นวัดที่มีชื่อเสียงโด่งดังในสมัยอดีต วัดมูลโสมารามนี้ เรียกกันเป็น ๒ ชื่อ คือ วัดมูลโสมาราม ๑ วัดตุมูลโสมาราม ๑ คัมภีร์มณีสารมัญญชูลาฎีกาขยายความไว้ว่า คำว่า มูล แปลว่า แรก หรือ ปฐม เพราะวัดนี้เป็นวัดแห่งแรก หรือเป็นวัดที่เป็นประธาน เพราะเป็นวัดสูงสุดกว่าทุกวัด อีกอย่างหนึ่ง มูล แปลว่า เป็นที่ตั้ง คือ เป็นที่ตั้งแห่งบุญทั้งหลาย เพราะภิกษุทั้งหลายที่อยู่อาศัยในวัดนี้ได้สั่งสมไว้ ส่วนคำว่า โสม แปลว่า พระจันทร์ เพราะวัดนี้ปรากฏเหมือนพระจันทร์นั้นรวมเป็นคำว่า มูลโสมาราม แปลว่า วัดที่ปรากฏเหมือนพระจันทร์ที่เป็นวัดแห่งแรก อีกอย่างหนึ่ง ท่านพระภิกษุจารย์มณีสารมัญญชูลาฎีกาได้ให้ความหมายว่า เพราะอุบาสกชื่อว่ามูลโสมะได้สร้างวัดนี้ไว้ จึงชื่อว่า วัดมูลโสมาราม ส่วนคำว่า ตู ข้างหน้าศัพท์เป็นนิบาต แปลว่ามีชื่อเสียง มีรูปเป็นตุมูลโสมาราม แปลว่า มูลโสมารามที่มีชื่อเสียง แต่ในปัจจุบันนี้อาจารย์ ส. สายเกษม ผู้แต่งคัมภีร์พระอภิธรรมพิสดารกล่าวว่า ภายหลังเมื่อพุทธศาสนาในลังกาเสื่อมลงแล้ว พวกมิชชชาติปฏิวัติตั้งวัดนี้เป็นศาลเจ้าชื่อบุญเนสราม เวลานี้ปรากฏอยู่ที่ตำบลหลาววัดอนูราชปุระ ในลังกาทวีป

นัมพอบาสก ชาวศรีลังกา ผู้เกิดในตระกูลอันสูงศักดิ์ได้อาราธนาให้
ท่านพระอนุรุทธาจารย์รจนาพระคัมภีร์นี้เพื่อเป็นแบบเรียนพระอภิธรรม

การใช้ประโยชน์เกี่ยวกับพระคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ

การใช้ประโยชน์ของพระคัมภีร์นี้ สังเกตได้มีอยู่ ๓ ประการ คือ
๑. ใช้ในการสดงานศพ ๒. เป็นบทสวดมนต์ที่ต้องท่องจำ และ ๓. เป็นอุปกรณ์
การศึกษาพระอภิธรรมเบื้องต้น ขออธิบายการใช้ประโยชน์ของพระคัมภีร์นี้ต่อไป

๑. ใช้ในการสดงานศพ ถือเป็นเรื่องเกี่ยวกับพิธีกรรมงานศพ เมื่อ
พ่อแม่หรือญาติพี่น้องตาย ศพอยู่ที่บ้านหรือเอาไปตั้งที่วัด มีการไปนิมนต์พระมาสวด
พระอภิธรรมในเวลาค่ำคืน นิมนต์พระมาสวด ๔ รูป เจ้าภาพจุดธูปเทียน
บูชาพระที่โต๊ะหมู่บูชาพระ จุดธูปเทียนบูชาพระธรรมที่หีบพระธรรมที่ตั้งอยู่หน้า
พระ ๔ รูปที่จะสวดนั้น แล้วจุดธูปเทียนบูชาศพ แล้วอาราธนาศีล รับศีลเสร็จแล้ว
พระสงฆ์ก็ตั้งนโม บางทีสวดมาติกาขึ้น กุสลา ธมฺมา อกุสลา ธมฺมา เป็นต้นไป
หรือบางทีสวดพระอภิธัมมัตถสังคหะ เรียกย่อว่า สวดสังคหะ โดยทำนองสรภัญญะวิธี
ทั้งภาษาบาลีและมีแปลเป็นภาษาไทย ถือกันมาแต่โบราณว่าการสวดพระอภิธรรม
หรือสวดสังคหะนี้เป็นบุญพิธีที่ญาติผู้อยู่จะพึงบำเพ็ญกุศลแก่ผู้วายชนม์

การสวดสังคหะ ถือว่าได้บุญมาก เพราะเป็นพระคัมภีร์ย่อพระอภิธรรม
ไว้ทั้งหมด ทั้งยังมีการสวดแปลเป็นภาษาไทยด้วย เสียงสวดของพระนั้นเป็นทำนอง
ไพเราะทำให้เกิดสลดสังเวช แต่บางคนฟังเสียงสวดสรภัญญะวิธีนี้เกิดกลัวก็มี
ที่นิมนต์พระมา ๔ รูป ก็เพื่อให้เท่ากับจำนวนปรมัตถธรรมทั้ง ๔ คือ จิต เจตสิก
รูป และ นิพพานนั่นเอง หรือมิฉะนั้นก็ให้ครบเป็นองค์สงฆ์

เรื่องการมีพิธีสวดอภิธัมมัตถสังคหะในงานศพนี้สำเร็จด้วยศรัทธา คือ
ความเชื่อในเรื่องบุญกุศลที่ญาติผู้ทำต่อญาติ เป็นการยกย่องญาติธรรม แต่บางแห่ง

(๒๘)

เห็นว่า การสวดสังคหะ หรือสวดมาติกา คนฟังไม่รู้เรื่อง สวดเพียงจบเดียว แทนสี่จบ แล้วกล่าวปาฐกถาธรรมก็มี

๒. เป็นบทสวดมนต์ที่ต้องทรงจำ เพราะมีคติถือกันมาว่า เมื่อกุลบุตร เข้ามาสู่พระพุทธศาสนาเข้ามาบวชเรียน ต้องเรียนรู้เบื้องต้น ๔ ข้อ คือ สวด สังข์ บิณฑูร หรือกลับกันว่า บิณฑูร สังข์ สวด

สวด หมายความว่า เมื่อบวชแล้ว ไม่ใช่บวชเล่น ๆ ต้องขยันท่องบ่น ทรงจำบทสวดมนต์ บททำวัตรเช้า บททำวัตรค่ำ เจ็ดตำนานสิบสองตำนาน ธรรมจักร อาทิตย อนุตต มหาสติปัฏฐาน บทมาติกา พร้อมด้วยบทอนุโมทนา ต่าง ๆ บทสวดมนต์เหล่านี้ต้องท่องบ่นทรงจำให้ขึ้นใจ เพื่อจะได้สังเคราะห์ญาติโยม เมื่อจะทำบุญในพิธีต่าง ๆ ทั้งงานมงคลและอวมงคล รวมไปถึงสวดพระปาติโมกข์ สวดกรรมวาจาต่าง ๆ ด้วย เพื่อให้สำเร็จประโยชน์ในสังฆกรรม

สังข์ ย่อมาจาก สังคหะ คือ อภิธัมมัตถสังคหะนั้นเอง ต้องท่องบ่น ทรงจำสังคหคาถาที่ท่านรจนาไว้ในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะให้คล่องปากขึ้นใจ ถือกันว่าเป็นมนต์อย่างหนึ่งเรียกว่า ธรรมมนต์ เมื่อสึกหาลาเพศเป็นคฤหัสถ์แล้ว ในชนบทบางแห่งยังมีพวกคฤหัสถ์เคยเป็นนักบวชมาด้วยกัน นิยมชวนกันไปซ้อมสวดสังคหะก็มี

บัง ได้แก่ บังสกุล ผู้บวชต้องรู้จักเรื่องบังสกุล เกี่ยวกับบังสกุลจีวร เพื่อการถืออุตุรงค์และพิธีกรรมเกี่ยวกับชักบังสกุลงานศพ งานผ้าป่า บังสกุลเป็นบังสกุลตาย เป็นเรื่องจะต้องศึกษาให้เข้าใจทั้งพิธีกรรมและบำเพ็ญปฏิบัติตามเยี่ยงอย่างพระอริยเจ้า

บิณฑูร ได้แก่ บิณฑบาต บวชพระบวชเณรจะต้องศึกษาเรื่องบิณฑบาต เป็นการช่วยตัวเองเกี่ยวกับการแสวงหาอาหารของนักบวช และถือเป็นการโปรดสัตว์ให้ชาวบ้านได้บำเพ็ญกุศลบุญกิริยาส่วนทานมัยด้วย

ตามที่กล่าวมานี้ ข้อที่ว่า สัง นั้น คือสังคหะ หรืออภิธัมมัตถสังคหะ เป็นบทสวดมนต์ที่ต้องทรงจำไว้เพื่อเป็นมงคลสำหรับตัวด้วย ถือกันมาอย่างนี้ สำเร็จ ด้วยวิริยะคือความเพียร

๓. เป็นอุปกรณการศึกษาพระอภิธรรมเบื้องต้น หมายความว่า ผู้ใคร่การศึกษาพระพุทธศาสนาให้รู้เนื้อความแห่งพระพุทธวจนะคือพระไตรปิฎก ต้องเรียนรู้พระอภิธรรม การศึกษาพระอภิธรรมนั้นต้องเรียนรู้ปรมัตถธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน เพราะฉะนั้น พระคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะนี้ จึงเป็นบันไดเบื้องต้นที่ดีที่สุดที่ผู้ศึกษาหมั่นทรงจำและทำความเข้าใจความหมายของคำในพระอภิธรรมจากคัมภีร์นี้ เป็นบันไดไต่เต้าขึ้นสู่การศึกษาพระอภิธรรมปิฎกอย่างแตกฉานต่อไป ประโยชน์ข้อนี้สำเร็จได้ด้วยปัญญา

นี่คือการใช้ประโยชน์เกี่ยวกับพระคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ

พระคัมภีร์ที่เป็นบริวารของพระอภิธัมมัตถสังคหะ

เพราะพระคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะมีความสำคัญดังกล่าว และถือเป็นพระคัมภีร์อรรถกถาขนาดเล็กที่มีชื่อเสียงเกียรติคุณพิเศษให้ประโยชน์ทางวิชาการพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง นักปราชญ์หลายท่านจึงได้รจนาพระคัมภีร์ฎีกาอธิบายความเป็นภาษามคธหลายพระคัมภีร์ ถือเป็นพระคัมภีร์ชั้นฎีกา มีชื่อปรากฏดังนี้

๑. พระคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหฎีกา ท่านพระวิมลอาจารย์ ศิษย์ของพระสารีบุตรเถระแห่งลังกา รจนา เป็นฎีกาเก่า

๒. พระคัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินี ท่านพระสุมังคลาจารย์ ศิษย์ของพระสารีบุตรเถระแห่งลังกา รจนา

๓. พระคัมภีร์สังเขปวิณณนาฎีกา ท่านพระฉัปปเถระ หรืออีกชื่อหนึ่งว่า พระสัทธัมมโชติपालเถระ แห่งพม่า รจนา

๔. พระคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหทีปนี ท่านพระสีลาจารย์ แห่งพม่า รจนา

(๓๐)

๕. พระคัมภีร์ปรมัตถทีปนี ท่านพระญาณธรรมาจารย์ หรือที่เรียกว่า อาจารย์แลตีสยามดอ แห่งพม่า รจนา

พระคัมภีร์เหล่านี้ เป็นพระคัมภีร์ประกอบการศึกษาพระคัมภีร์อภิธรรมมัตตสังคหะทั้งสิ้น

๖. พระคัมภีร์อภิธรรมมัตตวิภาวินีฎีกา

พระคัมภีร์อภิธรรมมัตตวิภาวินีฎีกา พระคัมภีร์ที่แนะนำไว้คู่กันกับพระคัมภีร์อภิธรรมมัตตสังคหะ เป็นคัมภีร์ที่ใช้เป็นหลักสูตรแบบเรียนและสอบความรู้พระปริยัติชั้นสูงสุดของคณะสงฆ์ประเทศไทย คือ เปรี๊ยะญ ๙ ประโยคมาแต่โบราณ เมื่อสมัยแปลด้วยปากก็ได้ใช้พระคัมภีร์นี้เป็นหลักสูตรสอนนักเรียนพระภิกษุสามเณรมาแล้ว ไทยเรียกพระคัมภีร์นี้ว่า ฎีกาสังคหะ หมายความว่า เป็นคัมภีร์อธิบายพระอภิธรรมมัตตสังคหะ เพราะถือว่าพระคัมภีร์อภิธรรมมัตตสังคหะเป็นคัมภีร์ชั้นอรรถกถา คัมภีร์ชั้นหลังอธิบายจึงเป็นคัมภีร์ชั้นฎีกา พม่าเรียกว่า ฎีกาจอ แปลว่า ฎีกาชื่อดังหรือฎีกาเรื่องนาม หรือเรียกสั้น ๆ ว่า วิภาวินี ไทยเรียกว่า วิภาวินี ก็มีเหมือนกัน

คำว่า วิภาวินี แปลว่า คำที่ทำให้เป็นแจ้ง หมายความว่า เป็นคำอธิบายที่ทำให้เนื้อความแห่งพระอภิธรรมให้แจ่มแจ้งนั่นเอง

ท่านผู้รจนาคัมภีร์อภิธรรมมัตตวิภาวินีนี้ ชื่อ พระสมุ้งคลาจารย์ เป็นศิษย์ของพระสารีบุตรเถระชาวลังกา มีปัญญามาก ได้ศึกษากับอาจารย์ใหญ่ คือพระสารีบุตร ซึ่งท่านผู้นี้เป็นนักปราชญ์สำคัญ เป็นพระฎีกาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์สารัตถทีปนี ฎีกาพระวินัย และได้รจนาคัมภีร์ปาฬิมุตตกวินยวินิจฉยสังคหะ เรียกย่อว่า บาสิมุต ซึ่งถือเป็นชั้นอรรถกถา เมืองไทยเคยใช้เป็นหลักสูตรสอบประโยค ๕ และยังได้รจนาฎีกาอังคตตรนิกาย ชื่อว่า สารัตถมัญจุสา ท่านพระสารีบุตรเถระนี้เป็นอาจารย์ของพระฎีกาจารย์อีกหลายองค์ พระสมุ้งคลาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์อภิธรรมมัตตวิภาวินีนี้เป็นศิษย์ของท่านองค์หนึ่งด้วย

เนื่องจากพระคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ เป็นคัมภีร์สำคัญในการศึกษา พระอภิธรรม พระเถระชาวลังกาได้รจนาคำอธิบายไว้หลายคัมภีร์ด้วยกัน มีทั้งภาษาบาลีและภาษาสิงห์ แม้พระสารีบุตรก็ได้แต่งคัมภีร์อธิบายอภิธัมมัตถสังคหะ เป็นภาษาสิงห์ด้วย พระสุมังคลาจารย์ศึกษาพระอภิธรรมกับพระสารีบุตร มีความเชี่ยวชาญแตกฉานพระคัมภีร์อภิธรรมมากดังกล่าวมา สามารถรจนาคัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา โดยใช้เวลา ๒๔ วันเท่านั้น และท่านยังได้รจนาคัมภีร์ฎีกาอภิธัมมดาวดาร ชื่อว่า อภิธัมมัตถวิภาสินีไว้ด้วย พระเถระทั้ง ๒ ท่านนี้มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศักราช ๑๗๐๐ ปี เป็นเวลาก่อนสมัยสุโขทัย ในรัชกาลพระเจ้าปรักกมพาทุ กษัตริย์เวียงนามแห่งลังกา ท่านอยู่ที่วัดเชตวนาราม เมืองปุลลัตตินคร ได้แก่ เมืองไปโลนารุวะ ลังกาทวีป

คัมภีร์ที่เป็นบริวารของพระอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา

เนื่องจากพระคัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกาเป็นพระคัมภีร์ที่มีความสำคัญ และมีชื่อเสียงมาก จึงเป็นพระคัมภีร์ที่มีการศึกษาทำความเข้าใจ พระอาจารย์แต่เก่าก่อนได้รจนาคัมภีร์อธิบายพระคัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกาเป็นภาษามครหลายคัมภีร์ มีรายชื่อดังนี้

๑. พระคัมภีร์โยชนาปัญญาจิกา เป็นคัมภีร์อรรถโยชนาประกอบความ ๕ นัย พระญาณกิตติเถระ รจนานที่เชียงใหม่
๒. พระคัมภีร์ฎีกามณีสารมัญชสา พระอริยวังสเถระ รจนานที่พม่า
๓. พระคัมภีร์จุฬฎีกาอเนคคุสสารทีปนี พระติปิฎกเถระ รจนานที่เมืองหงสาวดี
๔. พระคัมภีร์จุฬฎีกาปรมัตถวิโสธนี พระทีปมาลาเถระ รจนานที่พม่า
๕. พระคัมภีร์อังกุระ สังคหมหาฎีกา พระวิมลวงศาสังการเถระ รจนานที่พม่า
๖. พระคัมภีร์อภิธัมมัตถอนูวิภาวินี พระสาคราภิษเถระ รจนานที่พม่า

๗. พระคัมภีร์มหาตฺลหะ พระนาคินทสามิเถระ รจนาทิพม่า
๘. พระคัมภีร์วิภาวินีอัตถโยชนา พระญาณินทาสกเถระ รจนาทิพม่า
๙. พระคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะแปลร้อย พระเถระหรือนักปราชญ์ไทย

แปลพระคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะรวมกับพระอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา เป็นภาษาไทย
สำนวนเก่า เดิมจารไว้ด้วยอักษรขอม ได้มีการพิมพ์เป็นอักษรไทยครั้งแรกเมื่อ
พ.ศ. ๒๔๖๑

พระคัมภีร์ดังกล่าวมานี้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาพระอภิธรรมทั้งสิ้น
โดยเฉพาะพระคัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา ได้รับการจัดเป็นหลักสูตรพระปริยัติธรรม
ชั้นสูงของคณะสงฆ์ ซึ่งควรจะได้อศึกษาประวัติการใช้พระคัมภีร์นี้ต่อไป

ประวัติการสอบไล่พระปริยัติธรรมบาลีสสมัยแปลด้วยปาก

พระคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ และพระคัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา ทั้ง ๒
พระคัมภีร์นี้ในเมืองไทย เดิมจารเป็นอักษรขอมลงในใบลาน ใช้เรียนใช้สอบแปล
ด้วยปาก รู้ผลการสอบเมื่อสอบเสร็จ ท่านที่สอบแบบนี้ปัจจุบันไม่มีแล้ว ข้าพเจ้า
เป็นศิษย์อยู่กับเจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารีมหาเถระ ป.๙) วัดมหาธาตุ
เจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราชให้ดูวิธีการสอบด้วยปากเป็นขวัญตา เพราะท่านได้เคย
สอบมาด้วยตนเอง และเคยเป็นแม่กองบาลีสนามหลวง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘ - ๒๔๗๙
เจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราชได้เขียนไว้ในคำปรารภหนังสือเมื่อพิมพ์แจกในงานวันเกิดอายุ ๖๐
ปีของท่าน เมื่อวันที่ ๓๐ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๘๕ เมื่อ ๖๒ ปีมาแล้ว มี
ข้อความที่คัดลอกมาดังนี้ :-

"ธัมมปัทฐฐกถา มังคลัตถทีปนี สมันตปาสาทิกา วิสุทธิมัคค์ และ
อภิธัมมัตถวิภาวินี ๕ คัมภีร์นี้ เป็นหลักสูตรแห่งการเรียนและการสอบบาลีของ
ภิกษุสามเณรในประเทศไทยมานาน เดิมสอบกันด้วยวิธีแปลด้วยปากต่อหน้าคณะ
กรรมการสงฆ์ เมื่อข้าพเจ้าเข้าสอบครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๔๑ สอบในพระอุโบสถวัด
สุทัศน์เทพวราราม สมเด็จพระวันรัต (แดง) เจ้าอาวาสวัดนั้นเป็นอธิบดี ครั้งสอบ

ประโยค ๔ พ.ศ.๒๔๔๓ สอบในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร ที่สมเด็จพระพุทธอาจารย์ เป็นอธิบดี สอบในสถานที่นี้ตลอดมาจนเลิกวิธีสอบแปลด้วยปากฯ

ธัมมปัทฏฐกถา เป็นหลักสูตรประโยค ๓ แปลคัมภีร์นี้ทั้ง ๓ ประโยค กำหนดประโยคง่ายยากตามลำดับ กำหนดให้แปลประโยคละ ๒ ลาน แต่เมื่อคราวสอบที่วัดสุทัศนเทพวราราม ท่านให้แปลประโยคละลาน เพราะนักเรียนมากและเวลาจำกัด มังคลัตถที่ปีนั้นขึ้นต้นตั้งแต่ต้นจนถึงมงคลว่า ท่าน เป็นหลักสูตรประโยค ๔ นั้นปลายตั้งแต่ธัมมจริยาจนจบ เป็นหลักสูตรประโยค ๖ หลักสูตรประโยค ๕ สมัยนั้น ท่านให้แปลสารัตถสังคหะเป็นปกรณพิเศษ ครั้นภายหลังเมื่อสอบโดยวิธีเขียน ข้าพเจ้าได้กราบทูลเสนอบาลีมุตตกะต่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเห็นชอบ และทรงพระกรุณาโปรดตามนั้น ครั้นต่อมาข้าพเจ้าเห็นว่าคัมภีร์บาลีมุตตกะรวบรวมมาแต่สมันตปาสาทิกา ท่านตัดมาโดยเฉพาะตั้งเป็นมาติกา อรรถกถากับบาลีกลั่นกันอยู่ก็มี เพื่อประสงค์ให้นักเรียนได้ดูบาลีและรู้จักวรรณนาแห่งบาลีประกอบกัน จึงกราบเรียนสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ญาณวโรรส วัดเทพศิรินทราวาส เวลานั้นท่านเป็นผู้จัดการสอบปริยัติ ท่านเห็นชอบด้วย จึงจัดสมันตปาสาทิกาดังแต่ตติยถึงปัญจเป็นหลักสูตรประโยค ๕ คัมภีร์ปฐมสมันตปาสาทิกา เป็นหลักสูตรประโยค ๗ คัมภีร์วิสุทธิมัทคค์เป็นหลักสูตรประโยค ๘ ฎีกาอภิธัมมัตถวินิหรือฎีกาสารัตถที่ปีนี้เป็นหลักสูตรประโยค ๙ ฯ ประโยค ๑ ถึงประโยค ๖ แปลประโยคละ ๒ หน้าลาน ประโยค ๗-๘ แปลประโยคละ ๓ หน้าลาน ประโยค ๙ แปลลานหนึ่งฯ

การสอบโดยวิธีแปลด้วยปาก แปลโดยพยัญชนะประกอบด้วยไวยากรณ์ และทางประโยค ประโยคยากหรือมีกลเม็ดหรือพันเพื้อ นักเรียนผู้สนใจต้องทราบและทราบมติของท่านผู้สอบ ท่านองค์นั้นแปลอย่างนี้ ท่านองค์นั้นแปลอย่างนั้น เมื่อถูกท่านทักหรือทักจะได้แปลถวายท่าน ท่านผู้สอบที่มีความรู้ดี ท่านได้ฟังนักเรียนรูปใดแปลดี หยั่งรู้ว่ามีความรู้ดี ท่านเล่นมากและทักมาก ทั้งนี้ ก็เพราะจะตระหนักความรู้ของนักเรียนรูปนั้นและสนุกด้วย การสอบวิธีนี้ได้ประโยชน์คืออยู่หลายประการ

(๓๔)

๑. รู้จักไวยากรณ์ดี ๒. รู้จักไหวพริบได้ดี ๓. ได้พิสูจน์ท่วงทีวาจา ๔. ทำให้กล้าหาญฯ แต่ก็ได้เฉพาะบุคคล นักเรียนที่ศึกษาต่อครูอาจารย์นอกวงสอบตกโดยมาก เพราะไม่ได้แบบแผนและหลักฐานที่ดีและมั่นคง แม้นักเรียนที่ศึกษาต่อครูอาจารย์ในวง ก็ได้ประโยชน์ดีแต่ผู้ที่มุ่งความรู้ ส่วนผู้ที่มุ่งประโยชน์ชั่วคราวก็หาได้ประโยชน์ที่เป็นสาระไม่ การสอบด้วยวิธีนี้แปลจากอักษรขอม ไม่เกี่ยวกับหนังสือไทยเลย เพราะฉะนั้นผู้ที่มุ่งเฉพาะบาลีจึงไม่สันทัดในภาษาไทย อันเป็นประโยชน์สำคัญของประเทศชาติ เพราะเหตุนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงทรงเปลี่ยนวิธีสอบด้วยปากเป็นการสอบด้วยวิธีเขียนโดยหนังสือไทย ซึ่งเป็นหลักสูตรอยู่ในบัดนี้”

การปริวรรตอักษรคัดสังคหะและอักษรคัดวิภาวินีฎีกา พิมพ์เป็นอักษรไทยครั้งแรก

เมื่อพุทธศักราช ๒๔๖๕ เป็นปีที่ครบ ๔๕ พรรษาแห่งพระชนมายุหม่อมเจ้าหญิงอัปสรสมาน พระชายาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงปรารภบำเพ็ญพระกุศลอุปัฏมภ์พระปริยัติธรรมของพระภิกษุสามเณรทั้งหลาย ได้ทูลพระสวามีให้ทรงพิจารณาเลือกพระคัมภีร์ที่มีประโยชน์มาก พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงพิจารณาเห็นสมควรพิมพ์พระคัมภีร์อักษรคัดสังคหะ และพระคัมภีร์อักษรคัดวิภาวินีฎีกา จึงได้อาราธนาสมเด็จพระวันรัต (เผื่อน ติสฺสทตฺตมหาเถร) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นผู้ชำระสอบทานจากอักษรขอมโดยปริวรรตเป็นอักษรไทยมีข้อมูลที่ค้นได้ดังนี้

อักษรขอมที่ใช้เป็นต้นฉบับปริวรรตเป็นอักษรไทยมี ๒ พระคัมภีร์ คือ พระคัมภีร์อักษรคัดสังคหะ หรือเรียกว่า สังคหะ ๑ พระคัมภีร์อักษรคัดวิภาวินีฎีกา หรือเรียกว่า สังคหฎีกา ๑

พระคัมภีร์อักษรคัดสังคหะอักษรขอมมี ๒ ผูก ผูก ๑ มี ๒๔ ลานรวมเป็น ๔๘ ลาน มูลนิธิภูมิพโลภิกขุได้รับความอนุเคราะห์จากเจ้าประคุณสมเด็จพระ

พระพุฒาจารย์ (เกี่ยว อุปเสณมหาเถระ) วัดสระเกศ ให้ยืมจากหอไตรวัดสระเกศ
ปริวรรตเป็นอักษรไทย

ส่วนพระคัมภีร์อภิธัมมัตถวินยวาทินิฎฐกา อักษรขอม มี ๘ ผูก ได้ตรวจสอบ
ข้อมูลพระคัมภีร์นี้จากหอสมุดแห่งชาติ โดยได้รับความอนุเคราะห์จาก คุณेमอม
เชาว์นสวณ นักภาษาโบราณ ๕ หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ดังนี้

ผูก ๑	มี	๒๓	ลานครึ่ง
ผูก ๒	มี	๒๔	ลาน
ผูก ๓	มี	๒๓	ลาน
ผูก ๔	มี	๒๔	ลาน
ผูก ๕	มี	๒๓	ลาน
ผูก ๖	มี	๒๔	ลาน
ผูก ๗	มี	๒๔	ลาน
ผูก ๘	มี	๑๘	ลาน
รวม	๘ ผูก	๑๘๓	ลานครึ่ง

พิมพ์เป็นอักษรไทยได้ ๒๒๐ หน้า

เมื่อได้ปริวรรตเป็นอักษรไทยแล้ว ได้โปรดให้มหามกุฏราชวิทยาลัย
พิมพ์เป็นธรรมวิद्याทาน เรื่องนี้ปรากฏอยู่ในคำอุทิศที่เจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต
ประพันธ์เป็นคาถา ข้าพเจ้าได้คัดภาษาบาลีและได้แปลเป็นภาษาไทยดังต่อไปนี้

อาทิสนา

กิตฺติยากรโ จนุทฺตฺริ
นรนาโถติ วิสุตฺโต
อจฺจนฺตฺมานุทยา
ตสฺส นารี ปชฺชาปติ
อเปกฺขิตฺวาตฺตโน อายฺ
ปญฺจตาลีสวทฺตมกั

คำอุทิศ

หม่อมเจ้าหญิงอัปสรสมาน พระ
ชายาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า
กิตติยากรวรัถยลักษณ กกรมพระจันทบุรีนฤนาถ
ทรงพิจารณาถึงพระชนมายุ ของพระองค์
ที่ได้ทรงเจริญมาสู่สิบบ้าพรรษา ทรง
ปรารถนาจะบำเพ็ญพระกุศล อันให้สำเร็จ

กุสลั กาศุมารทุธา
 สาธารณตุตถสาธกั
 ภิกขุณั สามเณรานั
 ปริยตฺยูปถมฺภานั
 สาสนสฺส จิตฺติยา ว
 วิปฺปสนฺเนน เจตฺสา
 สสฺสสิริวชิรินฺทาย
 ปรมฺราชินฺญาถวา
 ชนนี้ ปิยมาวตี
 อุตฺตโน เจว อญฺยิกา
 เมตฺตาทิคุณสมฺปนฺนา
 เปจฺจ สคฺเค ปโมทติ
 ตสฺสา อาทิสิตฺตึ ปตฺตี
 นิตาย จ สฺขาย จ
 สกฺกจฺจนฺตฺ อภิยาจि
 กิตฺยากรสฺส สามิโน
 คณฺจเภาทึ วิจिณฺตึ
 มหตฺถิกั มโนหริ
 ปาลิยา สห ยา ฐิกฺกา-
 ภิธมฺมตฺถวิภาวินี
 ปรมตฺถตฺถิกเแหว
 สิขฺขากาเมหิ ปตฺถิตา
 सा जे मुत्तुहापिता सम्मा
 सारत्तเถว ภวิสฺสติ
 พุทฺธาติ मामกานญจ
 สฺยามรฺภูจฺสฺสเนกธา

เป็นสาธารณประโยชน์อุปลัมภพระปริยัติ
 สัทธิธรรมของพระภิกษุสามเณรทั้งหลาย
 เพื่อความดำรงมั่นแห่งพระศาสนา มี
 พระหฤทัยเลื่อมใส ทรงประสงค์อุทิศ
 ส่วนพระกุศลเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและเพื่อ
 ความสุข แต่สมเด็จพะปิยมาวดีศรี-
 พัทธินทรมาตามั้ทรงสมบุรณ์ด้วยเมตตาที-
 คุณ ผู้ทรงเป็นพระอัยยิกาของพระองค์
 ที่ได้สิ้นพระชนม์ไปบังเิงในสวรรคต จึงได้
 ทูลขอพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า
 กิตติยากรวรลักษณั พระสวามี โดย
 เคารพให้ทรงพิจารณาเลือกประเภทแห่ง
 พระคัมภีร์ที่มีประโยชน์ใหญ่ นำมาซึ่ง
 ความรื่นรมย์ใจ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระ
 องค์เจ้ากิตติยากรวรลักษณั พระภัสสตา
 ผู้ทรงปราดเปรื่องในพระปริยัติสัทธิธรรม
 ทรงมีพระปรีชาญาณสุขุมคัมภีร์ภาพ
 ตกลงพระทัยว่า พระฐีกาอภิธัมมัตถ-
 วิภาวินี พร้อมด้วยพระบาลีอภิธัมมัตถ-
 สังคหะ เป็นพระคัมภีร์ที่กุลบุตรผู้ต้องการ
 ศึกษาทั้งหลาย ผู้ต้องการพระปรมัตถ์
 ปรรณากันแล้ว หากพระฐีกาอภิธัมมัตถ-
 วิภาวินี พร้อมทั้งพระบาลีอภิธัมมัตถ-
 สังคหะนั้น ได้ให้พิมพ์โดยถูกต้องแล้ว จัก
 มีสารประโยชน์แก่พุทฺธาติ मामกัทั้งหลาย
 และแก่สยามรัฐมณฑล เป็นอเนกประการ

อิติ สุขุมณาณน
 กิตยากรสุส ภาตตุโน
 ปริยตติวียตตสส
 นิฏจนคตา วิจกษณา
 ติสสทตโต จ โย เถโร
 เซตวเน วิหารติ
 ราชทินนามิธานน
 ราชสุธีติ ปากโก
 ตสส อารานัน กตวา
 ไสธาเปตุ มุทาปยิ
 สุกิตเตเนว สุกุเรน
 ตสสา ปตติญจ อาทิสิ

อิมินา ปุณณกมเมน
 อิมินา อาทิสเนน จ
 ยถิจฉิตัง วรํ สุขัง
 ตสสา สีนัง สมินุณตติ ฯ

จึงได้อาราธนาพระติสฺสทตฺเถระ (เพื่อน)
 สำนักวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ซึ่ง
 ดำรงสมณศักดิ์พระราชคณะชั้นราช
 ปราภฏราชทินนามว่า พระราชสุธี ให้
 ชำระตรวจสอบแล้ว โปรดให้พิมพ์ไว้
 ทรงมีพระเหตุภัยดีบริสุทธิ์ได้อุทิศส่วนพระ
 กุศลแด่สมเด็จพระปิยมมาวดีศรีพัชรินทร-
 มาตา นั้น

ด้วยบุญกรรมนี้และด้วยพระอุทิศนี้
 ขอความสุขอันประเสริฐตามที่ปรารถนา
 แล้ว จงสำเร็จแด่สมเด็จพระปิยมมาวดี
 ศรีพัชรินทรมาตานั้น โดยพลัน เทอญ.

จากพระอุทิศคาถานี้จะเห็นได้ว่า กรมพระจันทบุรีนฤนาถผู้ทรงแตกฉาน
 ภาษาบาลี ทรงเป็นแม่กองจัดพิมพ์งานอรรถกถาสัมัยรัชกาลที่ ๖ และพระไตรปิฎก
 ฉบับสยามรัฐในสมัยรัชกาลที่ ๗ สืบต่องานปริวรรตพระไตรปิฎก พระไตรปิฎก
 อักษรขอมดีพิมพ์เป็นอักษรสยามในสมัยรัชกาลที่ ๕ พระคัมภีร์ที่เป็นหลักสูตร
 การสอบในสมัยที่ได้เปลี่ยนแปลงการสอบบาลีจากการสอบแปลด้วยปากมาเป็นการ
 สอบด้วยการเขียนแล้ว จึงจำเป็นจะต้องพิมพ์พระคัมภีร์ที่ใช้เรียนใช้สอบเป็นอักษร
 สยามด้วย พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์นั้น เมื่อทรงเจริญพระชนมายุครบ ๔๘ พรรษา
 ได้อาราธนาสมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารีมหาเถระ) สมัยดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรม
 ไตรโลกาจารย์ เป็นผู้ชำระสอบทานพระคัมภีร์วิสุทธิมคค์ ให้มหามกุฏราชวิทยาลัย

(๓๘)

พิมพ์ไว้ เมื่อหม่อมเจ้าหญิงอัปสรสมาน พระชายาเจริญพระชนมายุ ๔๕ พรรษา จึงได้โปรดให้มีการพิมพ์พระคัมภีร์อภิธรรมมัตตสังคหะและพระอภิธรรมมัตตวิภาวินีฎีกา อันเป็นหลักสูตรประโยค ๙ ดังกล่าวมา

อนึ่ง ในพระอุทิศคานานี้ได้กล่าวถึงสมเด็จพระปิยมมาวดีศรีพัชรินทรมาตา นั้น เพราะสมเด็จพระองค์นั้นทรงเป็นบุคคลสำคัญในพระบรมราชจักรีวงศ์ในอดีต และในปัจจุบัน อนึ่ง พระอัยยิกานี้เป็นบุคคลที่เป็นนิมิตหมายสำคัญยิ่งที่เป็นเหตุปรารถนาให้มีการสร้างพระคัมภีร์อภิธรรมมัตตสังคหะและพระคัมภีร์อภิธรรมมัตตวิภาวินีฎีกา อันเป็นแบบเรียนและเป็นหลักสูตรการสอนพระปริยัติธรรมสูงสุด ๙ ประโยค ในสมัยแปลเขียนในปัจจุบันนี้ ซึ่งต้องนับว่าเป็นพระอนุภาพการศึกษาพระปริยัติในเมืองไทย ข้าพเจ้าจึงมีความเห็นว่าสมควรจะได้รวบรวมพระประวัติพระอัยยิกาไว้ดังต่อไปนี้

พระประวัติพระอัยยิกา

สมเด็จพระปิยมมาวดีศรีพัชรินทรมาตา เป็นธิดาท้าวสุจริตรัชมัง (นาคสุจริตรกุล) และหลวงอาสาสำแดง (แดง) พระนามเดิม เจ้าจอมมารดาเปี่ยม เป็นพระสนมเอกในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ มีพระราชโอรสและพระราชธิดา ๖ พระองค์ คือ

๑. พระองค์เจ้าชาย อุณากรรณอนันตนรไชย

๒. พระองค์เจ้าชาย เทวัญอุไทยวงศ์ ต่อมาได้รับสถาปนาเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ สมเด็จพระยาเทเวศวงศ์วิโรปการ ต้นราชสกุล เทวกุล ทรงเป็นพระชนกหม่อมเจ้าหญิงอัปสรสมาน เทวกุล พระชายาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ เป็นพระมารดาหม่อมเจ้านักขัตรมงคล ซึ่งได้รับสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ พระราชชนกในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์

พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระปิยมมาวดี จึงทรงเป็นพระราชปรมัยยิกา และหม่อมเจ้าหญิงอัปสรสมานจึงทรงเป็นพระอัยยิกาสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ

๓. พระองค์เจ้าหญิงสุนันทากุมารีรัตน์ รัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ เฉลิมพระยศขึ้นเป็น สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี พระอัครมเหสี

๔. พระองค์เจ้าหญิงสว่างวัฒนา คือ สมเด็จพระศรีสวรินทิรา พระบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ทรงเป็นพระราชชนนี สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร์ อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก สมเด็จพระปิยมมาวดี จึงทรงเป็นพระราชปัยยิกา ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๘ และรัชกาลปัจจุบัน

๕. พระองค์เจ้าหญิงเสาวภาผ่องศรี คือ สมเด็จพระศรีพัชรินทรา พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ในรัชกาลที่ ๖ และรัชกาลที่ ๗ สมเด็จพระปิยมมาวดี จึงทรงเป็นพระราชอัยยิกา ในรัชกาลที่ ๖ และรัชกาลที่ ๗ ทรงเป็นพระราชปัยยิกาในสมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี อดีตองค์ประธานมูลนิธิภูมิพลโลกฯ

๖. พระองค์เจ้าชายสวัสดิโสภณ คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสวัสดิ์วัฒนวิเศษฐ์ ต้นราชสกุล สวัสดิวัตน์ พระราชชนก สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗

สมเด็จพระปิยมมาวดี เรียกกันในปัจจุบันว่า พระอัยยิกา เพราะมีพระวิหารพระอัยยิกาเป็นที่บรรจุพระสรีรางคารของพระองค์ประดิษฐานอยู่ที่วัดราชาธิวาสราชวรวิหาร

พระวิหารพระอัยยิกา

ที่วัดราชาธิวาสราชวรวิหาร มีปูชนียสถานที่สำคัญควรแก่การศึกษาเป็นอันมาก และที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่ง คือ พระวิหารพระอัยยิกา ตั้งอยู่ติดกับพระเจดีย์

ซึ่งประดิษฐานอยู่หลังพระอุโบสถวัดนี้ พระวิหารนี้สร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระศรีราจคารสมเด็จพะปิยมาวดีศรีพัชรินทรมาตา ผู้เป็นพระราชอัยยิกาในรัชกาลที่ ๖ และรัชกาลที่ ๗ เป็นพระราชปัยยิกาในรัชกาลปัจจุบัน และเป็นพระราชปรมัยยิกาในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ

ภายในพระวิหารประดิษฐานพระพุทธรูปแบบรัชกาลที่ ๖ เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ขนาดเท่าตัวคนธรรมดา ภายใต้อุโบสถบัลลังก์ เป็นที่บรรจุพระศรีราจคารสมเด็จพะปิยมาวดีฯ มีศิลาจารึกไว้ว่า

“ศุภมัสดุ พระพุทธศาสนายุกาลล่วงแล้ว ๒๔๕๓ พรรษา รัตนโกสินทรศก ๑๓๐ เดือนเมษายน วันที่ ๑๓ เป็นปีที่ ๒ ในรัชกาลปัจจุบัน”

สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี ทรงพระอนุสรณ์คำนึงถึงพระอัยยิกาอันเป็นพระชนนีที่พิราลัยแล้ว จะทรงสถาปนาอนุสาวรีย์ที่บรรจุพระอังคารไว้ เพื่อเป็นที่บำเพ็ญการกุศลและให้ชักชวนชนเห็นเป็นการเจริญบุญกุศล จึงได้กราบบังคมทูลพระกรุณาแด่สมเด็จพระบรมชนกาธิราช พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเป็นพระบรมราชภัสดา แต่ยังมีพระชนม์อยู่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้เป็นปียมหาราชเจ้านั้น ได้ทรงพระราชดำริเห็นว่า วัดราชาธิวาสนี้ เป็นที่สมเด็จพระอัยยกาธิราช พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จประทับอยู่ในเวลาทรงผนวชแห่งหนึ่ง และพระอัยยิกาก็เป็นพระสนมเอกอันเป็นที่ทรงพระกรุณายิ่งนัก และเป็นผู้มีความสวามิภักดิ์ รักษาความสัตย์สุจริต อยู่ตลอดชีวิต จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้สร้างวิหารด้านตะวันออก เนื่องจากพระเจดีย์ของวัดราชาธิวาส เป็นที่นั้สการพระเจดีย์ และเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป ซึ่งสมเด็จพระบรมราชินี พระพันปีหลวงโปรดเกล้าฯ ให้หล่อขึ้นตามฝีมือช่างอย่างใหม่ ในปัจจุบันนี้ และสมเด็จพระบรมราชินี พระพันปีหลวง ได้ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ให้ช่างกระทรวงโยธาธิการกระทำการทั้งปวงสำเร็จแล้ว

๑ รัชกาลที่ ๖.

ครั้นศุภมาศวันปีที่กล่าวมาข้างต้นนี้ พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระมยุรกเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเสด็จพระราชดำเนิน พร้อมด้วยสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี กับพระบรมวงศานุวงศ์ และพระประยูรญาติทั้งปวงมาบำเพ็ญพระราชกุศลแล้ว และทรงบรรจุพระอังคารพระอัยยิกา กับอัฐิพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอุณากรรณอนันตนรไชย ซึ่งเป็นโอรสของพระอัยยิกา ผสมด้วยศิลาซิเมนต์เป็นแท่ง ไม่มีสิ่งของซึ่งมีราคาอันใดประจุด้วยนั้นไว้ภายใต้ฐานพระพุทธรูปในวิหารนี้แล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จารึกศิลาประกาศไว้เพื่อให้ชนทั้งหลาย ที่จะมาเห็นแล้วระลึกตามพระพุทธรูป ซึ่งสมเด็จพระอัยยิกาธิราช พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในมคธภาษาเป็นปัจฉิมวาจา ดังนี้

ยี่ ยี่ มรณํ สุตตานํ

ความตายของสัตว์ทั้ง หลายใด ไตเฮย

ตํ อนจฺจริยํ

ไม่ประหลาดคือใคร ห่อนแคล้ว

ยโต เอตํ สพฺเพสํ มคฺโค

เพราะเป็นที่ทางไป ทั่วทุก หน้าแฮ

อปฺปมตฺตา โหนตุ

อย่าประมาทหลงแล้ว ทุกขีลีน สู่เกษม

และทรงพระราชอุทิศส่วนพระราชกุศล พระราชทานเพื่อให้บรรลุถึงซึ่งธรรมอันสิ้นสุดแห่งทุกข์นั้น เทอญ”.

ประกาศสถาปนาพระอัฐิพระอัยยิกา

ในปีพุทธศักราช ๒๔๖๖ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาอานันทมหิดล พระมยุรกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ได้ทรงอนุสรถึงเจ้าคุณจอมมารดาเปี่ยม ผู้ได้พิราลัยแล้ว ทรงอนุสรถึงพระคุณูปการที่ทรงมีมาแต่พระองค์ ได้ประกาศสถาปนาพระนามอัฐิพระอัยยิกา มีคำประกาศที่ข้าพเจ้าได้รับความอนุเคราะห์จากนายอร่าม สวัสดิวิสัย หอวชิราวุธานุสรณ์ บริเวณหอสมุดแห่งชาติ ถนนสามเสน เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ดังนี้

ประกาศ
สถาปนาพระนามอัฐิพระอัยยิกา

มีพระบรมราชโองการ ในพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า ได้ทรงพระราชอนุสรณ์คำนึงถึงคุณูปการ และคุณสมบัติ ความดีงาม แห่งพระอัยยิกาซึ่งพิราลัยแล้วนั้น ด้วยท่านได้เป็นพระสนมเอกในพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมอัยกาธิราชเจ้า ทรงพระกรุณายิ่งนัก ด้วยมีความซื่อตรงจงรักและสวามิภักดิ์ รักษาธรรมสุจริต โดยมั่นคงมาจนตลอดอดวสานกาล ทั้งเป็นผู้ประกอบด้วยบุญญาภิหาร ควรเห็นเป็นมหัศจรรย์ กล่าวคือ ได้เป็นพระราชชนนีของพระอรรคมเหษีถึง ๓ พระองค์ คือ

(๑) สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง

(๒) สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี

(๓) สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี

และได้เป็นพระอัยยิกา ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กับทั้งสมเด็จพระเจ้าฟ้าอีกหลายพระองค์ ได้เคยมีอุปการคุณใน ส่วนพระองค์ กับทั้งพระบรมวงศานุวงศ์และพระประยูรญาติมาเป็นอันมาก จึงเป็นที่พระอาลัยระลึกถึงยิ่งนัก ทรงพระราชดำริเห็นว่า พระอัยยิกา เป็นผู้ทรงพระคุณสมบัติประเสริฐเห็นปานนี้ จึงสมควรที่จะทรงสถาปนาพระนามพระอัฐิขึ้นไว้ในพระเกียรติยศอันสูงศักดิ์

จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้สถาปนา พระนามอัฐิพระอัยยิกาขึ้นเป็นสมเด็จพระปิยมาวดีศรีพัชรินทรมาตาขอให้พระเกียรติคุณวิบุลยวรายศปรากฏสืบไปกาลนาน เทอญ.

ประกาศมา ณ วันที่ ๑ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๖๖ เป็นปีที่
๑๔ ในรัชกาลปัตยุบันนี้

พระนามว่า ปิยมาวดี นี้ สันนิษฐานว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัว ทรงแปลมาจากคำว่า “เปี่ยม” พระนามเดิมภาษาไทยของพระองค์
ซึ่งรูปเดิมในภาษามครว่า เปม แปลว่า ความรัก แปลง เอ เป็น เอีย ก็ได้รูปเป็น
“เปี่ยม” แปลงเป็น อีย ก็มีรูปเป็น ปิยมา แล้วลง วนตุ บัจจย สำเร็จรูปเป็น ปิยมาวดี
ก็ได้ ส่วนสร้อยพระนามว่า “ศรีพัชรินทรมาตา” นั้น มาจากพระนามของสมเด็จพระ
พระพันปีว่า สมเด็จพระศรีพัชรินทรา มีคำว่า มาตา ต่อท้าย สำเร็จรูปเป็น
“ศรีพัชรินทรมาตา” แปลว่า “พระราชชนนีของสมเด็จพระพันปี” นั่นเอง

จากประกาศพระบรมราชโองการนี้ เห็นได้ว่า สมเด็จพระวันรัต (เผื่อน
ติสสทตฺตมหาเถระ) ได้เริ่มปฏิวรรตพระคัมภีร์ทั้ง ๒ นี้จากอักษรขอมเป็นอักษรไทย
ในปี พ.ศ.๒๔๖๕ ได้สอบทานชำระสำเร็จในปี ๒๔๖๖ ประจวบเวลาประกาศ
สถาปนาพระนามพระอัฐิพระอัยยิกาตั้งกล่าวข้างต้น จึงเห็นว่าพระคัมภีร์อภิธัมมัตถ-
สังคหะและอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา ได้ตีพิมพ์สำเร็จลงเป็นอักษรสยาม แต่ปีพุทธศักราช
๒๔๖๖ และได้เป็นพระคัมภีร์การเรียนการสอนการสอบในชั้นประโยค ๙ ซึ่งได้มี
การสอบด้วยวิธีเขียน เป็นครั้งแรกใน พ.ศ.๒๔๖๙ พระมหาเมฆ อธิสัญญาโณ
(อำไพจาริต) วัดเทพศิรินทราวาส สอบได้เป็นรูปแรกในปีนั้น ต่อมาก็ได้ใช้เป็น
คัมภีร์สอบเปรียญ ๙ ประโยค มาจนถึงปัจจุบันนี้ เพราะฉะนั้น พระคัมภีร์อภิธัมมัตถ-
สังคหะและอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา ที่หม่อมเจ้าหญิงอัปสรสมานพระอัยยิกาสมเด็จพระ
พระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้โปรดให้สร้างเป็นอักษรไทยครั้งแรกนี้ จึงมี
ประโยชน์ยิ่งใหญ่มากแก่พระภิกษุสามเณรและผู้สนใจพระอภิธรรมเป็นอย่างยิ่ง กล่าวได้ว่า
ผู้เรียนพระปริยัติธรรมประโยค ๙ ตั้งแต่สมเด็จพระสังฆราชลงมาจนถึงเป็นสามเณร
ได้ใช้พระคัมภีร์นี้ด้วยกันทั้งนั้น

พระคัมภีร์อภิธรรมัตถสังคหะและอภิธรรมัตถวิภาวินีฎีกา ฉบับภูมิพโลภิกขุ

โดยที่พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ฉบับภูมิพโลภิกขุ นายมณีพันธุ์ จารุตุล อดีตกรรมการผู้จัดการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ และผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เป็นภาษาไทย ได้ให้คำปฏิญญาในการจัดทำแต่ละคัมภีร์ให้เป็น ๔ แบบ คือ ทำเป็นภาษาบาลีสั้นแบบ ๑ ทำเป็นภาษาบาลีพร้อมทั้งคำแปลลงในหน้าเดียวกันเป็น ๒ พากย์ซ้ายขวา เป็นสองภาษา คือ บาลี-ไทย แบบ ๑ ทำเป็นฉบับแปลภาษาไทย อย่างเดียวแบบ ๑ ทำเป็นภาษาไทยให้อ่านง่ายแบบ ๑

สำหรับพระคัมภีร์อภิธรรมัตถสังคหะ และอภิธรรมัตถวิภาวินีฎีกา ฉบับภูมิพโลภิกขุฉบับนี้ทำเป็นแบบที่ ๒ โดยพิมพ์พระอภิธรรมัตถสังคหะบาลีกับคำแปลเป็นไทย แต่ละปริจเฉทเป็นคู่กันแต่ละปริจเฉทจนถึง ๙ ปริจเฉท แบ่งเป็น ๒ ภาค ภาค ๑ เริ่มแต่ปริจเฉท ๑ ถึงปริจเฉท ๔ ภาค ๒ เริ่มแต่ปริจเฉทที่ ๕ จนถึงปริจเฉทที่ ๙ วิธีทำพระคัมภีร์ฉบับนี้ได้นำเอาพระคัมภีร์อภิธรรมัตถสังคหะและพระคัมภีร์อภิธรรมัตถวิภาวินีฎีกาฉบับที่หม่อมเจ้าหญิงอัปสรสมาน ได้ทรงสร้างพิมพ์ไว้เพื่อถวายอุทิศพระกุศลแด่สมเด็จพระปิยมหาราชบรมไตรสรณบริบาลเป็นต้นแบบตรวจสอบกับพระคัมภีร์อภิธรรมัตถสังคหะและพระอภิธรรมัตถวิภาวินีฎีกาฉบับฉันทนุสรณ์สังคีติ ตั้งข้อย่อหน้า พร้อมทั้งแปลคู่กันให้อ่านง่าย เพื่อประโยชน์ในการศึกษาของพระภิกษุสามเณร และผู้สนใจพระอภิธรรมสืบต่อไป

กุศลใด ๆ ที่เกิดขึ้นจากการทำพระคัมภีร์ ฉบับนี้ ขอถวายอุทิศแด่สมเด็จพระปิยมหาราชบรมไตรสรณบริบาล และหม่อมเจ้าหญิงอัปสรสมานผู้ทรงสถิตในสวรรคตได้ทรงทราบและทรงอนุโมทนา

อนึ่ง ในโอกาสมหาอภิลักขิตกาลปีพุทธศักราช ๒๕๕๔ นี้ เป็นปีที่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงเจริญพระชนมพรรษา ๗๙ พรรษา พสกนิกรชาวไทยทั่วหล้า ต่างปีติโสมนัสถวายพระพรชัยมงคล คณะกรรมการมูลนิธิ

ภูมิพลโลกิขุ ฯ ขอถวายเป็นพระราชกุศลที่ได้อาศัยพระคัมภีร์ที่พระราชบูรพการีนี้
 ในพระองค์ท่านได้สร้างมากกว่า ๘๗ ปีแล้ว ขออัญเชิญคุณพระศรีรัตนตรัย
 อันเป็นนิรติศัยบุญเขต ขออัญเชิญเทวศรั้มเหศักดิ์ พระหลักเมือง พระเสื้อเมือง
 อันเรื่องฤทธิ์ พระสยามเทวาริราช พระอารักขเทวดาผู้รักษาพระมหาเศวตฉัตร
 พระบรมเดชานุภาพแห่งบูรพมหากษัตริย์ พระบรมเดชานุภาพแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 และราชบารมีธรรมในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ จง
 ประมวลอันเป็นตบะเดชะ คุ่มครองอภิบาลรักษาสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ
 ขอจงทรงพระเจริญยิ่งยืนนาน เป็นมิ่งขวัญของพลกนิกรชาวไทย ตลอดไป

สำหรับพระคัมภีร์อภิรัมมัตตสังคหะและอภิรัมมัตตถวิภาวินีฎีกา บาลี-ไทย
 ภาค ๒ นี้ นายมณีพันธ์ - นางอุษา จารุดุล มีจิตศรัทธาสรางไว้ในพระพุทธศาสนา
 เป็นที่ระลึกในโอกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 ภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ๕ ธันวาคม ๒๕๓๐ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา ขออานิสงส์
 แห่งการสรางพระคัมภีร์เป็นพระธรรมทานนี้ จงสัมฤทธิ์ผลตามความประสงค์ของ
 เจ้าภาพ ทุกประการเทอญ.

๗๗ เสธ๗๐๐

(นายสิริ เพ็ชรไชย)

อดีตหัวหน้าฝ่ายวิชาการมูลนิธิภูมิพลโลกิขุ

คณะนักวิชาการผู้จัดทำ

พระคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะและอภิธรรมมัตถวิภาวินีฎีกา

บาลี - ไทย

ภาค ๒

ฉบับภูมิพโลภิกขุ

๑. นายสิริ เพ็ชรไชย ป.ธ.๙	ประธานกรรมการตรวจชำระและแปล
๒. อุบาสิกาสมศรี จารุเพ็ง บ.ศ.๙	กรรมการตรวจชำระ
๓. นายทองดี พันโน ป.ธ.๘	กรรมการตรวจชำระ
๔. นายสุรินทร์ มั่งมี ป.ธ.๔	กรรมการและเลขานุการ
๕. นางสาวนันทนา เพ็ชรไทย ศศ.บ. (โบราณคดี)	อ่านทานตามต้นฉบับ
๖. นายชำนาญ รักขาว ป.ธ.๘	อ่านทานตามต้นฉบับ
๗. นายทองดี พันโน ป.ธ.๘	ตรวจความเรียบร้อยของต้นแบบ
๘. อุบาสิกาสมศรี จารุเพ็ง บ.ศ. ๙	ตรวจความเรียบร้อยของต้นแบบ
๙. นางชลอ วรรณจันทร์	ควบคุมการแก้ไขต้นแบบ และ
ดำเนินการจัดพิมพ์
๑๐. นายเฉลิมชัย ทองมี	ผู้ช่วยผู้ดำเนินการจัดพิมพ์
-

พระคัมภีร์
อภิธรรมมัตถสังคหะ
และ
อภิธรรมมัตถวิภาวินีฎีกา
บาลี - ไทย
ภาค ๒

ABHIDHAMMATTHASANGAHA
and
ABHIDHAMMATTHAVIBHĀVINĪTĪKĀ
pāli - Thai
Part II

ฉบับภูมิพโลภิกขุ

พุทธศักราช ๒๕๕๕

อักษรย่อพระคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ
ที่ใช้อ้างอิงในพระคัมภีร์ฉบับภูมิพโลภิกขุ

คำย่อ	คำเต็ม	คำเต็ม
วิ. มหาวิภังค.	วินยปิฎก	มหาวิภังค
วิ. ภิกขุณี.	วินยปิฎก	ภิกขุณีวิภังค
วิ. มหา.	วินยปิฎก	มหาวคค
วิ. จ.	วินยปิฎก	จุลลวคค
วิ. ป.	วินยปิฎก	ปริวาร
ที. ส.	ทีฆนิกาย	สีลกขุณฑวคค
ที. มหา.	ทีฆนิกาย	มหาวคค
ที. ปา.	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวคค
ม. มุ.	มชฺฉิมนิกาย	มูลปณฺณาสก
ม. ม.	มชฺฉิมนิกาย	มชฺฉิมปณฺณาสก
ม. อุ.	มชฺฉิมนิกาย	อุปริปณฺณาสก
ลั. ส.	ลัมฺยุตฺตนิกาย	สคาถวคค
ลั. นิ.	ลัมฺยุตฺตนิกาย	นิทานวคค
ลั. ขนฺธ.	ลัมฺยุตฺตนิกาย	ขนฺธวารวคค
ลั. สฬา.	ลัมฺยุตฺตนิกาย	สฬายตนวคค
ลั. มหา.	ลัมฺยุตฺตนิกาย	มหาวารวคค
อง. เอกก.	องฺคฺตฺตรนิกาย	เอกกนิปาต
อง. ทุก.	องฺคฺตฺตรนิกาย	ทุกนิปาต
อง. ดิก.	องฺคฺตฺตรนิกาย	ดิกนิปาต
อง. จตฺทุก.	องฺคฺตฺตรนิกาย	จตฺทุกนิปาต
อง. ปญฺจก.	องฺคฺตฺตรนิกาย	ปญฺจนิปาต
อง. ฉกฺก.	องฺคฺตฺตรนิกาย	ฉกฺกนิปาต
อง. สตฺตก.	องฺคฺตฺตรนิกาย	สตฺตกนิปาต
อง. อฏฺจก.	องฺคฺตฺตรนิกาย	อฏฺจกนิปาต
อง. นวก.	องฺคฺตฺตรนิกาย	นวกนิปาต

คำย่อ	คำเต็ม	
อจ. ทสก.	อจ.คุดตตรนิกาย	ทสกนิปาต
อจ. เอกาทสก.	อจ.คุดตตรนิกาย	เอกาทสกนิปาต
ช. ช.	ช.ทททนิกาย	ช.ทททปาฐ
ช. ฐ.	ช.ทททนิกาย	ธมมปทคธา
ช. อ.	ช.ทททนิกาย	อุทาน
ช. อิติ.	ช.ทททนิกาย	อิติวุตตก
ช. ส.	ช.ทททนิกาย	สุตตนิปาต
ช. วิ.	ช.ทททนิกาย	วิมานวตถุ
ช. เปต.	ช.ทททนิกาย	เปตวตถุ
ช. เถร.	ช.ทททนิกาย	เถรคธา
ช. เถรี.	ช.ทททนิกาย	เถรีคธา
ช. ชา.	ช.ทททนิกาย	ชาตก
ช. มหา.	ช.ทททนิกาย	มหานิทเทศ
ช. จุฬ.	ช.ทททนิกาย	จุฬนิตเทศ
ช. ป.	ช.ทททนิกาย	ปฏิสมภิทามคค
ช. อ.	ช.ทททนิกาย	อปทาน
ช. พุทธ.	ช.ทททนิกาย	พุทธวัธ
ช. จริยา.	ช.ทททนิกาย	จริยาปิฎก
อภ. ส.	อภิธมมปิฎก	ธมมสงคณี
อภ. วิ.	อภิธมมปิฎก	วิภงค
อภ. ธา.	อภิธมมปิฎก	ธาตูกถา
อภ. ปุ.	อภิธมมปิฎก	ปุคคลปญจตติ
อภ. ก.	อภิธมมปิฎก	กถาวตถุ
อภ. ย.	อภิธมมปิฎก	ยมก
อภ. ป.	อภิธมมปิฎก	ปฏจาน

อักษรย่อพระคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับต่าง ๆ

คำย่อ	คำเต็ม
ส.	สีหฬไปตถก (ฉบับสิงห์)
ม.	มรุมไปตถก (ฉบับพม่าเดิม)
ฉ.	ฉุขสงคีติไปตถก (ฉบับสังคายนาครั้งที่ ๖)
รา.	รามณฺญไปตถก (ฉบับมอญ)
ไป.	ไปราณไปตถก (ฉบับไบลานเก่า)
อ.	อิงฺคฺลิสไปตถก (ฉบับอังกฤษ เดิมใช้ย่อว่า อ.)
ก.	กตฺตจฺไปตถก (คัมภีร์บางฉบับ)

(๕๒)

TRANSLITERATION OF THE THAI ALPHABET

As used in this pāli text
of

THE BHŪMIBALOBHIKKHU FOUNDATION

VOWELS: 8

ะ a อา ā อิ i อี ī อุ u อู ū เอ e โอ o

CONSONANTS - 33

ก ka	ข kha	ค ga	ฆ gha	ง ria
จ ca	ฉ cha	ช ja	ฉ jha	ญ ña
ฎ ta	ฉ tha	ฑ da	ฒ dha	ณ na
ด ta	ถ tha	ท da	ธ dha	น na
ป pa	ผ pha	พ ba	ภ bha	ม ma
ย ya	ร ra	ล la	ว va	
ส sa	ห ha	ฬ la	ม̐ ṃ	

FIGURES

๑1 ๒2 ๓3 ๔4 ๕5 ๖6 ๗7 ๘8 ๙9 ๐0

COMBINATION

ก ka	กา kā	กิ ki	กี kī
ก ku	กู kū	เก ke	ไก ko

สารบัญ

พระคัมภีร์อภิชัมมัตตสังคหะและอภิชัมมัตตวิภาวินีฎีกา

บาลี-ไทย ภาค ๒

เรื่อง

หน้า

อภิชัมมัตตสังคหะ

๕. วิถีมุตตปริเฉท	
สังคหคาถา	๑
วิถีมุตตจตุกกะ	๑
ภูมิจตุกกะ	๒
ปฏิสนธิจตุกกะ	๕
กัมมจตุกกะ	๑๔
ลำดับแห่งการจติและปฏิสนธิ	๒๖

อภิชัมมัตตวิภาวินีฎีกา

๕. พรรณนาวิถีมุตตปริเฉท	๓๓
พรรณนาภูมิจตุกกะ	๓๔
พรรณนาปฏิสนธิจตุกกะ	๔๓
พรรณนากัมมจตุกกะ	๕๓
พรรณนาลำดับการจติและปฏิสนธิ	๑๐๗

อภิชัมมัตตสังคหะ

๖. รูปปริเฉท	๑๒๕
รูปสมุทเทศสังคหะ	๑๒๖
รูปวิภาคสังคหะ	๑๓๑

(๕๔)

เรื่อง

หน้า

รูปสมุฏฐานนัย

๑๓๕

คำประกอบกลาป

๑๓๙

รูปวัตติกมะ

๑๔๔

นิพพานเภท

๑๕๐

อภิธรรมัตถวิภาวินีฎีกา

๖. พรรณนารูปปริเฉท

๑๕๓

พรรณนารูปสมุทเทศ

๑๕๔

พรรณนาการจำแนกรูป

๑๘๑

พรรณนารูปสมุฏฐานนัย

๑๙๑

พรรณนาคำประกอบกลาป

๒๐๕

พรรณนาลำดับรูปวัตติ

๒๐๗

พรรณนาประเภทแห่งพระนิพพาน

๒๑๘

อภิธรรมัตถสังคหะ

๗. สมุจจัยปริเฉท

๒๒๓

อกุศลสังคหะ

๒๒๓

มิสสกสังคหะ

๒๓๐

โพธิปักขิยสังคหะ

๒๓๗

สัพพสังคหะ

๒๔๑

อภิธรรมัตถวิภาวินีฎีกา

๗. พรรณนาสมุจจัยปริเฉท

๒๔๗

พรรณนาอกุศลสังคหะ

๒๔๘

พรรณนามิสสกสังคหะ

๒๖๑

เรื่อง

หน้า

พรรณนาโพธิปักขิยสังคหะ

๒๗๖

พรรณนาสัพพสังคหะ

๒๘๒

อภิธรรมัตตสังคหะ

๘. ปัจจัยปริเฉท

๓๐๑

ปฏิจจสมุปปาทนัย

๓๐๒

ปฏิฐานนัย

๓๐๗

ประเภทแห่งบัญญัติ

๓๒๐

อภิธรรมัตตถวิภาวีนีฎีกา

๘. พรรณนาปัจจัยปริเฉท

๓๒๕

พรรณนาปฏิจจสมุปปาทนัย

๓๒๙

พรรณนาปฏิฐานนัย

๓๔๗

พรรณนาประเภทแห่งบัญญัติ

๓๘๕

อภิธรรมัตตสังคหะ

๙. กัมมัฏฐานปริเฉท

๓๙๔

สมถกัมมัฏฐาน

๓๙๔

ประเภทแห่งจริต

๓๙๕

ประเภทแห่งภาวนา

๓๙๕

ประเภทแห่งนิมิต

๓๙๕

ประเภทแห่งสัพปาเย

๔๐๐

ประเภทแห่งภาวนา

๔๐๒

ประเภทแห่งโคจร

๔๐๓

(๕๖)

เรื่อง

	หน้า
วิปัสสนากัมมัฏฐาน	๔๐๙
ประเภทแห่งวิสุทธิ	๔๐๙
ประเภทแห่งวิโมกข์	๔๑๘
ประเภทแห่งบุคคล	๔๒๐
ประเภทแห่งสมาบัติ	๔๒๑
อุบายเซนคาถา	๔๒๓
คำนิคม	๔๒๔

อภิธัมมัตถวินิยัติกา

๙. พุทธนามกัมมัฏฐานปริเฉท	๔๒๕
สมถกัมมัฏฐาน	๔๒๖
พุทธานุภาพประเภทแห่งจริต	๔๒๖
พุทธานุภาพประเภทแห่งภาวนา	๔๒๙
พุทธานุภาพประเภทแห่งนิमित	๔๓๐
พุทธานุภาพประเภทแห่งสัพปาเย	๔๓๕
พุทธานุภาพประเภทแห่งภาวนา	๔๓๗
พุทธานุภาพประเภทแห่งโคจร	๔๔๐
วิปัสสนากัมมัฏฐาน	๔๕๕
พุทธานุภาพประเภทแห่งวิสุทธิ	๔๕๕
พุทธานุภาพประเภทแห่งวิโมกข์	๔๗๔
พุทธานุภาพประเภทแห่งบุคคล	๔๗๘
พุทธานุภาพประเภทแห่งสมาบัติ	๔๗๙
พุทธานุภาพอุบายเซนคาถา	๔๘๐
พุทธานุภาพความคำนิคม	๔๘๑
พุทธานุภาพความสุดท้ายปกรณ	๔๘๓

อภิธานัตถสังคหะ

๕. วิถีมุตตปริเฉท

สังคหคาถา

๑. วิถีจิตตวเสนเว
ปวตฺตียมุทฺริโต
ปวตฺตีสงฺคโห นาม
สนฺธิยนุทฺทานิ วุจฺจติ.

๕. วิถีมุตตปริเฉท

สังคหคาถา

๑. ข้าพเจ้าได้กล่าวสังคหะ ชื่อว่า
ปวัตตีสังคหะไว้ในปวัตติกาล ด้วย
อำนาจวิถีจิตอย่างนี้แล้ว บัดนี้ จะ
กล่าวปวัตตีสังคหะ ในปฏิสนธิกาล
สืบไป.

วิถีมุตตจตุกก

๒. จตฺสโส ภูมฺิโย จตฺพุทฺธา
ปฏิสนฺธิ จตฺตาริ กมฺุมานิ จตฺธา
มรณฺุปปตฺตตี^๑ วิถีมุตตสงฺคเห จตฺตาริ
จตฺกกานิ เวทิตฺพุทฺพานิ.

วิถีมุตตจตุกกะ

๒. พึงทราบจตุกกะ ๔ อย่างใน
วิถีมุตตสังคหะ คือ ๑. ภูมิจตุกกะ ๔
หมวด ๒. ปฏิสนธิจตุกกะ ๔ หมวด
๓. กัมมจตุกกะ ๔ หมวด ๔. มรณ-
ปปัตติจตุกกะ มรณะที่เกิดขึ้น ๔ หมวด.

^๑ จ. มรณฺุปปตฺติจเจติ.

ภุมิจตุกก

๓. ตตถ อปายภุมิ กามสุคติภุมิ
 รูปาวจรภุมิ อรูปาวจรภุมิ เจติ จตสุโส
 ภุมิโย นาม.

๔. ตาสุ นิรโย ตีรจฉานโยนิ
 เปตติวิสโย อสุรกายโย เจติ อปายภุมิ
 จตพุทธิธา โหติ.

๕. มนุสสา จาตุम्मหาราชิกา
 ตาวตีสสา ยามา ตุสสิตา นิมมานรตี
 ปรมิมิตวสวตตี เจติ กามสุคติภุมิ

ภุมิจตุกกะ

ภุมิ ๔

๓. ในจตุกกะ ๔ หมวดนั้น ที่ชื่อว่า
 ภุมิมิ ๔ คือ
 ๑. อปายภุมิ ภุมิชั้นอปาย
 ๒. กามสุคติภุมิ ภุมิชั้นกามสุคติ
 ๓. รูปาวจรภุมิ ภุมิชั้นรูปาวจร
 ๔. อรูปาวจรภุมิ ภุมิชั้นอรูปาวจร.

อปายภุมิ

๔. ในภุมิ ๔ นั้น อปายภุมิ มี ๔
 อย่าง คือ
 ๑. นิรยภุมิ นรก
 ๒. ตีรจฉานโยนิภุมิ กำเนิดสัตว์
 ตีรจฉาน
 ๓. เปตติวิสัยภุมิ แดนเปรต
 ๔. อสุรกายภุมิ พวกอสุรกาย.

กามสุคติภุมิ

๕. กามสุคติภุมิ มี ๗ อย่าง คือ
 ๑. มนุสสภุมิ มนุษย์
 ๒. จาตุम्मหาราชิกาภุมิ เทวดาชั้น

คุณรังสรรค์ หนาแน่น

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สตตวิธา ไหติ.

จาตุมหาราชิกา

๓. ดาวดิงสาภูมิ เทวดาชั้นดาวดิงส์

๔. ยามาภูมิ เทวดาชั้นยามา

๕. ตุสิตาภูมิ เทวดาชั้นตุสิต

๖. นิมมานรตีภูมิ เทวดาชั้นนิมมานรตี

๗. ประนิมมิตวสวัตตีภูมิ เทวดาชั้นประนิมมิตวสวัตตี.

นิคมกามาวจรภูมิ

๖. สา ปนายเมกาทสวิธาปิกามาวจรภูมิแจว สงค์^๑ คจจติ.

๖. ภูมิทั้ง ๑๑ ภูมินี้ นั่น ถึงการสงเคราะห์ว่าเป็นกามาวจรภูมิ.

๗. พรหมปารีสชชา พรหมปุโรหิตา มหาพรหมา เจติ ปัจจมนุชฌานภูมิ.

๗. ปฐมฌานภูมิ มี ๓ คือ

- (๑) พรหมปารีสชชา ปฐมฌานภูมิ
- (๒) พรหมปุโรหิตา ปฐมฌานภูมิ
- (๓) มหาพรหมา ปฐมฌานภูมิ.

๘. ปรีตตาภา อปฺปมาณาภา อาภัสสรภา เจติ ทุตติยฉุฌานภูมิ.

๘. ทุตติยฉุฌานภูมิ มี ๓ คือ

- (๑) ปรีตตาภา ทุตติยฉุฌานภูมิ
- (๒) อปฺปมาณาภา ทุตติยฉุฌานภูมิ
- (๓) อาภัสสรภา ทุตติยฉุฌานภูมิ.

^๑ จ. สงฆ์, เวมปริปี.

คุณรังสรรค์ หนานนุ่น
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๙. ปริตตสุภา อปฺปมาณสุภา
 สุภากิณฺหา เจติ ตติยชฺฌานญฺมิ.

๑๐. เวหฺปผลา อสฺสญฺเฐสฺสตฺตา^๑
 สุทฺธาวาสา จ จตฺตถฌานญฺมิ เจติ
 รุปราวจรญฺมิ โสฬสฺวิธา โหติ.

๑๑. อวิหา อตฺปฺปา สุทฺธสา
 สุทฺธสี อกนิฏฺฐา เจติ สุทฺธาวาสญฺมิ
 ปญฺจวิธา โหติ.

๑๒. อากาसानญฺจายตณฺญฺมิ วิญญาน
 ญฺจายตณฺญฺมิ อากิณฺจญฺญายตณ-
 ญฺมิ เนวสญฺญานาสญฺญายตณฺญฺมิ เจติ
 อรูปญฺมิ จตฺตพฺพิธา โหติ.

๙. ตติยฌานญฺมิ มี ๓ คือ

- (๑) ปริตตสุภา ตติยฌานญฺมิ
- (๒) อัปฺปมาณสุภา ตติยฌานญฺมิ
- (๓) สุภากิณฺหา ตติยฌานญฺมิ.

๑๐. จตฺตถฌานญฺมิ มี ๗ คือ

- (๑) เวหฺปผลา จตฺตถฌานญฺมิ
- (๒) อสฺสญฺเฐสฺสตฺตา จตฺตถฌานญฺมิ
- (๓-๗) สุทฺธาวาส จตฺตถฌานญฺมิ

อีก ๕ ญฺมิ

รวมเป็นรูปาวจรญฺมิได้ ๑๖ ญฺมิ

๑๑. สุทฺธาวาสญฺมิ มี ๕ คือ

- (๑) อวิหาสุทฺธาวาสญฺมิ
- (๒) อตฺปฺปาสุทฺธาวาสญฺมิ
- (๓) สุทฺธสาสุทฺธาวาสญฺมิ
- (๔) สุทฺธสีสุทฺธาวาสญฺมิ
- (๕) อกนิฏฺฐสุทฺธาวาสญฺมิ

๑๒. อรูปาวจรญฺมิ มี ๔ คือ

๑. อากาसानญฺจายตณฺญฺมิ
๒. วิญญานญฺจายตณฺญฺมิ
๓. อากิณฺจญฺญายตณฺญฺมิ

^๑ อ. อสฺสญฺเฐสฺสตฺตานํ.

๔. เนวส์ถัญญานาถัญญายตณฺภูมิ
รวมเป็นอรุปาวจรภูมิได้ ๔ ภูมิ.

สังคหคทา

๑๓. ปุถุชชนา น ลพฺภนฺติ
สุทฺถาวาเสสุ สพฺพธา
โสตาปนฺนา จ สกิทา-
คามิโน จาปี ปุคฺคลา.

๑๓. ปุถุชนบุคคล โสตาบันบุคคล และ
สกทาคามีบุคคล ย่อมไม่เกิดใน
ชั้นสุทฺถาวาส โดยประการทั้งปวง.

๑๔. อริยา โนปลพฺภนฺติ
อสนฺญาปาเยภฺมิสุ
เสสฺสุจฺจาเนสุ ลพฺภนฺติ
อริยานริยาปี จ.

๑๔. พระอริยะทั้งหลาย ย่อมไม่ไปเกิด
ในอสนฺญาปายภูมิจตุกกะ และอบายภูมิ
พระอริยะทั้งหลาย และบุคคลที่
มิใช่พระอริยะ ย่อมไปเกิดในสถานที่
เหลือ.

อิทเมตถ ภูมิจตุกกํ.

ภูมิจตุกกะในวิถีมุตตสังคหะนี้เท่านั้น.

ปฏิสนธิจตุกก

ปฏิสนธิจตุกกะ

ปฏิสนธิ ๔ หมวด

๑๕. อบายปฏิสนธิ กามสุคติ-
ปฏิสนธิ รุปาวจรปฏิสนธิ อรูปาวจร-
ปฏิสนธิ เจติ จตุพฺพิธา ปฏิสนธิ อบายภูมิ

๑๕. ที่ชื่อว่า ปฏิสนธิ มี ๔ อย่างคือ
๑. อบายปฏิสนธิ ปฏิสนธิใน

พ.อ.ปิยะ หิรัญรัศมี
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา.

๒. กามสุคติปฏิสนธิ ปฏิสนธิใน
กามสุคติภูมิ

๓. รูปาวจรปฏิสนธิ ปฏิสนธิใน
รูปาวจรภูมิ

๔. อรูปาวจรปฏิสนธิ ปฏิสนธิใน
อรูปาวจรภูมิ

อธิบายปฏิสนธิ

๑๖. ตตถ อกุสลวิปาโกเปกฺขาสหคตสนฺตีรณํ อปายภูมิมิํ โอิกฺกนฺติกฺขณปฏิสนฺธิ หุตฺวา ตโต ปรี ภาวคํ หุตฺวา ภาวคปริโยสํสาเน วจันํ หุตฺวา โวจฺฉิซฺชติ, อยเมกา อปายปฏิสนฺธิ นาม.

๑๖. ในบรรดาปฏิสนธิทั้ง ๔ อย่าง นั้น อุเบกขาสหคตสันตிரณอกุสลวิปากจิต ๑ ดวง เป็นปฏิสนธิจิตในขณะที่หยั่งลงในอบายภูมิ ต่อจากลำดับปฏิสนธิจิตนั้น จึงเป็น ภวังคจิต ในที่สุดแห่งภวังคจิต จึงเป็นจติจิตแล้วจึงดับไป อุเบกขาสหคตสันตிரณอกุสลวิปากจิต ๑ ดวงนี้ ชื่อว่า อบายปฏิสนธิอย่างหนึ่ง.

กามสุคติปฏิสนธิ

๑๗. กุสลวิปาโกเปกฺขาสหคตสนฺตีรณํ ปน กามสุคตฺติยํ มนุสฺสํสาณญฺเจว ชฺชจฺจนฺธาทีนํ สตฺตํานํ ภูมฺมนิสฺสุสิตานญฺจ วินิปาติกาสุรํานํ ปฏิสนฺธิภาวคฺจฺติวเสน ปวตฺตติ.

๑๗. ส่วนอุเบกขาสหคตสันตிரณอกุสลวิปากอกุสลจิต ๑ ดวง ย่อมเกิดแก่สัตว์ทั้งหลาย ที่เป็นมนุษย์มีตาบอด มาแต่กำเนิดเป็นต้น และแก่วินิปาติกอสุรผู้อาศัยภุมเทวดา ในกามสุคติภูมิ ด้วย

พ.อ.ปิยะ หิรัญรัศมิ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สามารถแห่งปฏิสนธิจิต ภาวังคจิตและ
จตุตติจิต.

๑๘. มหาวิปากานิ ปนฺนุจ-
สพฺพตฺตปิ กามสุคฺติยํ ปฏิสนฺธิภาวค-
จฺติวเสน ปวตฺตนฺติ.

๑๘. อนึ่ง มหาวิปากจิต ๘ ดวง
ย่อมเกิดในกามสุคติภูมิแม้ทั้งหมด ด้วย
สามารถแห่งปฏิสนธิจิตภาวังคจิตและ
จตุตติจิต.

๑๙. อีมา นว กามสุคฺติปฏิสนฺธิโย
นาม.

๑๙. จิต ๙ ดวง คือ อุเบกขาสหคต
สันตீรณกุศลวิปากอเหตุกจิต ๑ ดวง
มหาวิปากจิต ๘ ดวงเหล่านี้ ชื่อว่า
กามสุคติปฏิสนธิ.

๒๐. ส่า ปนายํ ทสฺวิธาปิ
กามาวจรปฏิสนฺธิจุเจว สงฺคหํ คจฺจติ.

๒๐. ก็ปฏิสนธิแม้ทั้ง ๑๐ ดวงนี้
ถึงการสงเคราะห์ชื่อว่า เป็นกามาวจร
ปฏิสนธิ.

อายุสัตว์ในกามาวจรภูมิ

๒๑. เตสุ จตฺนุนํ อปายานํ
มนุสฺสสุตฺตํ วินิปาติกาสุตฺตํ อายุป-
ปมาณคณนํ นยโม นตฺถิ.

๒๑. ในกามาวจรปฏิสนธิบุคคล
ทั้งหลายเหล่านั้น ความแน่นอนด้วยการ
นับประมาณอายุ ย่อมไม่มีแก่สัตว์ใน
อบาย ๔ แก่มนุษย์ทั้งหลาย และแก่
วินิปาติกอสุร.

พ.อ.ปิยะ นิลวัชรศิริ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อายุของเทวดาชั้นกามาวจร

๒๒. จาตุรุมหาราชิกาน์ ปน เทวาน์ ทิพฺพานิ ปญฺจวสุสฺสทานิ อายุปฺปมาณํ, มนุสฺสคณนาย นวติวสุสฺส- สตสหสฺสปฺปมาณํ โหติ, ตโต จตุคฺคณํ ดาวตีสานํ, ตโต จตุคฺคณํ ยามานํ, ตโต จตุคฺคณํ ตฺสิตานํ, ตโต จตุคฺคณํ นิมนานรตฺตินํ, ตโต จตุคฺคณํ ปรินิม- มิตวสวตฺตินํ เทวานํ อายุปฺปมาณํ.

๒๒. ๕๐๐ ปีทิพย์เป็นประมาณ อายุของเทวดาชั้นจาตุรุมหาราชิกาโดย การคำนวณปีของมนุษย์ ประมาณ ๙,๐๐๐,๐๐๐ ปี

๑,๐๐๐ ปีทิพย์ เป็นประมาณอายุ ของเทวดาชั้นดาวดึงส์ประมาณ ๔ เท่า จาก ๙,๐๐๐,๐๐๐ ปีนั้น โดยการ คำนวณปีของมนุษย์นั้น ($๙,๐๐๐,๐๐๐ \times ๔ = ๓๖,๐๐๐,๐๐๐$ สามโกฏิหกล้านปี)

๒,๐๐๐ ปีทิพย์ เป็นประมาณอายุ ของเทวดาชั้นยามาประมาณ ๔ เท่า จาก ๓๖,๐๐๐,๐๐๐ ปีนั้น โดยการคำนวณ ปีของมนุษย์นั้น ($๓๖,๐๐๐,๐๐๐ \times ๔ = ๑๔๔,๐๐๐,๐๐๐$ สิบสี่โกฏิสี่ล้านปี)

๔,๐๐๐ ปีทิพย์ เป็นประมาณอายุ ของเทวดาชั้นดุสิต ประมาณ ๔ เท่า จาก ๑๔๔,๐๐๐,๐๐๐ ปีนั้น โดยการคำนวณ ปีของมนุษย์นั้น ($๑๔๔,๐๐๐,๐๐๐ \times ๔ = ๕๗๖,๐๐๐,๐๐๐$ ห้าสิบเจ็ดโกฏิหก ล้านปี)

๘,๐๐๐ ปีทิพย์ เป็นประมาณอายุ ของเทวดาชั้นนิมมานรดี ประมาณ ๔

พ.ต.อ. (พ) เปรม พานิชผล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เท่าจาก ๕๗๖,๐๐๐,๐๐๐ ปีนั้นโดยการ
คำนวณปีของมนุษย์นั้น(๕๗๖,๐๐๐,๐๐๐
 $\times ๔ = ๒,๓๐๔,๐๐๐,๐๐๐$ สองร้อย
สามสิบล้านปี)

๑๖,๐๐๐ ปีทิพย์ เป็นประมาณ
อายุของเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตตี
ประมาณ ๔ เท่าจาก ๒,๓๐๔,๐๐๐,๐๐๐
ปีนั้น โดยการคำนวณปีของมนุษย์นั้น
(๒,๓๐๔,๐๐๐,๐๐๐ $\times ๔ = ๙,๒๑๖,๐๐๐,๐๐๐$
เก้าร้อยยี่สิบเอ็ดโกฏิหกล้านปี).

สังคหคาถา

๒๓. นวสตณเจกวีส-
วสุธานํ โภภโย ตถา
วสุสสทสทสุธานิ
สกุจฉบุจ วสวตฺติสฺสุ.

๒๓. ประมาณอายุของเทวดา ชั้น
ปรนิมมิตวสวัตตี เท่ากับปีของ
มนุษย์ ๙,๒๑๖,๐๐๐,๐๐๐ เก้าร้อย
ยี่สิบเอ็ดโกฏิหกล้านปี).

รูปาวจรปฏิสนธิ

๒๔. ปจฺมชฺฌมานวิปากํ ปจฺมชฺ-
ฌมานภุมิยํ ๑ ปฏิสนฺธิภาวจฺจตุตฺตวเสน
ปวตฺตติ๑

๒๔. รูปาวจรปฐมฌานวิปากจิต ๑
ดวง ย่อมเป็นไปในปฐมฌานภูมิด้วย
สามารถแห่งปฏิสนธิจิต ภวังคจิตและ
จตุตฺตจิต.

๑-๑ จ. ปฏิสนธิ - ปวตตติติ ปาจา น ทิสฺสนฺติ.

๒๕. ตถา ทุตฺติยฌมานวิปากํ
ตติยฌมานวิปากญฺจ ทุตฺติยฌมานญฺมียํ.

๒๕. รูปาวจรทุตฺติยฌมานวิปากจิต
๑ ดวงและรูปาวจรตติยฌมานวิปากจิต ๑
ดวง ย่อมเป็นไปในทุตฺติยฌมานญฺมียํ ด้วย
สามารถแห่งปฏิสนธิจิตภวังคจิตและจตุตฺติจิต.

๒๖. จตุตฺตถฌมานวิปากํ ตติยฌ-
มานญฺมียํ.

๒๖. รูปาวจรจตุตฺตถฌมานวิปากจิต
๑ ดวง ย่อมเป็นไปในตติยฌมานญฺมียํ ด้วย
สามารถแห่งปฏิสนธิจิต ภวังคจิตและ
จตุตฺติจิต.

๒๗. ปญฺจมฌมานวิปากํ จตุตฺตถฌ-
มานญฺมียํ ปฏิสนฺธิภวฺจจตุตฺตถฌมานํ
ปวตฺตติ^๑.

๒๗. รูปาวจรปญฺจมฌมานวิปากจิต
๑ ดวง ย่อมเป็นไปในจตุตฺตถฌมานญฺมียํ ด้วย
สามารถแห่งปฏิสนธิจิต ภวังคจิตและ
จตุตฺติจิต.

ปฏิสนธิของอสังขญีสัตตาพรหม

๒๘. อสขญีสตฺตทานมฺปน^๒ รูปเมว
ปฏิสนฺธิ โหติ, ตถา ตโต ปรี
ปวตฺตติยํ จวนกาลे จ รูปเมว
ปวตฺตติตฺวา นิรุชฺฌติ, อีมา ฉ
รูปาวจรปฏิสนฺธิโย นาม.

๒๘. ชีวิตนวกกาลาปรูปเท้านั้น เป็น
ปฏิสนธิของอสังขญีสัตตาพรหม ต่อจาก
ลำดับชีวิตนวกกาลาปรูปนั้นในกาลเป็นที่จติ
ของอสังขญีสัตตาพรหม ชีวิตนวกกาลาปรูป
เท้านั้น ย่อมเป็นไปในปวัตติกาล แล้วจึง
ดับไป ปฏิสนธิเหล่านี้ คือรูปาวจรวิปากจิต

^{๑-๑} จ. ปฏิสนธิ ภวฺจจตุตฺตถฌมานํ น ทิสฺสนฺติ.

^๒ จ. อสขญีสตฺตทานํ.

๕ ดวง ซีวิตนวกกลาปรูป ๑ ชื่อว่า
รูปาวจรปฏิสนธิ ๖.

**อายุของพรหมในขั้นรูปาวจร
ปฐมฉานภูมิ**

๒๙. เตสุ พรหมปารีสชชานัน
เทวานัน กปฺปสุส ตติโย ภาค
อายุปฺปมาณัน.

๒๙. ในบรรดาพรหมผู้ถือปฏิสนธิ
เหล่านั้น ส่วนที่ ๓ ของกัป เป็นประมาณ
อายุของเทวดาชั้นพรหมปารีสชชานัน.

๓๐. พรหมบุโรหิตานัน อุตฺตมกปฺโป.

๓๐. กัป เป็นประมาณอายุของ
เทวดาชั้นพรหมบุโรหิตานัน.

๓๑. มหาพรหมานัน เอโก กปฺโป.

๓๑. กัป ๑ เป็นประมาณอายุของ
เทวดาชั้นมหาพรหมานัน.

**อายุของพรหมในขั้นรูปาวจร
ทุติยฉานภูมิ**

๓๒. ปริตฺตาทานัน เทว กปฺปานิ.

๓๒. ๒ กัป เป็นประมาณอายุของ
เทวดาชั้นปริตตาทานัน.

๓๓. อปฺปมาณาทานัน จตฺตาริ
กปฺปานิ.

๓๓. ๔ กัป เป็นประมาณอายุของ
เทวดาชั้นอัปปมาณาทานัน.

๓๔. อามสฺสธรานัน อฏฺฐ กปฺปานิ.

๓๔. ๘ กัป เป็นประมาณอายุของ
เทวดาชั้นอามสฺสธรานัน.

พ.ญ.สุตใจ วรยิ่งยง

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๙
๑
๒
๓
๔
๕
๖
๗
๘
๙
๑๐
๑๑
๑๒
๑๓
๑๔
๑๕
๑๖
๑๗
๑๘
๑๙
๒๐
๒๑
๒๒
๒๓
๒๔
๒๕
๒๖
๒๗
๒๘
๒๙
๓๐
๓๑
๓๒
๓๓
๓๔
๓๕
๓๖
๓๗
๓๘
๓๙
๔๐
๔๑
๔๒
๔๓
๔๔
๔๕
๔๖
๔๗
๔๘
๔๙
๕๐

อายุของพหุในชั้นรูปาวจร คตียณานภูมิ

๓๕. ปริตตสุภานํ โสฬส กปฺปานิ.	๓๕. ๑๖ กัปป เป็นประมาณอายุ
ของเทวดาชั้นปริตตสุภา.
๓๖. อปฺปมาณสุภานํ ทฺวตฺตีส
กปฺปานิ.	๓๖. ๓๒ กัปป เป็นประมาณอายุ
ของเทวดาชั้นอัปมาณสุภา.
๓๗. สุภากิณฺหณํ จตฺตญฺจี กปฺปานิ.	๓๗. ๖๔ กัปป เป็นประมาณอายุ
ของเทวดาชั้นสุภากิณหา.

อายุของพหุในชั้นรูปาวจร จตุตถณานภูมิ

๓๘. เวหฺพฺผลานํ อสฺสญฺญี-
สฺตตฺตานญฺจ ปญฺจ กปฺปสฺตานิ.	๓๘. ๕๐๐ กัปป เป็นประมาณอายุ
ของเทวดาชั้นเวหัพฺผลาและอสฺสญฺญีสฺตตา.
๓๙. อวิหานํ กปฺปสฺทสฺสนิ ^๑	๓๙. ๑,๐๐๐ กัปป เป็นประมาณ
อายุของเทวดาชั้นอวิหา.
๔๐. อตฺตปฺปานํ เทว กปฺป-
สฺทสฺสนานิ.	๔๐. ๒,๐๐๐ กัปป เป็นประมาณ
อายุของเทวดาชั้นอตฺตปฺปา.
๔๑. สฺทสฺสนานิ จตฺตารี กปฺป-
สฺทสฺสนานิ.	๔๑. ๔,๐๐๐ กัปป เป็นประมาณ
อายุของเทวดาชั้นสฺทสฺสา.

^๑ อ. กปฺปสฺทสฺสนานิ.

๔๒. สุธสสินี อภุจ กปฺปสหฺสฺสานิ.

๔๒. ๘,๐๐๐ กัปป เป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นสุทฺถสฺสี.

๔๓. อกนิฏฺฐานํ โสฬส กปฺป-
สหฺสฺสานิ อายุบุปฺปมาณ^๑.

๔๓. ๑๖,๐๐๐ กัปป เป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นอกนิฏฺฐะ.

อรุปาวจรปฏิสนธิ

๔๔. ปจฺมารูปาทิวิปากานิ ปจฺมา-
รูปาทิมฺหิสุ ยถากุภํ ปฏิสนฺธิภวญฺจ-
จฺติวเสน ปวตฺตุนฺติ.

๔๔. อรุปาวจรวิปากจิต มีอรุปาวจรวิปากจิตดวงที่ ๑ เป็นต้น ย่อมเป็นไปในอรุปาวจรภูมิ มีปฐมอรุปาวจรภูมิเป็นต้น ด้วยสามารถแห่งปฏิสนธิจิต ภวังคจิต และจฺติจิตตามลำดับ.

อิมา จตฺตสฺส อรูปปฏิสนฺธิโย
นาม.

ปฏิสนธิเหล่านี้ ชื่อว่า อรุปาวจร-
ปฏิสนธิ ๔.

อายุของพรหมในชั้นอรุปาวจรภูมิ

๔๕. เตสุ ปน อากาसानญฺจา-
ยตฺนุปคานํ เทวานํ วิสฺติ กปฺปสหฺสฺสานิ
อายุบุปฺปมาณิ.

๔๕. ก็ในบรรดาพรหมชั้นอรุปา-
วจรภูมิเหล่านั้น ๒๐,๐๐๐ กัปป เป็น
ประมาณอายุของเทวดาผู้เข้าถึงชั้น
อากาसानญฺจายตนะ.

๔๖. วิญฺญาณญฺจายตฺนุปคานํ
เทวานํ จตฺตาฬิส กปฺปสหฺสฺสานิ.

๔๖. ๔๐,๐๐๐ กัปป เป็นประมาณ
อายุของเทวดาผู้เข้าถึงวิญฺญาณญฺจายตนะ.

^๑ อ. อายุบุปฺปมาณนฺติ ปทํ น ทิสฺสติ.

๔๗. อากิญจัญญายต누ปคานัน
เทวานัน สฎฐิจิ กปฺปสทฺสสุทานิ.

๔๗. ๖๐,๐๐๐ กัป เป็นประมาณ
อายุของเทวดาผู้เข้าถึงชั้นอากิญจัญญา-
ยตนะ.

๔๘. เนวสญฺญานาสญฺญายตฺนุ-
คานัน เทวานัน จตุราสีติ กปฺปสทฺสสุทานิ.
อายุปฺปมาณัน^๑ โหติ.

๔๘. ๘๔,๐๐๐ กัป เป็นประมาณ
อายุของเทวดา ผู้เข้าถึงเนวสญฺญา-
นาสญฺญายตนะ.

๔๙. ปฏิสนฺธิ ภวญฺคณฺจ
ตถา จวนฺมานันตํ
เอกเมว ตเถเวก-
วิสยญฺเจกชาติยํ.

๔๙. ในชาติหนึ่งนั้น ปฏิสนธิจิต ภวังคจิต
และจติจิตเป็นอย่างเดียวกัน และ
มีอารมณ์เป็นอย่างเดียวกัน.

อิทเมตฺถ ปฏิสนฺธิจตุกกํ.

ปฏิสนธิจตุกกะในวิถีมุตตสังคหะนี้เท่านั้น.

กมฺมจตุกก

กัมมจตุกกะ

กรรม ๔ หมวด.

๕๐. ชนกมฺปตฺตมฺภกมฺปปีฬกมฺป-
ฆาตกณฺเจติ กิจฺจวเสน.

๕๐. กรรมมี ๔ อย่าง โดยอำนาจ
แห่งกิจ คือ

๑. ชนกกรรม กรรมทำหน้าที่ให้
เกิด

๒. อุบัติกัมภกกรรม กรรมอุปถัมภ์

^๑ ฉ. อายุปฺปมาณนฺติ ปทํ น ทิสฺสติ.

๓. อุปปีฬกกรรม กรรมเข้าไป
เปียดเปียน

๔. อุปฆาตกรรม กรรมเข้าไป
ด้ตรอน

๕๑. ครุกมาสนุนมาจิณฺณํ กตตตาทา-
กมฺมญเจติ ปากทานปริยาเยน.

๕๑. กรรมมี ๔ อย่าง โดยลำดับ
กาลให้ผล คือ

๑. ครุกกรรม กรรมที่มีกำลังหนัก

๒. อาสันนกรรม กรรมที่ใกล้จะ
ตาย

๓. อาจิณฺณกรรม กรรมที่เคย
สั่งสมไว้

๔. กตตตาทกรรม กรรมที่สักว่า
เป็นอันทำที่มีกำลังอ่อน.

๕๒. ทิฏฐธมฺมเวทนียํ อุปปชฺช-
เวทนีเยมปฺราปรเวทนียํ อโหสิกรรมญเจติ
ปากกาลวเสน จตฺตารี กมฺมานิ นาม.

๕๒. กรรมมี ๔ อย่าง โดยอำนาจ
แห่งกาลให้ผล คือ

๑. ทิฏฐธมฺมเวทนียกรรม กรรมที่
ให้ผลในปัจจุบันชาติ

๒. อุปปชฺชเวทนียกรรม กรรมที่
ให้ผลในชาติหน้า

๓. อปฺราปรเวทนียกรรม กรรมที่
ให้ผลในชาติอื่นๆ สืบต่อไป

๔. อโหสิกรรม กรรมให้ผลแล้ว
หรือยังไม่ให้ผลหรือไม่ให้ผล.

คุณกอบกุล เอกธีรชัยสกุล และครอบครัว
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๗
๑
๒
๓
๔
๕
๖
๗
๘
๙
๑๐
๑๑
๑๒
๑๓
๑๔
๑๕
๑๖
๑๗
๑๘
๑๙
๒๐
๒๑
๒๒
๒๓
๒๔
๒๕
๒๖
๒๗
๒๘
๒๙
๓๐
๓๑
๓๒
๓๓
๓๔
๓๕
๓๖
๓๗
๓๘
๓๙
๔๐
๔๑
๔๒
๔๓
๔๔
๔๕
๔๖
๔๗
๔๘
๔๙
๕๐

๕๓. ตถา อกุสลํ กามาวจรกุสลํ
 รูปาวจรกุสลํ อรูปาวจรกุสลญฺเจติ
 ปากฎฐานวเสน.

๕๓. กรรมมี ๔ อย่าง โดยอำนาจ
 เป็นมูลฐานให้ผล คือ

๑. อกุศลกรรม
๒. กามาวจรกุศลกรรม
๓. รูปาวจรกุศลกรรม
๔. อรูปาวจรกุศลกรรม.

อกุศลกรรม

๕๔. ตตฺถ อกุสลํ กายกมฺมํ วจฺจิกมฺมํ
 มโนกมฺมญฺเจติ กมฺมทวารวเสน ติวิจิ
 โหติ.

๕๔. ในกรรม ๔ อย่างเหล่านั้น
 อกุศลกรรมโดยอำนาจกรรมทวารมี ๓
 อย่าง คือ

๑. กายกรรม
๒. วจฺจิกกรรม
๓. มโนกรรม

๕๕. กถํ ?

๕๕. ข้อนี้เป็นอย่างไร ?

อกุศลกรรมทางกายทวารมี ๓

ปาณาติปาโต อทินฺนาทานํ กามะ-
 สฺมุจฺจนฺจาโร จ กายวิญญุตฺติสฺงฺขาเต
 กายทวารเว พาหุลฺลวฺตุติโต กายกมฺมํ
 นาม.

ที่ชื่อว่า กายกรรมส่วนมากเกิดทาง
 กายทวาร ที่เรียกว่ากายวิญญูติมี ๓ คือ

๑. ปาณาติบาต การยั้งสัตว์มี
 ชีวิตให้ตกลงไป
๒. อทินนาทาน การขโมยสิ่งของ
 ที่เจ้าของไม่ให้

คุณกอบกุล เอกธีรชัยสกุล และครอบครัว
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๓. กาเมสุมิจฉาจาร การประพฤติ-
ผิดในกาม.

อกุศลกรรมทางวจีทวารมี ๔

๕๖. มุสวาทาโท ปิสฺสูณวาทจา
ผรุสฺสวาทจา สมฺผปฺปลาโป ๑ วจฺฉิวิญญตฺติ-
สงฺขาเต วจฺฉิทฺวาเร พาทุสฺสวุตฺติโต
วจฺฉิมฺมํ นาม.

๕๖. ที่ชื่อว่า **วจีกรรม** โดยมาก
เกิดทางวจีทวารที่เรียกว่า **วจีวิญญูติมี ๔** คือ
๑. มุสวาทา การกล่าวคำเท็จ
๒. ปิสฺสูณวาทา กล่าวคำส่อเสียด
๓. ผรุสฺสวาทา การกล่าวคำหยาบ
๔. สมฺผปฺปลาป การพูดเพื่อเจ้าอ.

อกุศลกรรมทางมโนทวารมี ๓

๕๗. อภิชฺฌมา พฺยาปาโท มิฉฺฉา-
ทิกฺกุฉิ ๑ อญฺญตฺตฺราปิ วิญญตฺติยา
มนสฺสมิเยว พาทุสฺสวุตฺติโต มโนกมฺมํ
นาม.

๕๗. ที่ชื่อว่า **มโนกรรม** โดยมาก
เกิดทางมโนทวารอย่างเดียว เว้นจาก
วิญญูติมี ๓ คือ
๑. อภิชฺฌมา พง์เล็งอยากได้ของเขา
๒. พฺยาบาท คิดปองร้ายเขา
๓. มิฉฺฉาทิกฺกุฉิ เห็นผิดจากทำนอง
คลองธรรม.

มูลที่ทำให้เกิดอกุศลกรรม

๕๘. เตสุ ปาณาติปาโต
ผรุสฺสวาทา พฺยาปาโท ๑ โทสมุเลน
ปาณาติบาต ๑ ผรุสฺสวาทา ๑ พฺยาบาท

๕๘. ในบรรดาอกุศลกรรมเหล่านั้น
ปาณาติบาต ๑ ผรุสฺสวาทา ๑ พฺยาบาท

คุณกอบกุล เอกธีรชัยสกุล และครอบครัว
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๒๕๒๕-๒๕๒๖-๒๕๒๗-๒๕๒๘-๒๕๒๙-๒๕๓๐-๒๕๓๑-๒๕๓๒-๒๕๓๓-๒๕๓๔-๒๕๓๕-๒๕๓๖-๒๕๓๗-๒๕๓๘-๒๕๓๙-๒๕๔๐

ชายนุตติ.

๕๙. กาเมสุมิจฉาจาโร อภิขุณา
มิจฉาทิฏฐิ จ โลกมุเลน.

๖๐. เสธานี จตุตตาริปี ตีหิ
มุเลหิ สมภวนุตติ.

๖๑. จิตตูปปาทวเสน ปเนตฺติ
อกุสลํ สพฺพธาปิ ทฺวาทสฺวิธํ โหติ.

๖๒. กามวจรกุสลมฺปิ กายทฺวาร
ปวตฺตํ กายกมฺมํ วจฺjitฺวารเ ปวตฺตํ
วจฺjitฺกมฺมํ มโนทฺวารเ ปวตฺตํ มโน-
กมฺมญฺเจติ กมฺมทฺวารวเสน ติวฺริธํ โหติ.

๖๓. ตถา ทานสฺลีลาภานาวเสน.

๑ ย่อมเกิดด้วยโทษะเป็นมูล.

๕๙. กาเมสุมิจฉาจาร ๑ อภิขุณา
๑ มิจฉาทิฏฐิ ๑ ย่อมเกิดด้วยโทษะเป็นมูล.

๖๐. อกุศลกรรมที่เหลือทั้ง ๔ คือ
อทินนาทาน ๑ มุสาวาท ๑ ปิสุณวจา
๑ สัมผัสปลลาป ๑ ย่อมเกิดด้วยมูลทั้ง
๓ คือ โลกมูล โทสมูล โมหมูล.

นิคมอกุศลกรรม

๖๑. กิอกุศลกรรม ๑๐ ประการนี้
ว่าด้วยอำนาจจิตตูปบาท มี ๑๒ ประการ
แม้โดยประการทั้งปวง.

๖๒. แมื่กามวจรกุศลกรรมว่าด้วย
อำนาจของกรรมทวารก็มี ๓ อย่าง คือ

๑. กายกรรม อันเป็นไปทาง
กายทวาร

๒. วจกรรม อันเป็นไปทาง
วจีทวาร

๓. มโนกรรม อันเป็นไปทาง
มโนทวาร

๖๓. กามวจรกุศลกรรม ว่าด้วย
อำนาจกุศล มี ๓ อย่าง คือ

คุณกอบกุล เอกธีรวิชัยสกุล และครอบครัว
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๑. ทานมัย บุญสำเร็จด้วยการ
บริจาคทาน

๒. สीलมัย บุญสำเร็จด้วยการ
รักษาศีล

๓. ภาวนามัย บุญสำเร็จด้วย
การเจริญภาวนา.

๖๔. จิตตูปปาทวเสน ปเนตฺติ
อฏฺฐวิธํ โหติ.

๖๔. และกุศลกรรมนี้มี ๘ อย่าง
ด้วยอำนาจจิตตูปปาท คือ มหากุศลจิต
๘ ดวง.

๖๕. ทานสीलภาวนาอปจายน-
เวยฺยยาวจฺจปตฺติทานปตฺตานุโมทนา-
ธมฺมสุสฺวนธมฺมเทสนาทิฏฺฐชุกมฺวเสน
ทสฺวิธํ โหติ.

๖๕. กามาวจรกุศลกรรม สำเร็จ
ด้วยบุญกิริยาวัตถุ มี ๑๐ อย่าง คือ

๑. ทานมัย บุญสำเร็จด้วยการ
บริจาคทาน

๒. สीलมัย บุญสำเร็จด้วยการ
รักษาศีล

๓. ภาวนามัย บุญสำเร็จด้วย
การเจริญภาวนา.

๔. อปจายนมัย บุญสำเร็จด้วย
การอ่อนน้อมถ่อมตน

๕. เวยยาวัจจมัย บุญสำเร็จ
ด้วยการชวนช่วยเหลือผู้อื่น

๖. ปตฺติทานมัย บุญสำเร็จด้วย
การให้ส่วนบุญ

คุณมาลี พูลเจริญ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๗. ปัตตานุโมทนามัย นุญสำเร็จ
ด้วยการอนุโมทนาส่วนบุญ

๘. ธัมมัสสวนมัย นุญสำเร็จ
ด้วยการฟังธรรม

๙. ธัมมเทศนามมัย นุญสำเร็จ
ด้วยการแสดงธรรม

๑๐. ทิฏฐุชุกกรรม การทำความเห็น
ให้ตรง.

นิกมกามาวจรกรรม

๖๖. ตมฺปเนตฺ วิสตีวิธมฺปิ กามาว-
จรกรรมมฺมิจุเลว สงฺคหํ คจฺจติ.

๖๖. กิอกุศลกรรม ๑๐ และกามาว-
จรกุศลกรรม ๑๐ รวมเป็น ๒๐ ประการ
นี้นั้น รวมเรียกว่า กามาวจรกรรม.

รูปาวจรกุศลกรรม

๖๗. รูปาวจรกุศลมฺปน มโนกมฺม-
เมว, ตณฺจ ภาวนามยฺมปฺปนาปฺตตฺ,
ฌานนฺคณาทน ปรยฺจวิธํ โหติ.

๖๗. ส่วนรูปาวจรกุศลกรรมเป็น
มโนกรรมเท่านั้น, และรูปาวจรกุศลกรรม
นั้น เป็นภาวนามัยกุศลถึงขั้นอัปปนา มี
๕ ประการ โดยประเภทแห่งองค์ฌาน.

อรูปร่างกุศลกรรม

๖๘. ตถา อรูปร่างกุศลญจ มโน-
กมฺมํ, ตมฺปิ ภาวนามยฺมปฺปนาปฺตตฺ,

๖๘. อรูปร่างกุศลกรรม ก็เป็น
มโนกรรมเหมือนกันแม้อรูปร่างกุศล-

คุณมาลี พูลเจริญ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อาลมฺพนภเทน จตฺพุพฺธิ โหติ.

กรรมนั้น ก็เป็นภาวนามัยกุศลถึงขั้น
อัปปนา มี ๔ ประการโดยประเภทแห่ง
อารมณ์.

อำนาจของอกุศลกรรม

๖๙. เอตถากุสลกมฺมมฺหุทฺทจฺจริหิตํ
อบายญฺมียํ ปฏิสนฺธิํ ชเนติ. ปวตฺติ
ยมฺปน สพฺพมฺปิ ทฺวาทสฺวิริํ สตฺตา
กุสลปาทานิสพฺพตฺถาปิ กามโลเก รูป
โลเก จ ยถารหํ วิปฺลฺลจฺติ.

๖๙. ในกรรมทั้ง ๔ ประการนี้
อกุศลกรรม (เจตนา) ๑๑ เว้นอุทฺธัจจ
สัมปยุตฺตอกุสลเจตนา ๑ ดวง ย่อมยังสัตว์
ให้ปฏิสนธิในอบายญฺมียํ ส่วนในปวัตติกาล
อกุศลกรรมเจตนา ๑๒ ดวงทั้งหมด
ย่อมเสวยผลอกุศลวิบากจิต ๗ ดวง ในโลก
ชั้นกามาวจรภูมิ และโลกชั้นรูปาวจรภูมิ
ทั้งหมดตามสมควร.

อำนาจของกามาวจรกุศลกรรม

๗๐. กามาวจรกุสลมฺปิ จ กาม-
สฺสคฺติยเมว ปฏิสนฺธิํ ชเนติ. ตถา
ปวตฺติยญฺจ มหาวิปาทานิ, อเหตุก-
วิปาทานิ ปนฺนุจฺปิ สพฺพตฺถาปิ
กามโลเก รูปโลเก จ ยถารหํ
วิปฺลฺลจฺติ.

๗๐. แม้กามาวจรกุศลกรรม ก็ย่อม
ยังสัตว์ให้ปฏิสนธิในกามสฺสคฺติภูมิ อย่าง
เดียว, ในปวัตติกาล กามาวจรกุศลกรรม
ย่อมเสวยผล มหาวิปากจิต ๔ ดวง กุศล
วิบากจิต อเหตุกจิต ๘ ดวง ในโลกชั้น
กามาวจรภูมิและในโลกชั้นรูปาวจรภูมิ
แม้ทั้งหมดตามสมควร.

คุณชั้น - คุณทองหล่อ มงคลเจริญ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อำนาจติเหตุกอกัฏฐกามาวจรกุศลกรรม

๗๑. ตตฺถาปี ติเหตุกมุกฺกญฺจํ กุสลํ
ติเหตุกํ ปฏิสนฺธิํ ทตฺวา ปวตฺเต
โสฬส วิปากานิ วิปจฺจติ.

๗๑. ในกามาวจรกุศลกรรม ที่ให้ผล
อยู่อย่างนี้แม้นั้น ติเหตุกอกัฏฐกามา-
วจรกุศลกรรม ย่อมให้ติเหตุกปฏิสนธิ
แล้ว จึงเสวยวิปากจิต ๑๖ ดวง คือ
มหาวิปากจิต ๘ ดวง ในปวัตติกาล.

อำนาจติเหตุกโมมกและ ทวิเหตุกอกัฏฐกามาวจร กุศลกรรม

๗๒. ติเหตุกโมมกํ ทฺวิเหตุก-
มุกฺกญฺจญฺจ กุสลํ ทฺวิเหตุกํ ปฏิสนฺธิํ
ทตฺวา ปวตฺเต ติเหตุกรหิตานิ ทฺวาทส
วิปากานิ วิปจฺจติ.

๗๒. ติเหตุกโมมกและทวิเหตุก-
อกัฏฐกามาวจรกุศลกรรม ย่อมให้
ทวิเหตุกปฏิสนธิแล้ว จึงเสวยวิปากจิต
๑๒ ดวง (คือญาณวิปยุตกามาวจร
วิปากจิต ๔ ดวง กุศลวิปากอเหตุกจิต
๘ ดวง) เว้นติเหตุกญาณสัมปยุต
กามาวจรวิปากจิต ๔ ดวง ในปวัตติกาล.

อำนาจทวิเหตุกโมมกามาวจร- กุศลกรรม

๗๓. ทฺวิเหตุกโมมกมฺปน กุสลํ
อเหตุกเมว ปฏิสนฺธิํ เทติ, ปวตฺเต

๗๓. ก็ทวิเหตุกโมมกามาวจร-
กุศล ย่อมให้อเหตุกปฏิสนธิ และยอม

คุณชั้น - คุณของหล่อ มงคลเจริญ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

กล่าวไว้แล้ว.

อำนาจของรูปาวจรกุศลกรรม

๗๕. รูปาวจรกุศลมูลปน ปฐมชฎานัน
ปริตติ ภาเวตฺวา พรหมปารีสขุเสถสุ
อุปปชฺชติ.

๗๖. ตเมว มชฺฌิมิ ภาเวตฺวา
พรหมปุโรหิตเสสุ.

๗๗. ปถนีติ ภาเวตฺวา มหา-
พรหมเสสุ.

๗๘. ตถา ทฺติยชฺฌานันฺ ตติยชฺ-
ฌานญจ ปริตติ ภาเวตฺวา ปริตฺตาเสสุ.

๗๙. มชฺฌิมิ ภาเวตฺวา
อุปปมาณาเสสุ.

๘๐. ปถนีติ ภาเวตฺวา อภิสฺสราเสสุ.

๗๕. ก็โยคาวจรบุคคลเจริณรูปาวจร-
กุศลปฐมฌานันขึ้นปริตตะ แล้วจึงเกิดขึ้น
ในพรหมปารีสขุปฐมฌานภูมิ.

๗๖. โยคาวจรบุคคล เจริณรูปาวจร
กุศลปฐมฌานันขึ้นมัชฌิมะ นั้นแหละ แล้ว
จึงเกิดขึ้นในพรหมปุโรหิตปฐมฌานภูมิ.

๗๗. โยคาวจรบุคคล เจริณรูปาวจร
กุศลปฐมฌานัน ขึ้นปถนีตะแล้วจึงเกิดขึ้น
ในมหาพรหมปฐมฌานภูมิ.

๗๘. โยคาวจรบุคคลเจริณรูปาวจร
กุศลทฺติยฌานและตติยฌานันขึ้นปริตตะ
แล้วจึงเกิดขึ้นในปริตฺตาภาทฺติยฌานภูมิ.

๗๙. โยคาวจรบุคคลเจริณรูปาวจร
กุศลทฺติยฌานและตติยฌานัน ขึ้นมัชฌิมะ
แล้วจึงเกิดขึ้นในอุปปมาณาภาทฺติยฌานภูมิ.

๘๐. โยคาวจรบุคคล เจริณรูปาวจร
กุศลทฺติยฌานและตติยฌานัน ขึ้นปถนีตะ
แล้วจึงเกิดขึ้นในอภิสฺสราทฺติยฌานภูมิ.

คุณชั้น - คุณของหล่อ มงคลเจริญ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๘๑. จตุตตชฺฌานํ ปริตตํ
ภาเวตฺวา ปริตตสุภาสฺส.

๘๑. โยคาวจรบุคคล เจริญรูปาวจร
กุศลจตุตถฌาน ชั้นปริตตะแล้วจึงเกิดขึ้น
ในปริตตสุภาตติยฌานภูมิ.

๘๒. มชฺฌิมิ ภาเวตฺวา อปฺปมาณ-
สุภาสฺส.

๘๒. โยคาวจรบุคคล เจริญรูปาวจร
กุศลจตุตถฌาน ชั้นมัชฌิมะแล้วจึงเกิดขึ้น
ในอัปปมาณสุภาตติยฌานภูมิ.

๘๓. ปณีตํ ภาเวตฺวา สุภิกิณฺเฬสฺส.

๘๓. โยคาวจรบุคคล เจริญรูปาวจร
กุศลจตุตถฌาน ชั้นปณีตะแล้ว จึงเกิดขึ้น
ในสุภิกิณหาตติยฌานภูมิ.

๘๔. ปญฺจมชฺฌานํ ภาเวตฺวา
เวหฺปผลสฺส.

๘๔. โยคาวจรบุคคล เจริญรูปาวจร
กุศลปญฺจมฌานแล้ว จึงเกิดขึ้นใน
เวหฺปผลาจตุตถฌานภูมิ.

๘๕. ตเมว สญฺญาวีรํ ภาเวตฺวา
อสนฺยุถิสฺส.

๘๕. โยคาวจรบุคคล เจริญรูปาวจรกุศล
ปญฺจมฌาน สันญญาวิรํภาวนานั้นแหละ
จึงเกิดขึ้นในอสนฺยุถิสฺสตาจตุตถฌานภูมิ.

๘๖. อนาคามิโน ปน สฺสทฺธา วาเสสฺส
อุปฺปชฺชุนฺตี.

๘๖. ส่วนพระอนาคามีทั้งหลาย
ย่อมเกิดขึ้นในชั้นสฺสทฺธา วาเสสฺสจตุตถฌานภูมิ.

อำนาจของอรูปร่างกุศลกรรม

๘๗. อรูปาวจรกุสลานิ ยถากุภมํ
ภาเวตฺวา อารูปฺเปสฺส อุปฺปชฺชุนฺตีติ.

๘๗. โยคาวจรบุคคล เจริญอรูปร่าง
กุศลแล้ว จึงบังเกิดในอรูปร่างภูมิ
ตามลำดับแล.

คุณชั้น - คุณของหล่อ มงคลเจริญ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สังคหคาถา

๘๘. อิตถิ มหคคตัม ปุณฺณํ
 ยถาภูมิมิวตฺถิตํ
 ขเนติ สทิสํ ปากํ
 ปฏิสนฺธิปฺปวตฺตียํ
 อิทเมตฺถ กมฺมจตฺตูกํ.

๘๘. มหัคคตกุศลจิต ๙ ดวง ย่อมยัง
 วิบากจิตให้เกิดขึ้น ซึ่งกำหนดตาม
 ภูมิ เหมือนกับในปฏิสนธิกาลและ
 ปวตติกาล ด้วยประการฉะนี้.
 นี่เป็นกัมมจตูกกะ ในวิถีมุตตสังคหะนี้,

จตุตฺถิปฏิสนฺธิกฺกม

๘๙. อายุภฺขเยน กมฺมภฺขเยน
 อุภยภฺขเยน อุปฺจเจตฺถกมฺมฺนา เจติ
 จตฺธา มรณฺปฺปตฺติ นาม.

ลำดับแห่งการจติและปฏิสนธิ

มรณฺปฺปตฺติจตฺตูกกะ

๘๙. ที่ชื่อว่า ความเกิดขึ้นแห่ง
 ความตาย ด้วยเหตุ ๔ อย่าง คือ
 ๑. อายุภขยมรณะ ตายเพราะ
 หมดอายุ
 ๒. กัมมภขยมรณะ ตายเพราะ
 หมดกรรม
 ๓. อุภยภขยมรณะ ตายเพราะ
 หมดอายุและกรรมทั้ง ๒ อย่าง
 ๔. อุปฺจเจตฺถกมฺมฺนา ตายเพราะ
 กรรมเข้าไปตัดรอน.

คุณชั้น - คุณทองหล่อ มงคลเจริญ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

มรณาสันนกาลของสัตว์

๙๐. ตถา มรณุตานมฺปน มรณ-
 กालเ ยถารหิ อภิมุขีภูตํ ภวนฺตเร
 ปฏิสนธิชนกํ กมฺมํ วา ตํกมฺมกรณกาลเ
 รุปาทิกมฺพลทฺธปฺพุพิ อฺอุปกรณภูตญจ
 กมฺมณิมิตฺตํ วา อนนฺตรมฺปฺปชฺชมานภเว
 อฺุปลภิตพฺพิ อฺุปโภคภูตญจ คตฺตินิมิตฺตํ
 วา กมฺมพเลน ญนฺนํ ทวารานํ
 อญฺญตรสฺสมี ทฺวาเร^๑ ปจฺจุปฺภูจชาติ, ตโต
 ปรี ตเมว ตโตปฺภูจิตมาลมฺพนมารพฺก
 วิปจฺจมานกมฺมานุรูปิ ปริสุทฺธ-
 มฺปกฺกิลิฏฺฐํ วา อฺุปปชฺชิตพฺพทฺวานุรูปิ^๒
 ตตฺตโณณตฺว จิตฺตสนฺตานํ อภิกฺขณํ^๒
 ปวตฺตติ พาทูลเลน, ตเมว วา ปน
 ชนกภูตํ กมฺมํ อภินวกรณวเสน
 ทฺวารปฺปตฺตํ โหติ.

๙๐. ก็ในเวลาจะตาย ของสัตว์
 ทั้งหลายผู้กำลังจะตายอย่างนั้น มีอารมณ์
 ๓ อย่าง ปราภฏในทวารใดทวารหนึ่ง
 บรรดาทวารทั้ง ๖ ด้วยกำลังกรรม คือ
 ๑. กรรมมารมณ ทำหน้าที่ให้
 ปฏิสนธิเกิด มีอารมณ์เฉพาะหน้าปราภฏ
 ในระหว่างภพตามควร
 ๒. กรรมนิमितอารมณ คือมี
 อารมณเป็นเครื่องอุปกรรม มีรูปารมณ
 เป็นต้น อันตนได้เคยสังสมไว้ ในกาล
 เป็นที่กระทำซึ่งกรรมนั้น
 ๓. คตฺตินิมิตอารมณ คืออารมณ
 เป็นเครื่องอุปโภค อันตนพึงเข้าไปเสวย
 ในภพที่ตนจะเกิดขึ้นโดยลำดับย่อมปราภฏ
 ในทวารใดทวารหนึ่ง บรรดาทวารทั้ง ๖
 ด้วยกำลังแห่งกรรมสืบต่อไป. ต่อจาก
 ลำดับนั่นเอง จิตของสัตว์ผู้จะตายนั้น
 บริสุทฺธิหรือเศร้าหมอง สมควรแก่กรรม
 ที่ตนจะเข้าไปเสวยผล โดยปรารภถึง
 อารมณทั้ง ๓ อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่ปราภฏ

^๑ อ. อฺุปลภิตพฺพทฺวานุรูปิ.
^๒ อ. อภิกฺขณํ.

คุณชั้น - คุณทองหล่อ มงคลเจริญ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อย่างนั้น โดยส่วนมากจิตตสันดาน ย่อม
เกิดขึ้นเป็นไปเนื่อง ๆ ไม่ขาดสายเหมือน
น้อมไปในภาพที่จะพึงเกิดขึ้น ตามสมควรแก่
ภาพที่จะพึงบังเกิด ก็หรือว่ากรรมนั่นเอง
เป็นชนกกรรม ปรากฏขึ้นทางมโนทวาร
ด้วยอำนาจทำให้ใหม่เสมอ.

๙๑. ปจฺจาสนฺนมรณสฺส สตฺตสฺส
วິถิจิตฺตาวสฺสเน ภวํคฺคฺขเย วา
จวนวเสน ปจฺจุปฺปฺนฺนภวปริโยสฺสณฺภูตึ
จฺติจิตฺตึ อฺปฺปฺชฺชิตฺตวา นิรฺชฺชณฺติ, ตสฺมี
นิรฺทฺธาวสฺสเน ตสฺสฺสณฺนฺตรเมว
ตถาคหิตมาลมฺพณมฺารพฺภ สวตฺตฺกม-
วตฺตฺกเมว วา ยถารหิ อวิชฺชานุสฺสย-
ปริกฺขิตฺตเตน ตณฺหฺนุสฺสยมฺูลเกน
สงฺขารเณ ชนฺนิยมนํ สมฺปยุตฺตรมฺเมหิ
ปริคฺคฺยหฺมานํ สหฺชาตฺตณฺนมิฏฺฐจฺจณฺภาเวณ
ปฺพฺพงฺคมฺภูตึ ภวณฺตรปฺปฏิสฺสณฺธายวเสน
ปฺปฏิสฺสนฺธิสงฺขาทึ มานสมฺปฺปฺชฺชฺชฺชฺชฺชฺช
ปฺปติฏฺฐจฺจติ ภวณฺตรเว.

๙๑. ในที่สุดแห่งวิถิจิตหรือในกาล
เป็นที่สิ้นไปแห่งภวังคจิตของสัตว์ผู้ใกล้
จะตายเฉพาะหน้า จตฺติจิตอันมีในที่สุด
แห่งภพในปัจจุบัน ด้วยสามารถแห่งจตฺต
เกิดขึ้นแล้วดับไป, ในที่สุดแห่งจตฺติจิต
ดับไปแล้วนั้น ปฏิสฺสณฺนิจิตดวงใหม่เกิดขึ้น
ทีเดียว ตั้งอยู่ในระหว่างภพใหม่ ด้วย
อำนาจสืบต่อภพอื่น อาศัยวัตถุเกิดบ้าง
หรือไม่อาศัยวัตถุเกิดบ้าง ปรารภอารมณ์
ทั้ง ๓ ที่ตนยึดถือเอาไว้ โดยอาการอย่าง
นั้น ต่อเนื่องจากมรณาสันนชวณวิถินั้น
ทีเดียว มีอวิชฺชานุสฺสยแวดล้อม มี
ตัณหาสุสัยเป็นมูลรากและมีสังขารปรุงแต่ง
ให้เกิดขึ้นตามควร อันสัมปยุตฺตรม
ทั้งหลายครอบครองอยู่ เป็นจิตเบื้องต้น
โดยเป็นที่ตั้งอาศัยของธรรมที่เกิดร่วมกัน.

คุณชั้น - คุณทองหล่อ มงคลเจริญ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๙๒. มรณาสन्नวิถียํ ปเนตถ
 มนุสฺสํปวตฺตทานิ ปญฺเจว ชวนานิ
 ปาฏิกงฺขิตพฺพานิ, ตสฺมา ยถิ
 ปจฺจุปฺปนฺนาลมฺพเนสฺวาปาถมาคเตสฺ
 ธรรนฺเตเสว มรณํ โหติ. ตทา
 ปฏิสนฺธิภาวฺกานมฺปิ ปจฺจุปฺปนฺนา-
 ลมฺพนตา ลพฺภตฺตีติ กตฺวา
 กามาวจรปฏิสนฺธิยา จทฺวารคฺคหิตํ
 กมฺมณิมิตฺตํ คตฺตินิมิตฺตตฺตฺวํ ปจฺจุป-
 ปนฺนมตฺตีตฺตฺวาจาลมฺพนฺมฺปลพฺภติ,

กมฺมมฺปนํ อตฺตเมว, ตตฺตฺวํ มโนทฺวารคฺค-
 หิตํ. ตานิ ปนํ สพฺพานิปี ปริตฺต-
 ธมฺมกฺวตาเนวาลมฺพนาณฺตี เวทิตพฺพานิ.

๙๓. รูปาวจรปฏิสนฺธิยา ปน
 ปญฺญตฺตฺตฺวํ กมฺมณิมิตฺตตฺตฺวาจาลมฺพนํ
 โหติ.

๙๔. ตถา อรูปปฏิสนฺธิยา จ
 มหคฺคตฺตฺวํ ปญฺญตฺตฺตฺวํ กมฺม-
 นิมิตฺตตฺตฺวาจาลมฺพนํ โหติ.

๙๒. ก็ในมรณาสन्नวิถีนี พึงหวัง
 ชวนจิตได้ ๕ ขณะที่เป็นไปอย่างอ่อน,
 เพราะเหตุนั้น ถ้าเมื่ออารมณ์ที่เป็นปัจจุบัน
 มาสู่คลองแล้ว ความตายจึงเกิดขึ้นใน
 เวลานั้น เพราะอธิบายว่า แม้ปฏิสนธิจิต
 และภวังคจิต ย่อมได้ความเป็นธรรมชาติ
 มีอารมณ์เป็นปัจจุบัน กรรมนิมิตและ
 คตินิมิต อันกามาวจรปฏิสนธิ ยึดถือ
 ตามทวารทั้ง ๖ ย่อมได้อารมณ์ที่เป็น
 ปัจจุบันและอดีต,

ส่วนกรรมเป็นอารมณ์อดีตอย่างเดียวและ
 กรรมนั่นเอง ยึดถืออารมณ์ทางมโนทวาร,
 ส่วนอารมณ์ที่เป็นปัจจุบัน และอดีต
 ทั้งหลายเหล่านั้นแม้ทั้งหมด พึงทราบว่าเป็น
 เป็นอารมณ์กามาวจรอย่างเดียว.

๙๓. ก็รูปาวจรปฏิสนธิมีกรรมนิมิต
 ที่เป็นบัญญัติเท่านั้นเป็นอารมณ์.

๙๔. อนึ่ง อรูปาวจรปฏิสนธิ ก็มี
 กรรมนิมิตที่เป็นมหัคคตตะและเป็นบัญญัติ
 เท่านั้นเป็นอารมณ์ตามควร.

คุณอิศริยา น้อมพรโรณาสา
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๙๕. อสณฺณีสตฺตทานมฺปน ชีวิต-
นวกเมว ปฏิสนฺธิภาเวน ปติฏฺฐาติ,
ตสฺมา เต รฺูปปฏิสนฺธิกา นาม.

๙๖. อรฺูปา อรฺูปปปฏิสนฺธิกา.

๙๗. เสสา รฺูปรารฺูปปปฏิสนฺธิกา.

๙๕. ส่วนพวกอสังฺญญีสัตว์มีชีวิต
นวกกลาปรูปเท่านั้น ตั้งอยู่โดยความ
เป็นปฏิสนธิ, เพราะฉะนั้นอสังฺญญีสัตว์
เหล่านั้น จึงชื่อว่ามีรูปเป็นปฏิสนธิ.

๙๖. อรูปาวจรสัตว์ มีอรูปเป็น
ปฏิสนธิ.

๙๗. สัตว์ที่เหลือนอกนี้มีทั้งรูปและ
อรูปเป็นปฏิสนธิ.

สังคหคทา

๙๘. อารฺูปปจฺุติยา โหนติ
 เหฏฺฐิมารฺูปปวชฺุชิตา
 ปรมารฺูปปสนฺธิ จ
 ตถา กามะ ติเหตุกา.

รฺูปาวจรจฺุติยา
 อเหตุรหิตา สิญฺุ
สพฺุพา กามติเหตุมฺุหา
 กามะเสว พเนตฺตรา.

๙๘. อรูปาวจรปฏิสนธิเบื้องต้น เว้น
อรูปาวจรปฏิสนธิเบื้องต้น และ
ติเหตุกามาวจรปฏิสนธิจิต ๔
ดวง ย่อมบังเกิดขึ้นได้ ต่อจาก
อรูปาวจรจติดับลง.

ปฏิสนธิจิต ๑๗ ดวง เว้นเหตุก-
ปฏิสนธิ ๒ ดวง เกิดขึ้นต่อจาก
รฺูปาวจรจติจิตดับลง อเหตุปฏิสนธิ-
จิต ๒ ดวง ทั้งหมดเกิดขึ้น ต่อจาก
ติเหตุกามาวจรจติจิตดับลง กาม-
วจรปฏิสนธิจิต ๑๐ ดวง เกิดขึ้น

คุณเจตนํ น้อมพรโรภาส

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ต่อจากกามาจร อเหตุจิตและ
ทวิเหตุจตุจิตต์ปลง.

อยมุตถ จตุปฏิสนธิกุกโม.

นี้เป็นลำดับจตุและปฏิสนธิ
ในวิถีมุตตสังคหะนี้.

นิคมวิถีมุตตสังคหวิภาค

๙๙. อิจฺเจว คหิตปฏิสนธิกานมฺปน
ปฏิสนธินิโรธานนฺตรโต ปฏิ
ตเมวาลมฺพนมารพฺภ ตเวจฺจิตฺตํ ยาว
จตุจิตฺตฺตฺปาทา อสฺติ วิถิจิตฺตฺตฺปาท
ภวสฺส องฺคภาเวน ภวฺงคสนฺตติสงฺขา
ตมฺพิพฺพจฺฉินฺนํ หุตฺวา นทฺธิโสโต วิย
ปวตฺตติ.

๙๙. ก็สำหรับบุคคลผู้ถือปฏิสนธิ
ดังได้กล่าวมาแล้วนั้น จิตดวงนั้นเอง
ย่อมเกิดขึ้นปรารภอารมณ์นั้น ๆ ตั้งแต่
ลำดับต่อจากปฏิสนธิจิตต์ปลง จนถึงการ
เกิดขึ้นของจตุจิตต์ขึ้นมา เมื่อไม่มีการ
บังเกิดขึ้นของวิถิจิต ก็จะมีการสืบต่อภวังค์
โดยภาวะเป็นองค์แห่งภพอต่อเนื่อง กันไปไม่
ขาดสาย ดูจกระแสน้ำไหล ฉะนั้น.

๑๐๐. ปริโยसानะ จ จนวนเสน
จตุจิตฺตํ หุตฺวา นิรุชฺฌติ.

๑๐๐. ในที่สุดจึงเป็นจตุจิตต์ ด้วย
อำนาจจตุจิตต์แล้วจึงดับไป.

๑๐๑. ตโต ปริ จ ปฏิสนฺธาปโย
รตฺจกุกมิว ยถากุกมเมว ปวิวตฺตฺนฺตาท
ปวตฺตฺนฺตติ.

๑๐๑. ต่อจากลำดับแห่งจตุจิตต์นั้น
จิตทั้งหลายมีปฏิสนธิจิตเป็นต้น ย่อม
เกิดขึ้น หมุนไปรอบตามลำดับเหมือน
ล้อรถที่กำลังหมุนไปฉะนั้นแล.

๑ ส. ภวฺงคสนฺตติสงฺขาคํ มานสํ.

คุณจงรักษ์ น้อมพรโณภาส

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สังคหคาถา

๑๐๒. ปฏิสนธิภาวะวิถียุ

จติ เจท ตถา ภวนุตเว
 ปุณ สนฺธิ ภวํคมิจฺจยํ
 ปริวตตติ จิตฺตสนฺตติ.

ปฏิสงฺขาย ปเนตมทฺฐวํ

อธิคนฺตฺวา ปทมจฺจตฺมพฺุธา
 สฺสสมฺมุจฺฉินฺนสิเนหพฺุณฺธา
 สมเมสฺสนฺติ จิราย สฺพพฺุตาติ.

อิติ อภิธมฺมตฺถสฺงคฺเห

วິถิมฺตฺตสฺงคฺหวิภาโค นาม ปญฺจโม
 ปริจฺเณโท.

นฺิฏฺจิติ จ อภิธมฺมตฺถสฺงคฺเห

สพฺุพฺุถปิ จิตฺตเจตสิกสฺงคฺหวิภาโค.

๑๐๒. ปฏิสนธิจิต ภวํจจิต วิถิจิตและ
 จติจิต ย่อมหมุนเวียนไปในภพนี้
 ชั้นใด ความสืบทอดแห่งจิต มี
 ปฏิสนธิจิต และภวํจจิตเป็นต้นนี้
 ก็ย่อมหมุนเวียนไป ในภพอื่นอีก
 เหมือนชั้นนั้น.

ก็บัณฑิตทั้งหลาย พิจารณา
 ปฏิสนธิจิตเป็นต้นนี้ว่า ไม่ยั่งยืน
 บรรลุบทอันเป็นอมตะ ซึ่งเป็น
 ธรรม อันยั่งยืนแล้วตัดเครื่องผูก
 คือ ความเสนาหาเสียได้เด็ดขาด
 เป็นผู้มิวัตร เป็นอันดีตลอดกาล
 นาน จักถึงความสงบได้แล.

ปริเฉทที่ ๕

ชื่อวิถิมฺตฺตสฺงคฺหวิภาค

ในอภิธรรมมัตถสังคหะ จบแล้ว

ด้วยประการฉะนี้.

และจิตเจตสิกสฺงคฺหวิภาค

แม้โดยประการทั้งปวง

ในอภิธรรมมัตถสังคหะ จบแล้ว.

คุณสุพจน์ ไอแสงธรรมนนท์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อภิธานศัพท์วิภาวินีฎีกา

๕. วิถีมุตตปริจเจทวณฺณนา

๑. เขตตวาทา จ วิถิสงคหํ
ทสฺเสตฺวา อิทานิ วิถีมุตตสงคหํ
ทสฺเสตฺมารภนฺโต อาห วิถิจิตฺต-
วเสนฺวณฺติอาที. เอวํ ยถาวุตฺตนเยน
วิถิจิตฺตวเสน ปวตฺตียํ ปฏิสฺนฺธิโต
อปรภาเค จตฺตปริโยसानเ ปวตฺติสงคโ
นาม สงคโ อุตฺริโต อิทานิ ตทหนฺตรํ
สฺนฺธิยํ ปฏิสฺนฺธิกาเล ตทาสฺนฺตตาย
ตคฺหนเณเนว คหิตจตฺติกาเล จ ปวตฺติ-
สงคโ วุจฺจตีติ โยชนา.

๕. พรรณนาวิถีมุตตปริเจท

อธิบายสังคหคทา

๑. ก็โดยลำดับแห่งคำประมาณ
เท่านั้น ท่านอาจารย์ ครั้นแสดงการรวบรวม
วิถิจิตแล้ว บัดนี้ เมื่อจะเริ่มแสดงการ
รวบรวมจิต ที่พ้นจากวิถิจิต จึงกล่าวคำว่า
วิถิจิตตวเสนวํ ดังนี้ เป็นต้น. มีคำประกอบ
ความว่า การรวบรวม ชื่อว่า ปวตฺติสงคหะ
ข้าพเจ้าได้ยกขึ้นแสดงไว้แล้วในปวัตติกาล
คือในกาลอื่นจากปฏิสนธิกาล ซึ่งมีจติเป็น
ที่สุด ด้วยอำนาจแห่งวิถิจิต ดังพรรณนา
มาจะนี้ คือโดยนัยตามที่กล่าวแล้ว บัดนี้
คือในลำดับต่อจากสังคหะนั้น ข้าพเจ้า
จะกล่าวปวัตตีสงคหะในปฏิสนธิกาล
คือในกาลแห่งปฏิสนธิและในกาลแห่งจติ
ที่ระบุด้วยศัพท์ว่าปฏิสนธิ นั้นนั่นเอง โดย
ความที่จติจิตใกล้ต่อปฏิสนธิจิตนั้น.

ภูมิจตุกกวณฺณนา

๓. ปุณฺณสมฺมตฺตา อฺยา เยภฺยฺเยน
อปฺคโตติ อฺปาโย. โสเยว ภูมि ภวฺนฺติ
เอตฺถ สฺตฺตฺตาติ อฺปายภูมि.

อเนกวิธสมฺปฺตฺติอภิภูจฺจํตาย โสภณฺนา
คนฺตพฺพโต อฺปฺปชฺชิตพฺพโต คฺคิ จาติ
สฺสคฺคิ. กามตฺถนฺหาเย สหจฺริตฺตา สฺสคฺคิ^(๑).
สาเยว ภูมิติ กามสฺสคฺคิภูมि. เอวํ
เสเสสฺสปี.

๔. อโยโต สุขโต นิคฺคโตติ
นิริโย. ติริโร อญฺจิตฺตาติ ติริจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจ
เตสํ โยนิ ติริจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจ
สฺตฺตฺตา อมิสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส
มิสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส วิย โหนฺตฺติติ โยนิ. สา ปน
อตฺถโต ขนฺธฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจ ปวตฺตฺติวิเสโส.

พรรณนาภูมิจตุกกะ

๓. ที่ชื่อว่า อบาย เพราะอรรถ
วิเคราะห์ว่า โดยมากปราศจากความ
เจริญ ที่รู้กันว่าบุญ. ภูมิคืออบายนั้นชื่อว่า
อบายภูมิ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เป็น
ที่เกิดแห่งเหล่าสัตว์.

ที่ชื่อว่า สฺสคฺคิ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า
ชื่อว่า คฺคิ เพราะอันสัตว์พึงไป คือพึงเกิดขึ้น
และชื่อว่า งาม เพราะเป็นที่อาศัยแห่งสมบัติ
อเนกประการ. คฺคิที่อยู่ร่วมกับกามตฺถนฺหา
ชื่อว่า กามสฺสคฺคิ. ภูมิจือกามสฺสคฺคินั้นนั่นเอง
เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า กามสฺสคฺคิภูมि. แม้ใน
รูปาวจรภูมิเป็นต้น ที่เหลือก็มีนัยอย่างนี้.

๔. ที่ชื่อว่า นิริยะ เพราะอรรถวิเคราะห์
ว่าออกไปจากความเจริญ คือความสุข.
ที่ชื่อว่า ติริจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจ
ไปขวาง. กำเนิดของสัตว์ติริจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจ
ชื่อว่า ติริจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจ. ที่ชื่อว่ากำเนิด เพราะ
อรรถวิเคราะห์ว่า เป็นเครื่องประสพแห่ง
เหล่าสัตว์แม้จะไม่ปะปนกัน ก็เป็นเหมือน

^๑ ส. เอตฺถนฺตเร กามสฺสคฺคิ อิติ ทิสฺสคฺคิ.

^๒ ส. ยวฺนฺติ.

ปกฏเจณ สุขโต อิตา คตาคติ
 เปตา. นิชฌามตณฺหิกาทีนทานํ เปตานํ
 วิสโย **เปตติวิสโย.** เอตถ ปน
 ตีรจฺจณโยนิเปตติวิสยคฺคหณฺน ชนฺฐานํยว
 คหณํ เตสํ ตาทิสฺสสุส ปริจฺจินฺนิกาสสุส
 อภาวโต. ยตถ วา ปน เต
 อรณฺญปพฺพตปาทาทีเก นิพฺพทฺวาลํ
 วสนฺนติ ตาทิสฺสสุส จานฺนสุส วเสน
 โอกาโสปี คเหตุพฺพโ.

น สุรณฺติ อีสฺสฺสริยกีฟ้าทีหิ น
 ทิพฺพนฺตตีติ อสุรา. เปตาสุรา. อิตเร
 ปน น สุรา สุรปฏิปกฺขชาติ อสุรา.
 อธิ จ เปตาสุรานเมว คหณํ น
 อิตเรสํ ตาวตีเสสุ คหณฺนสุส
 อิจฺฉิตตฺตตา. ตถาหิ วุตฺตํ อางฺริเยน
 ตาวตีเสสุ เทเวสุ เวปจิตฺตาสฺสุรา คตาคติ.

ปะปนกัน โดยมีชาติเสมอกัน. ก็กำเนิดนั้น
 โดยเนื้อความ ได้แก่ ความเป็นไปแห่ง
 ชั้นนี้ทั้งหลายเป็นเครื่องแปลกกัน.

ที่ชื่อว่าเปรต เพราะอรรถวิเคราะห์ว่าเป็น
 ไปแล้ว คือไปแล้วโดยความเป็นผู้ห่างไกล
 จากความสุข. วิสัยแห่งเปรตทั้งหลาย
 แยกประเภทเป็นนิชฌามตณฺหิกเปรต
 เป็นต้น ชื่อว่า **เปตติวิสัย.** ก็ในกำเนิดแห่ง
 สัตว์ตีรจฺจณและเปตติวิสัยนี้ การกำหนด
 รู้ชั้นทั้งหลายนั้นแหละ มีได้ด้วยศัพท์ว่า
 ตีรจฺจณโยนิและเปตติวิสย เพราะโอกาส
 ที่กำหนดเช่นนั้น ไม่มีแก่การกำเนิดสัตว์
 ตีรจฺจณและเปตติวิสัยเหล่านั้น. หรือว่า
 สัตว์เหล่านั้นอยู่ประจำในที่ใด มีป่าและ
 เขิงเขาเป็นต้น บัณฑิตพึงถือเอาแม้โอกาส
 ด้วยอำนาจสถานที่เช่นนั้น.

ที่ชื่อว่า อสุระ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า
 ย่อมไม่แก่ล้า คือไม่เพลิดเพลिन โดย
 ความเป็นใหญ่ หรือการเล่นเป็นต้น ได้แก่
 อสุระเปรต. ส่วนพวกท้าวเวปจิตติอสุระ
 นอกนี้ไม่ใช่พวกเทวดา คือเป็นข้าศึกต่อ
 พวกเทวดา เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า อสุระ.
 ก็ในคำว่า อสุรกายนี้ ระบุเฉพาะเปรตอสุระ

คุณสุพจน์ โอสถธรรมนทร์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

พวกเดียว หาระบุถึงท้าวเวปจิตตินอก
นี้ไม่ เพราะท่านอาจารย์ต้องการจะจัดไว้
ในพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์. จริงอย่างนั้น
ท่านอาจารย์ก็กล่าวไว้ว่า พวกท้าวเวปจิตติ
อสุระ อยู่ในพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์.

พรรณนากามสุคติภูมิ

๕. สติสุรภาวพรมุจจริยโยคยดาหิ-
คฺเณหิ อุกกุฏจมนตาย มโน อสุสนุนฺ
เอเตสฺนฺติ มนุสฺสา. ตถาหิ ปรม-
สฺติเนปฺกกาหิปตฺตา. พุทฺธาทโยปิ
มนุสฺสฺสฺกฺตาเยว. ชมฺพุทฺธิปฺวาสิโน เจตฺถ
นิปฺปริยายโต มนุสฺสา. เตหิ ปน
สมานรฺูปาหิตาย สทฺธิ ปริตฺตทฺธิปฺวาสิหิ
อิตรมฺหาทฺธิปฺวาสิโนปิ มนุสฺสาติ วุจฺจฺนฺติ.

โลกิยา ปน มนุโน อาทิตฺตฺติยสฺส
อปฺจจฺ ปตฺตฺตาติ มนุสฺสาติ วทฺนฺติ.
มนุสฺसानํ นิवासฺกฺตา ภูมิ อิธ มนุสฺสา.

๕. ที่ชื่อว่า มนุษย์ เพราะอรรถ
วิเคราะห์ว่ามีใจสูง เพราะเป็นผู้มีใจสูงด้วย
คุณมีสติ ความแก่ล้าและความสะดวก
แก่การประพฤติพรหมจรรย์เป็นต้น. จริง
อย่างนั้น แม้บัณฑิตทั้งหลายมีพระพุทธเจ้า
เป็นต้น ผู้บรรลุดังสติและปัญญาเครื่อง
รักษาตนอย่างยอดเยี่ยมเป็นต้น ก็เป็น
มนุษย์เหมือนกัน. ก็ในบรรดาชนผู้อยู่ใน
ทวีปนี้ พวกชนชาวชมพูทวีปชื่อว่า เป็น
มนุษย์โดยตรง. ที่อยู่ในทวีปใหญ่นอกนี้
รวมทั้งชนที่อยู่ในทวีปน้อยนี้ ก็เรียกว่า
มนุษย์ โดยที่มีรูปร่าง เหมือนชนที่อยู่ใน
ชมพูทวีปเหล่านั้นเป็นต้น.

แต่ชาวโลกกล่าวว่า ชื่อว่ามนุษย์ เพราะ
อรรถวิเคราะห์ว่าเป็นเหล่ากอ คือเป็นลูก
ของพระมนุ ได้แก่ของกษัตริย์ผู้เป็นต้นวงศ์.

คุณสุพจน์ โอแสงธรรมนันท
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เอวี่ เสเสสุปี.

จตุสุ มหาราเชสุ ภตติ เอเตสั
จตุณัน วา มหาราชาณัน นิवासญ-
ชานญเต จาตุมุมาหาราเช ภวาติ
จาตุมุมาหาราชิกา.

มเชน มาณเวน สหุธิ เตตติส
สหปุณณการิโน เอตถ นิพพตตาทิ
ตัม สหจริตัม จานัน เตตติส ตเว
ดาวตีสัม ตัม นิวาโส เอเตสนุติ
ดาวตีสชาติ วทนติ. ยสุมา ปน
สหสุสั จาตุมุมาหาราชิกานัน สหสุสญจ
ดาวตีสานนุติ วจนโต เสสจกุกวาเฟสุปี
ฉกามาจรเทวโลกา อตฺถิ ตสุมา
นามมตฺตเมเวตัม ตสุส เทวโลกสุชาติ
คเหตพพัม.

ภูมิเป็นที่อยู่อาศัยของพวกมนุษย์ ชื่อว่า
มนุษยสะ ในอภิการว่าด้วยภูมิ ๔ นี้ แม้
ในคำที่ว่า เทวดา ชั้นจาตุมาหาราชเป็นต้น
ที่เหลือก็มีนัยอย่างนี้.

ที่ชื่อว่า เทวดาชั้นจาตุมาหาราชิกา
เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า มีการภักดีใน
พวกท้าวมหาราชทั้ง ๔ หรือเกิดในชั้น
จาตุมาหาราช อันเป็นสถานที่อยู่อาศัยของ
ท้าวมหาราชทั้ง ๔.

อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า ชนทั้งหลาย
รวมกับมฆมานพเป็น ๓๓ คน มีปรกติ
ทำบุญร่วมกัน บังเกิดแล้วในที่นี้ เพราะ
เหตุนั้น ที่นั่นซึ่งเป็นไปรวมกันแห่งชน ๓๓
คนนั้น จึงชื่อว่า เตตติส เตตติงสะ นั้นเอง
เป็นดาวตีส ดาวติงสะ นั้น เป็นที่อยู่อาศัย
ของเทวดาเหล่านั้น เพราะเหตุนั้น เทวดา
เหล่านั้นจึงชื่อว่า เทวดาชั้นดาวติงสั.
แต่เพราะเทวโลกชั้นกามาจร ๖ ชั้น มี
อยู่แม้ในจักรวาลที่เหลือ โดยพระบาลีว่า
ชั้นเทวดาจาตุมาหาราช มีพื้นชั้นและ
เทวดาชั้นดาวติงสั มีพื้นชั้นดังนี้ ฉะนั้น
บัณฑิต พึงถือเอาว่า คำว่า ดาวตีส นี้
เป็นเพียงชื่อของเทวโลกนั้นเท่านั้น.

คุณสุพจน์ โอแสงธรรมนนท์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ทุกขโต ยาดตา อปยาดตติ ยามา.
 อตฺตโน สิริสมฺปตฺติยา ตฺสํ ปิตี
 อิตา คตตติ ตฺสิตา. นิมฺมานเ วติ
 เอเตสฺนฺติ นิมฺมานวติโน. ปฺรนิมฺมิเตสฺ
 โภเคสฺ อตฺตโน วสํ วตฺเตนฺตฺติ
 ปฺรนิมฺมิตวสวตฺติโน.

เทวดาที่ชื่อว่า ยามา เพราะอรรถวิเคราะห์
 ว่า ไปแล้ว คือไปปราศจากความทุกข์.
 เทวดาที่ชื่อว่า ดุสิต เพราะอรรถวิเคราะห์
 ว่าถึงแล้ว คือบรรลุแล้วซึ่งความยินดี ได้แก่
 ซึ่งความอิมใจในสิริสมบัติของตน. เทวดา
 ชื่อว่า นิมมานวติ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า
 มีความยินดีในการเนรมิต. เทวดา ชื่อว่า
 ปฺรนิมมิตวสวัตติ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า
 ยังอำนาจของตนให้เป็นไปในสมบัติ
 ที่พวกเทวดาอื่นเนรมิตให้.

รูปาจรภูมิ

พรรณนาปฐมฌานภูมิเป็นต้น

๗. มหาพรหมานํ ปริจาริกตฺตา
 เตสํ ปฺริสฺติ ภวตติ พฺรหมปฺริสฺชชา.
 เตสํ ปฺโรหิตภฺวฺจฺจเน จิตตฺตา พฺรหม-
 ปฺโรหิตา. เตหิ เตหิ ฌานาทีหิ
 คุณวิเสสฺหิ พฺรหิตา ปฺริวฺทฐาติ พฺรหมานโน.
 วณฺณวณฺตตตาย เจว ทีฆายุกตาทีหิ จ
 พฺรหมปฺริสฺชชาทีหิ มหฺนฺตา พฺรหมานโนติ
 มหาพฺรหมานโน. ตโยเปเต ปณฺีตตร-
 รตนปฺปภาวภาสิตสฺमानตลวาสิน.

๗. พรหมชื่อว่า พรหมปาริสุทธิชา
 เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เกิดเป็นบริษัท
 ของท้าวมหาพรหมเหล่านั้น เพราะเป็น
 ผู้รับใช้ของพวกท้าวมหาพรหม. พรหม
 ชื่อว่า พรหมปุโรหิตา เพราะดำรงอยู่
 ในฐานะเป็นปุโรหิตของท้าวมหาพรหม
 เหล่านั้น. ที่ชื่อว่าพวกมหาพรหม เพราะ
 อรรถวิเคราะห์ว่าเจริญ คือองกงามด้วย
 คุณพิเศษทั้งหลาย มีฌานเป็นต้นเหล่านั้น.
 ที่ชื่อว่า พวกมหาพรหม เพราะอรรถ

คุณสุพจน์ โอนสงธรรมนถ์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วิเคราะห์ว่า เป็นพรหมผู้ใหญ่กว่าชั้น
พรหมปาริสีชชาเป็นต้น โดยมีรัศมี และ
เป็นผู้มีอายุยืนกว่าเป็นต้น. พรหมทั้ง ๓
จำพวก เหล่านี้อยู่ชั้นเสมอกัน จึงมีรัศมี
แก้วที่ประณีตยิ่งกว่าแม่ชานออก.

๘. อุปริเมหิ ๑ ปริตตภา อภา
เอเตสนฺติ ปริตตภา. อปฺปมาณ
อภา เอเตสนฺติ อปฺปมาณภา.
พลาหกโต วิชฺช วิย อิตฺถิโตจ อภา
สรตฺติ นิสฺสรตฺติ เอเตสํ สปริตฺติชฺชฎาน
นิพฺพตฺตกฺขนฺธสนฺดานตฺตาทิ อภัสสรา.

ทณฺหที่ปิกาย วา อจฺจ วิย เอเตสํ
สรีโรโต อภา ฉิชฺชิตฺตวา^๑ ปตฺนตี วิย
สรตฺติ นิสฺสรตฺติ อภัสสรา. ยถาตุตฺตาย
วา ปภาย อภายนสีลาตี^๒ อภัสสรา.
เอเตปิ ตโย ปถนิตฺตรรตนปฺปภาว
ภาสิเตกตลวาลิโน.

^๑ ส. อามณฺฑิตฺมิท.

^๒ เกสุจฺจิ โปตุตฺตเกสุ อภายนสีลาตีปิ ทิสฺสตี. โสเยวตฺตโก.

๘. อนึ่ง ที่ชื่อว่าปริตตภา เพราะ
อรรถวิเคราะห์ว่า มีรัศมีน้อยกว่าพรหม
ชั้นสูงขึ้นไป. ชื่อว่า อปฺปมาณภา เพราะ
อรรถวิเคราะห์ว่ามีรัศมีหาประมาณมิได้.
พวกพรหมชื่อว่า อภัสสรา เพราะอรรถ
วิเคราะห์ว่า มีรัศมีชานไป คือชานออก
รอบด้านเหมือนสายฟ้าแลบออกจากกลีบ
เมฆฉะนั้น เพราะมีชั้นธสันดานที่บังเกิด
จากฌานที่มีปีติ.

อีกอย่างหนึ่ง พวกพรหมชื่อว่าอภัสสรา
เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า มีร่างกายเป็น
แดนชานไป คือชานออกไปแห่งรัศมี
ประดุจขาดตกไปเป็นสาย เปรียบเหมือน
เปลวไฟแห่งคบเพลิง ฉะนั้น. อีกอย่างหนึ่ง
พวกพรหม ชื่อว่า อภัสสรา เพราะอรรถ

วิเคราะห์ว่า มีปกติรุ่งเรืองด้วยรัศมี ตามที่กล่าวแล้ว. พรหม ๓ จำพวกแม่เหล่านี้ อยู่ชั้นเดียวกัน ซึ่งมีรัศมีแก้วที่ประณีต ยิ่งกว่าแม่ชานออก.

๙. สุภาติ เอกชนา อจลา สรีรภา วุจจติ. สา อุปริ พุรหมหิ ปริตฺตา เอเตสนฺติ **ปริตฺตสุภา.** อปุปรมาณสุภา เอเตสนฺติ **อปุปรมาณสุภา.** ปภาสุทยสงฺขาเตหิ **สุภานิ** กิณฺณา อากิณฺณาติ **สุภากิณฺหา.** สุภากิณฺณาติ ๑ วุตฺตพฺเพ ภาสทฺทสฺส รสฺสตุตฺติ กตฺวา อนุตฺติมณฺการสฺส ๑ หการํ กตฺวา **สุภากิณฺหาติ** วุตฺตํ. เอเตปิ ปณีตตรรตนปุปรภาวภาสิเตกตฺลวาสิโน.

๙. รัศมีแห่งร่างกายเป็นสายเดียวกัน ไม่กวัดแกว่ง เรียกว่ารัศมีงาม. รัศมีงามนั้น ของพวกพรหมเหล่านี้ น้อยกว่าพรหมชั้นสูงขึ้นไป เพราะเหตุนั้น พรหมเหล่านี้จึงชื่อว่า**ปริตตสุภา.** พวกพรหมที่ชื่อว่า **อปุปรมาณสุภา** เพราะอรรถวิเคราะห์ว่ามีรัศมีงามหาประมาณมิได้. พวกพรหมที่ชื่อว่า **สุภากิณหา** เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เรียบรายแล้ว คือเกลื่อนกล่นแล้ว ด้วยรัศมีงาม กล่าวคือเป็นที่ผูกมัดขึ้นแห่งรัศมี. ก็เมื่อควรจะกล่าวว่า สุภากิณฺณา ท่านอาจารย์ ก็ทำรัสสะ ภา ศัพท์ แล้วแปลง ณ อักษรที่สุดศัพท์ เป็น ห อักษร แล้วกล่าวว่า **สุภากิณฺหา.** พรหม ๓ จำพวกแม่เหล่านี้ อยู่ชั้นเดียวกัน ซึ่งมีรัศมีแก้วที่ประณีตยิ่งกว่า แม่ชานออก.

๑๐. ฉานปุปรภาวนิพฺพตฺติ วิปฺลํ ผลเมเตสนฺติ **เวหฺปผลา.** สณฺญา-

๑๐. พวกพรหม ชื่อว่า**เวหฺปผลา** เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า มีผลที่บังเกิดด้วย

คุณประไพพิศ ไตวจิตร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วิราคภาวนานิพพุตรูปสนุดติมตตตตต
 นตฺถิ สญฺญา ตัมมุขเน วุตฺตา^๑
 เสสาร์ปุกฺขนฺธา จ เอเตสนฺติ อสญฺญา.
 เตเยว สตฺตตตติ อสญฺญปีสฺตฺตตต^๒ เอเตปิ
 ปณฺีตตฺรตฺนปฺปภาวภาสิเตกตลลวาลิโน.

อานุกาพแห่งฌานที่ไพบุลย์. พวกพรหม
 ชื่อว่า อัสัญญา เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า
 ไม่มีสัญญา และอรุปชั้นที่เหลือ ที่กล่าว
 แล้ว โดยมีสัญญานั้นเป็นประธานเหตุ
 มีเพียงรูปสันตติ ที่บังเกิดด้วยภาวนา
 เป็นเครื่องสำรอกสัญญา. เหล่าสัตว์คือ
 พวกพรหมที่ไม่มีสัญญา เหล่านั้น เพราะ
 เหตุนั้น จึงชื่อว่า อัสัญญีสัตว์. พรหม
 แม้เหล่านี้อยู่ชั้นเดียวกัน ซึ่งมีรัศมีแก้ว
 ที่ประณีตยิ่งกว่าแผ่นดินออก.

พรรณนาสุทธาวาสภูมิ

สุทฺธานํ อนาคามิอรหนฺตฺานเมว
 อวาสาติ สุทฺธาวาสา. อนฺนยปฺปฏิฆา-
 ภาวโต วา สุทฺโธ อวาโส เอเตสนฺติ
 สุทฺธาวาสา. เตสมฺปิ นิวาสา ภูมิ
 สุทฺธาวาสา.

ภูมิที่ชื่อว่า สุทธาวาส เพราะอรรถวิเคราะห์
 ว่าเป็นที่อยู่ของท่านผู้บริสุทธิ์ คือของ
 พระอนาคามี และพระอรหันต์เท่านั้น.
 อีกอย่างหนึ่ง พวกพรหมชื่อว่าสุทธาวาส
 เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า มีที่อยู่ที่ชื่อว่า
 บริสุทธิ์ เพราะไม่มีความยินดี และความ
 ยินร้าย. ภูมิอันเป็นที่อยู่อาศัยแม้แห่งท่าน
 ผู้บริสุทธิ์เหล่านั้น ชื่อว่า สุทธาวาส.

^๑ ส. วุตตดาวเสสา อรูปุกขนฺธา.

^๒ จ. อสญญสฺตตต.

๑๑. อิเมสุ ปน ปจฺมตลวาลีโน
 อปฺปเกน กาเลน อตฺตโน จานํ
 น วิชฺชนตีติ อวิหา. ทฺตียตลวาลีโน
 เกนจิ อตฺตปฺนฺตีติ อตฺตปฺปา.

ตฺตียตลวาลีโน ปรมฺสนฺุทรรูปตฺตฺตา สุเชน
 ทิสฺสนฺุตีติ สฺุทฺสฺสา. จตฺตฺตฺตลวาลีโน
 สฺุปริสฺสุทฺทสฺสนตฺตฺตา สุเชน ปสฺุสนฺุตีติ
 สฺุทฺสฺสิโน. ปญฺจมตลวาลีโน ปน
 อุกฺกฏจสมฺปตฺติกตฺตฺตา นตฺติ เอเตสํ
 กนิฏฺฐภาโวติ อกนิฏฺฐา.

๑๒. อากาसानญฺจายตเน ปวตฺตฺตา
 ปจฺมารูปรวิปากฏตจฺตุกฺขณฺฐา เอว เตหิ
 ปริจฺจินฺโนกาโส วา อากาसानญฺจา-
 ยตณฺภูมิ. เอวํ เสเสสฺสุปิ.

๑๑. ก็บรรดาพรหมผู้อยู่ใน ๕ ชั้น
 เหล่านี้ พวกพรหมผู้อยู่ในชั้นที่ ๑ ย่อม
 ไม่ละทิ้งสถานที่ของตน โดยเวลาเพียง
 เล็กน้อย เพราะเหตุนั้น พรหมเหล่านั้น
 จึงชื่อว่า อวิหา พวกพรหมผู้อยู่ในชั้นที่ ๒
 ย่อมไม่สะดุ้งกลัว ด้วยเหตุอะไร ๆ เพราะ
 เหตุนั้นพรหมเหล่านั้น จึงชื่อว่า อตฺตปฺปา.

พวกพรหมที่อยู่ในชั้นที่ ๓ ย่อมปรากฏ
 ได้ง่าย เพราะมีรูปที่งดงามอย่างยิ่ง
 เพราะเหตุนั้น พรหมเหล่านั้น จึงชื่อว่า
 สฺุทฺสฺสา. พวกพรหมที่อยู่ในชั้นที่ ๔ ย่อม
 เห็นได้ง่าย เพราะเป็นผู้มีความเห็นหมดจด
 ด้วยดี เพราะเหตุนั้นพรหมเหล่านั้น จึง
 ชื่อว่า สฺุทฺสฺสิ. ส่วนพรหมที่อยู่ในชั้นที่ ๕
 ชื่อว่า อกนิฏฺฐา เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า
 ไม่มีความเป็นผู้น้อยที่สุด เหตุที่เป็นผู้
 มีสมบัติอย่างสูงสุด.

พรรณนาอรูปรวจรภูมิ

๑๒. ชั้นที่ ๔ อันเป็นตัวอรูปรวจร-
 วิปากจิตที่ ๑ ซึ่งเป็นไปในอากาसानญฺจา-
 ยตณฺมานนั่นเอง หรือโอกาสที่กำหนด
 ด้วยชั้นที่ ๔ อันเป็นตัวอรูปรวจรวิปากจิต

คุณสุนีย์ ธนานนท์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ที่ ๑ เหล่านี้ชื่อว่า อากาสนัญญาตณภูมิ. แม้ในวิญญานัญญาตณภูมิเป็นต้นที่เหลือ ก็มีนัยอย่างนี้.

๑๓. ปุถุชชนา โสตาปนฺนา จ สกทาคามิโน จาปี ปุคฺคฺลา สุตฺถาวาสสุ สพฺพธาปี น ลพฺภนฺตฺติ สมนฺนุโ. ปุถุชชนาทีนญจ ปฏิกุเขเปน อนาคามิอรหนฺตฺนเมว ตตฺถ ลาโก วุตฺโต โหติ.

๑๓. เชื่อมความว่า ปุถุชชนก็ดี โสตาบันบุคคลก็ดี สกทาคามีบุคคลก็ดี หาไม่ได้ในชั้นสุทธาวาสทั้งหลาย แม้โดยประการทั้งปวง. ก็เพราะปฏิเสธปุถุชช เป็นต้น ย่อมเป็นอันท่านอาจารย์กล่าวถึงการหาได้เฉพาะ พระอนาคามีบุคคล และ พระอรหันต์ในชั้นสุทธาวาสเหล่านั้น.

๑๔. เสสฺสุจฺจาเนสฺสุติ สุตฺถาวาสา- ปายาสญฺญีวชฺชิตฺเตสุ เสสฺสุจฺจาเนสุ อริยา อนริยาปี น ลพฺภนฺตฺติ.

๑๔. คำว่า ในฐานะที่เหลือ ความว่า พระอริยบุคคลทั้งหลาย และแม้บุคคลที่มีใช่พระอริยะะย่อมหาได้ในฐานะที่เหลือ ซึ่งเว้นชั้นสุทธาวาส (๕) อบายภูมิ (๔) และอสังญณีภาพ (๑).

ปฏิสนธิจตุกกวณฺณา

พรรณนาปฏิสนธิจตุกกะ

พรรณนาอบายปฏิสนธิ

๑๖. โอกฺกนฺตฺติกฺขณฺเตติ ปฏิสนฺธิกฺ- ขณฺ.

๑๖. คำว่า ในขณะที่ยังลง ได้แก่ ในขณะที่ปฏิสนธิ.

^๑ อสญญีสตฺตฺตฺตฺติปี ทิสฺสฺตฺติ.

๑๗. ชาตียา อนุโรติ ชจจฺจนฺโร.
 กิณฺฎจาปี ชาติกฺขณเณ อณฺุททชลาพฺุชา
 สพฺุเพ อจฺกขุภาว ตถาปี จกฺขุวาที-
 อฺุปรุชฺชนารหกาเลปี จกฺขุปรุตฺติวิพฺุณฺก-
 กมฺุมปฏิพาหิตสามตฺติเยน ทินฺุณปฏิสนฺุธินา
 อิตฺเรนาปี วา กมฺุเมเน อฺุปรุปาหิตพฺุพ-
 จกฺขุโก สตุโต ชจจฺจนฺโร นาม อปร-
 ปน ชจจฺจนฺโรติ ปสฺุติยเวยว อฺุโร
 มาตฺุจฺจฺฉิยํ อฺุโร หุตฺุวา นิกฺขมฺุโตติ
 อตฺุถ.

เตน ทฺุวิเหตุกฺติเหตุกานํ มาตฺุจฺจฺฉิยํ
 จกฺขุสฺุส อวิปรุชฺชนํ สิทฺุธนฺุติ วทฺุติ.
 ชจจฺจนฺุธาทีติ อาทิกฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺค
 ชจจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจ
 ชจจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจ
 พฺุยฺุณฺุชฺชนกนฺุสฺุกมฺุมาทีนํ สจฺุคฺคฺค
 อปร- ปน เอกจฺุเจ อเหตุกปฏิสนฺุธิกา
 อวิกลินฺุทฺุริยา หุตฺุวา โถกํ วิจฺุวารณปฺกตฺิกา
 โหนฺุติ ตาทิสานมฺุปี อาทิสทฺุเทน

๑๗. สัตว์ใดบอดแต่กำเนิด เพราะ
 เหตุนั้น สัตว์นั้นจึงชื่อว่า **ชจจันธะ**. ใน
 ขณะเกิด อณฺุททชลาพฺุชา และชลาพฺุชา
 ทั้งหมดไม่มีจักขุปสาทรูปเลย แม้ก็จริง
 ถึงอย่างนั้น ในเวลาที่จักขุเป็นต้นควรจะ
 เกิดขึ้น สัตว์ที่มีจักขุถูกกรรมที่มีสมรรถภาพ
 อันกรรมซึ่งเป็นตัวขัดขวางความเกิดขึ้น
 แห่งจักขุ ห้ามเสียแล้วก็ดี กรรมที่ให้ปฏิสนธิ
 กิติกรรมนั้นนอกนั้นก็ดี ไม่พึงให้เกิดขึ้นชื่อว่า
 บอดแต่กำเนิด. ส่วนอาจารย์อีกพวกหนึ่ง
 กล่าวคำว่า ที่เป็นมนุษย์มีตาบอด มาแต่
 กำเนิด ได้แก่สัตว์ที่บอดในเวลาเกิด
 นั้นเอง อธิบายว่า เป็นสัตว์บอดมาตั้งแต่
 ในท้องมารดาออกมา.

เพราะอธิบายดังว่ามานี้ สำหรับวิเหตุก-
 สัตว์ และติเหตุกสัตว์จึงสำเร็จความไม่
 วิบัติจักขุในท้องมารดา. ด้วยอาทิสัพพ
 ในคำว่า **ชจจฺจนฺุธาที** นี้เป็นอันรวบรวม
 สัตว์ผู้หนวกแต่กำเนิด ไปแต่กำเนิด เซอ
 แต่กำเนิด บ้าแต่กำเนิด บัณเฑาะก์
 สัตว์มี ๒ เพศ สัตว์ไม่มีเพศ และสัตว์ผู้
 ติดอ่างเป็นต้นเข้าด้วย. ฝ่ายอาจารย์อีก

^๑ ส. ชจจฺจนฺุธาทีนฺุติ เอตฺุถ.

สงฺคโหติ วทนฺติ.

พวกหนึ่งกล่าวว่า สัตว์บางพวกมีปฏิสนธิเป็นอเหตุกะ เป็นผู้มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง มีปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา เป็นปกติเพียงเล็กน้อย เป็นอันรวมแม้จำพวกสัตว์ เช่นนั้นเข้าด้วยอาทิศัพท์.

ภุมฺมเทเว สีตา นิสฺสุสีตา ตคฺคตฺติกตฺตาติ
ภุมฺมนิสฺสุสีตา. สฺขสมฺมุสฺสยโต วินิปฺาติตาติ
วินิปฺาติกา.

เหล่าสัตว์ผู้ชื่อว่า อาศัยภุมเทวดาอยู่ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า อิง คืออาศัยภุมเทวดาอยู่ เหตุอาศัยภุมเทวดานั้น เป็นที่เป็นไป. เหล่าสัตว์ผู้ชื่อว่า วินิปาทิกะ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ตกไปจากที่เป็นที่เกิดขึ้นแห่งความสุข.

อบายของสัตว์ ในกามาวจรภูมิ

๑๘. สพฺพตฺตาปี กามสฺสุคติยฺนฺติ
เทวมนุสฺสสวเสน สตฺตฺตฺวิธายปี กามสฺสุคฺติยํ.

๑๘. ข้อว่า ในกามสุคติภูมิ แม้ทั้งหมด ได้แก่ ในกามสุคติภูมิแม้ทั้ง ๗ คือเทวโลก มนุษย์.

๒๑. เตสฺสุติ ยถาวตฺตฺตฺปฏิสนฺธิยฺตฺเตสฺ
ปฺุคฺคเลสฺสุ อปฺายาทีสฺสุ วา. อายุปฺุปฺมาณ-
คณนาย นียโม นตฺติ เกสฺญจฺ
จิรายุกตฺตา เกสฺญจฺ ปริตฺตฺตฺายุกตฺตา จ.

๒๑. คำว่า ในกามาวจรปฏิสนธิบุคคลทั้งหลายเหล่านั้น ได้แก่ ในบรรดาบุคคลทั้งหลาย หรือในบรรดาเหล่าสัตว์ที่เกิดในอบายภูมิเป็นต้น ผู้ประกอบด้วยปฏิสนธิตามที่กล่าวแล้ว. การกำหนดจำนวนประมาณอายุ ชื่อว่า ย่อมไม่มี

ร.อ.หญิงนิรมล ถนอมกุลบุตร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

แก่เหล่าสัตว์ที่เกิดในอบายภูมิเป็นต้น
เพราะสัตว์บางพวกมีอายุยืน และเพราะ
สัตว์บางพวกมีอายุสั้น.

ตถา จาหุ

ก็อาจารย์ทั้งหลายกล่าวไว้อย่างนั้นว่า

ว่าด้วยกายของสัตว์

อาปาโยกมนุสสุสาธุ-
ปริจุเจโท น วิชชติ
ตถาหิ กาไฟ มนุสสาตา
ยกุขา เกจิ จิราญโนติอาทิ.

การกำหนดอายุของสัตว์ ผู้เกิดใน
อบายภูมิและมนุษย์ ย่อมไม่มี
จริงอย่างนั้น พญากาฬนาคราช
พระเจ้ามันธาดุราช และยักษ์
บางพวกมีอายุยืน ดังนี้เป็นต้น.

อปาเยสุ หิ กम्मเมว ปมาณิ
ตตถ นิพพตตานัน ยาว กम्मัน น ชียติ
ดาว จวนาภาวโต. ตถา ภูมุตเทวานัน.
เตสุปี หิ นิพพตตา เกจิ
สตุตทาหาทิกาลัน ติฏฐันติ เกจิ
กปุปมตตมปิ.

ความจริง ในอบายทั้งหลาย กรรม
นั้นเอง เป็นประมาณอายุแห่งเหล่าสัตว์
ผู้บังเกิดในอบายภูมินั้น เพราะไม่มีการจุติ
ตราบเท่าที่กรรมยังไม่สิ้นไป. สำหรับเหล่า
ภูมเทพก็เหมือนกัน. ความจริงสัตว์
ผู้เกิดแม้ในภูมเทพเหล่านั้น บางพวก
ก็ดำรงอยู่ ได้ชั่วเวลาเพียง ๗ วัน เป็นต้น
บางพวกก็ดำรงอยู่ได้แม้ประมาณกับหนึ่ง.

ตถา มนุสสุสานมปิ กทาจิ
เตสมปิ อสงเขยยาญุกตดา กทาจิ
ทสวสุสาธุกตดา. โย จิริ ชิวติ โส

อนึ่ง กรรมนั้นเองเป็นประมาณอายุ แม้
แห่งมนุษย์ทั้งหลาย เพราะบางคราว
แม้มนุษย์เหล่านั้น ก็มีอายุถึงอสงไขย

ร.อ.หญิงนิรมล ถนนอมกุลบุตร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วสุสสตี ชีวติ อปุเปี วา ภียโย วา
ทุตติยมุปี วสุสสตี น ปาปุณาตีติ อิทํ
ปน อชชตตนากาลิเก สนุธาย วุตตํ.

๒๒. ทิพพานิ ปญจวสุสสตานีติ
มนุสฺสานํ ปญญาสวสุสานิ เอกทินํ.
ตทนุรูปโต มาสสํวจุจเร ปริจฺฉินฺนิตฺตวา
ทิพฺพปมาณานิ ปญจวสุสสตานิ
อายุปฺปมาณํ โหติ. วุตฺตมุปี เจตํ.

ยานิ ปญญาสวสุสานิ
มนุสฺสานํ ทิโน ตหิ
ตีสรตฺตฺติณฺนุทิว มาโส
มาสา ทฺวาทส สํวจุจรั
เตน สํวจุจเรนาเย
ทิพฺพํ ปญจสตี มตฺนฺติ.

มนุสฺสคณนาายาติ มนุสฺसानํ
สํวจุจรคณนาย. ตโต จตฺตฺคณฺนฺติ

บางคราวก็มีอายุ ๑๐ ปี. ก็พระผู้มีพระภาค
ทรงหมายถึงเหล่ามนุษย์ในทุกวันนี้ จึง
ตรัสพระดำรัสนี้ว่า ผู้ใดอยู่ได้นาน ผู้นั้น
ย่อมเป็นอยู่ได้ ๑๐๐ ปี น้อยหรือมากก็ไม่
ถึง ๒๐๐ ปี.

๒๒. คำว่า ๕๐๐ ปีทิพย์ หมายความว่า
๕๐ ปี ของพวกมนุษย์เป็น ๑ วัน. ๕๐๐ ปี
อันเป็นประมาณปีทิพย์ เพราะกำหนด
เดือนและปี โดยเหมาะแก่วันนั้น เป็น
ประมาณอายุ. สมจริงดังคำที่ท่านอาจารย์
ทั้งหลาย กล่าวไว้ว่า

เทียบเวลาของมนุษย์กับเทวดา

๕๐ ปี ของเหล่ามนุษย์เป็น ๑ วัน
ในเทวดาชั้นจาตุมหาราชนั้น ๓๐
วันและคืน เป็น ๑ เดือน ๑๒ เดือน
เป็น ๑ ปี ๕๐๐ ปีทิพย์ โดยปีนั้น
บัณฑิตกล่าวว่า เป็นประมาณอายุ.

อายุของเทวดาชั้นกามาวจรภูมิ

คำว่า โดยการคำนวณปีของมนุษย์
ได้แก่ โดยนับปีของพวกมนุษย์. คำว่า ๔

จาตุมหาราชิกานันิ ปรณาสมานุสสิท-
 วสฺสปริมิตํ ทิวสํ ทิพฺพานิ จ
 ปรณจวสฺสสตานิ ทิคฺคณํ กตฺวา ทิพฺพ-
 วสฺสสทฺสทานิ ตาวตีสานํ สมฺภวตฺติ
 เอวํ ทิวสสํวจฺจวทิคฺคณวเสน จตฺตฺคฺคณ-
 ตํ ปน ทิพฺพคณนาย วสฺสสทฺส-
 มนุสฺสคณนาย สมฺภวสฺสสทฺสสทฺสธาธิ-
 ทิโกฏิปฺปมาณํ ใหติ.

ตโต จตฺตฺคฺคณํ ยามานนฺนฺติ ตาวตีสาน-
 มายฺปฺปมาณโต วุตฺตนเยน จตฺตฺคฺคณํ
 ทิพฺพคณนาย ทฺวิสทฺสสํ. มนุสฺสคณนาย
 จตฺตฺวาทีสวสฺสสทฺสสทฺสธาธิกา จฺทฺทสวสฺส-
 โภทฺติ. ตโต จตฺตฺคฺคณํ
 ตฺสิตานนฺนฺติ ทิพฺพานิ จตฺตฺวาริ วสฺส-
 สทฺสทานิ. มนุสฺสคณนาย สมฺภวสฺสสทฺส-
 สทฺสธาธิกา สตฺตปรณาสวสฺสโภทฺติ.

ตโต จตฺตฺคฺคณํ นิมนฺมานรตฺตินนฺติ ทิพฺพานิ
 อญฺจวสฺสสทฺสทานิ. มนุสฺสคณนาย เทว-
 วสฺสโภทฺติ สทฺตติ จตฺตฺวาทีสวสฺสสทฺส-
 สทฺสธาธิกา นิมนฺมานรตฺตินนฺติ. จ. ตโต

เทวํ จาก ๙,๐๐๐,๐๐๐ ปีนั้น ได้แก่ ๔ เทว
 คือเอา ๒ คุณวันและป็อย่างนี้ คือ ๑,๐๐๐
 เพราะเอา ๒ คุณวัน ซึ่งท่านกำหนดนับปี
 แบบมนุษย์ ๕๐ ปี และ ๕๐๐ ปีทิพย์
 ของเทวดาชั้นจาตุมหาราช เป็นประมาณ
 อายุของเหล่าเทพชั้นดาวดึงส์. ก็ ๔ เทวนั้น
 เป็น ๑,๐๐๐ ปี โดยการนับแบบปีทิพย์
 เท่ากับ ๓ โภทฺติ ๖ ล้านปี โดยการนับแบบ
 มนุษย์.

คำว่า อายุของเทวดาชั้นยามาประมาณ
 ๔ เทวจาก ๓๖,๐๐๐,๐๐๐ ปีนั้น ความว่า
 ๔ เทว โดยนัยดังกล่าวแล้วจากประมาณ
 อายุของพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ จึงเป็น
 ๒,๐๐๐ ปี โดยการนับแบบทิพย์. โดยการ
 นับแบบมนุษย์ จึงเป็น ๑๔ โภทฺติ ๔ ล้านปี.
 ข้อว่า อายุของเทวดาชั้นตฺสิตประมาณ
 ๔ เทว จาก ๑๔๔,๐๐๐,๐๐๐ ปีนั้น ได้แก่
 ๔,๐๐๐ ปีทิพย์. โดยการนับแบบมนุษย์
 จึงเป็น ๕๗ โภทฺติ ๖ ล้านปี.

คำว่า อายุของเทวดาชั้นนิมนฺมานรตฺติ
 ประมาณ ๔ เทวจาก ๕๗๖,๐๐๐,๐๐๐
 ปีนั้น ได้แก่ ๘,๐๐๐ ปีทิพย์. โดยการนับ
 แบบมนุษย์ จึงเป็น ๒๓๐ โภทฺติ ๔ ล้านปี.

คุณศิริมาส พูลเจริญ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๑๓. ปรินิมิตวสวัตตีนุติ ทิพพานิ
โสฬสสุสสหสุธานี

คำว่า อายุของเทวดาชั้นปรินิมิตวสวัตตี
ประมาณ ๔ เท่า จาก ๒,๓๐๔,๐๐๐,๐๐๐
ปีนั้น ได้แก่ ๑๖,๐๐๐ ปีทิพย์.

๒๓. มนุสสุตคณนาย^๑ ปน สยเมว
ทสุเสนโต อาห นวสตญจาตีอาทิ.
วสุธานี สมพฺนฐี นวสตี เอกวีส โภฏโย
ตถา สฏฐี ๑ วสุสสตสหสุธานี
วสวัตตีสุ อายุปฺปรมาณุติ สมพฺนโร.

๒๓. แต่ท่านอาจารย์ เมื่อจะ
แสดงการนับแบบมนุษย์เสียเองที่เดียว
จึงกล่าวคำว่า **นวสตญจ** ดังนี้เป็นต้น.
เชื่อมความว่า ๙๒๑ โภฏโย ๖,๐๐๐,๐๐๐ ปี
เชื่อมกับปีทั้งหลาย เป็นประมาณอายุ
ในเหล่าเทพชั้นวสวัตตี.

๒๕. พุติยชฺฌมานภูมียนุติ จตุกก-
นยวเสน วุตตี. ตโต ปรี ปวตฺติยั
จวนกาลे ๑ ตถา รูปเมว ภงฺคจฺจิวเสน
ปวตฺติตฺตวา นิรุชฌตีตี โยชนา.

๒๕. คำว่า ในพุติยชฌมานภูมि นี้
ท่านพระอนุชจรจารย์ กล่าวด้วยอำนาจ
ฉนจตุกกนัย. มีวจาประกอบความว่า
ในปวัตติกาล ต่อจากปฏิสนธิกาลนั้น และ
ในจุติกาล รูปนั้นแล เป็นไปอย่างนั้น คือ
ด้วยอำนาจภวังคจิตและจุติจิตแล้วดับไป.

อายุของพวกพรหมชั้นรูปาวจร

๒๙. เตสุตี ตาหิ คหิตปฏิสนฺธิเกสุ
พฺรหฺเมสุ. กปฺปสฺสชาติ อสฺงเขยฺยกปฺปสฺส.
น หิ พฺรหฺมปาวริสฺชชฺชาติเน ติณฺณนุ
มหากปฺปวเสน อายุปริจฺเจโท สมภวตี

๒๙. คำว่า ในบรรดาพรหมผู้ถือ
ปฏิสนธิเหล่านั้น ได้แก่ ในบรรดาพวก
พรหมที่มีปฏิสนธิอันตนถือเอาแล้วด้วย
ปฏิสนธิเหล่านั้น คำว่า **ของกัป** ได้แก่

^๑ ส. มนุสสุตคณ.

ขมปณจพงทเขตเตภทต๑. ม. ๙. ๒๙

เอกกปฺเปปี เตสํ อวินาสภาเว
ปริปฺพณฺณกปฺเป อสมฺภวโต.

อสงฺโขยกัป. การกำหนดอายุของพรหม
๓ จำพวก มีพรหมปาริสัชชาเป็นต้นด้วย
อำนาจมหากัปไม่มีเลย เพราะพรหมเหล่านั้น
ไม่เกิดมีในกัปที่บริบูรณ์ โดยเหตุที่พรหม
เหล่านั้น จะไม่พินาศแม้ในกัปหนึ่งไม่มี.

ว่าด้วยโลกาพินาศ

ตถาเสส โลกโ สตฺตวาระสุ อคฺคินา
วินฺสฺสตี อฏฺฐเม วาเร อุกฺเคน ปฺน
สตฺตวาระสุ อคฺคินา อฏฺฐเม วาเร
อุกฺเคนาติ เอวมฺปิ อฏฺฐสุ อฏฺฐเกสุ
ปริปฺพณฺณสุ ปจฺฉิเม วาเร วาเตน
วินฺสฺสตี. ตตฺถ ปจฺมชฺฌานตลฺลํ อฺปาทาย
อคฺคินา ทฺตฺติยตฺตฺติยชฺฌานตลฺลํ อฺปาทาย
อุกฺเคน จตฺตตฺตชฺฌานตลฺลํ อฺปาทาย
วาเตน วินฺสฺสตีตี.

จริงอย่างนั้น โลกนี้ พินาศด้วยไฟ ๗ ครั้ง
ในครั้งที่ ๘ พินาศด้วยน้ำ แล้วพินาศด้วย
ไฟอีก ๗ ครั้ง ในครั้งที่ ๘ พินาศด้วยน้ำ
แล้วพินาศด้วยไฟอีก ๗ ครั้ง ในครั้งที่ ๘
พินาศด้วยน้ำ รวมความดังกล่าวมานี้
เมื่อครบหมวด ๘ ๘ ครั้งแล้ว ในครั้ง
สุดท้าย โลกจึงพินาศด้วยลมในบรรดา
ชั้นปฐมฌาน เป็นต้นเหล่านั้น โลกพินาศ
ด้วยไฟ กระทั่งถึงชั้นปฐมฌาน พินาศด้วย
น้ำ กระทั่งถึงชั้นทุติยฌานและตติยฌาน
พินาศด้วยลมกระทั่งถึงชั้นจตุตถฌานแล.

วุตฺตมฺปิ เจตํ

สมจริงดังคำที่ท่านอาจารย์ทั้งหลาย
กล่าวไว้ว่า

สตฺตสตฺตคฺคินา วารา
อฏฺฐเม อฏฺฐโมทกา

คราวที่โลกพินาศด้วยไฟ ๗ คราว ๆ
ทุก ๆ คราวที่ ๘ จึงพินาศด้วยน้ำ

อ.สุณี พันธุลาภ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

จตุสฎฐี ยทา ปุณฺณนา
เอโก วายวโร สียา.

เมื่อครบ ๖๔ คราวแล้ว จึงมีคราวลม
คราวหนึ่ง.

อคฺคินาภสฺสรา เหฏฺฐา
อาเปน สุภิกฺกนฺหโต
เวหฺปฺผลโต วาเตน
เอวํ โลกโ วิณฺสุสฺสตีติ.

โลกพินาศด้วยไฟ ภายได้แต่ชั้น
อภัสสรา ด้วยน้ำ ภายได้แต่ชั้น
สุภิกกนหา ด้วยลม ภายได้แต่ชั้น
เวหปผลา โลกยอมพินาศอย่างนี้.

แสดงอายุของอสงไขยกับพัวยกูปมา

ตสฺมา ตินฺณณฺมปี ปจฺมชฺชฺชานตลาณํ
เอกกปฺเปปี อวินาสาภาวโต สกลกปฺเป
๑ เตสํ สมฺภโว นตฺถิติ อสงฺเขยฺย-
กปฺปวเสน เตสํ อายุปริจฺเจโท ญฺจพฺโพ.
ทฺตยชฺชฺชานาทิตลโต ปฏฺจาย ปน
ปริปุณฺณสฺส มหากปฺปสฺส วเสน น
อสงฺเขยฺยกปฺปวเสน.

เพราะแม้ชั้นปฐมฌานทั้ง ๓ นั้น
จะไม่พินาศแม้ในกัป ๑ ไม่มี ฉะนั้นเหล่า
พรหมปาริสาชชาเป็นต้นเหล่านั้น จึงไม่เกิดใน
กัปทั้งสิ้น เพราะเหตุนั้น พึงเห็นการกำหนด
อายุของเหล่าพรหมปาริสาชชาเป็นต้นนั้น
ด้วยอำนาจแห่งอสงไขยกัป ก็ตั้งแต่ชั้น
ทุตติฌานเป็นต้นไป พึงทราบการกำหนด
อายุ ด้วยอำนาจมหากัปที่บริบูรณ์ ไม่พึง
ทราบด้วยอำนาจแห่งอสงไขยกัป.

อสงฺเขยฺยกปฺปิติ ๑ โยชนายามวิตถาร-
วเสน สาสฺปราสีโต วสฺสสฺตวสฺสสฺตจฺเจยน
เอเกกวีชฺสฺส หรณฺน สาสฺปราสีโน
ปริกฺขเยปี อกฺขยสฺภาวสฺส มหากปฺปสฺส
จตุตฺถภาโค.

ก็ที่ชื่อว่า อสงไขยกัป ได้แก่ ส่วนที่ ๔
แห่งมหากัป ซึ่งมีสภาพไม่หมดสิ้นไปแม้
ในเมื่อกองเมล็ดพันธุ์ฝักกาดหมดสิ้นไป
โดยการนำพืชพันธุ์ฝักกาดออกจากกอง
เมล็ดพันธุ์ฝักกาด ยาว กว้างด้านละ ๑
โยชน์ ๑๐๐ ปี ต่อ ๑ เมล็ด.

อ.สุณี พันธฺลภา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

โส ปน สตุถโรคทูปุภิกขานัน
 อญฺญตรสํวญฺญาน พุทฺฐุ วินาสมุคฺเตสุ
 อวสิญฺจสตุตสนฺดานปฺวตฺตกุสฺสลมฺมานุ-
 ภาเวน ทสฺวสฺสโต ปญฺจาย อนุกฺกเมน
 อสงฺเขยยาเยกปฺปมาเณสุ สตุเตสุ ปฺน
 อธิมฺมสมาทานวเสน กเมน ปริหายิตฺวา
 ทสฺวสฺสายุเกสุ ชาเตสุ โรคาทีน-
 มญฺญตรสํวญฺญาน สตุตฺตานัน วินาสปฺปตฺติ
 ยาว อยเมโก อนุตรกปฺโปติ เอว
 ปริฉินฺนสฺส อนุตรกปฺปสฺส วเสน
 จตฺตสญฺจิอนุตรกปฺปปฺปมาเณ โหติ.
 วิสฺตึอนุตรกปฺปปฺปมาเณติ วทนฺติ.

๔๕. อากาसानญายตนํ อุป-
 คฺคจฺจนฺตึติ อากาसानญายตฺนุปลคา.

๔๙. เอกเมวาติ ภูมิตโต ชาติตโต
 สมฺปยุตฺตธมฺมโต สงฺขารโต จ สมานเมว.

ก็อสงไขยกัปหนึ่งนั้น มีประมาณ ๖๔
 อันตรกัป ด้วยอำนาจอันตรกัป ที่ท่าน
 กำหนดไว้แบบนี้ว่า เมื่อสัตว์เป็นอันมาก
 ถึงความพินาศ ด้วยความพินาศอย่างใด
 อย่างหนึ่ง บรรดาศีลตราหรือโรค หรือ
 ทูพิกขภัย แล้วมีประมาณอายุเจริญขึ้น
 โดยลำดับ ตั้งแต่ ๑๐ ปี จนถึงอสงไขยหนึ่ง
 ด้วยอำนาจพุทธศักรรรมที่เป็นไปในสันดาน
 ของสัตว์ที่ยังเหลืออยู่ แล้วมีอายุเสื่อมลง
 ตามลำดับ ด้วยอำนาจสมาทานธรรม
 จนถึงมีอายุ ๑๐ ปีอีก สัตว์ถึงความพินาศ
 ด้วยความพินาศอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดา
 โรคเป็นต้นช่วงเวลาเท่านั้น เป็นอันตรกัป-
 หนึ่ง. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ประมาณ
 ๒๐ อันตรกัป.

๔๕. เทพเหล่าใด เข้าถึงชั้นอากาศา-
 นัญายตนภูมิ เพราะเหตุนั้น เทพเหล่านั้น
 จึงชื่อว่า ผู้เข้าถึงชั้นอากาศานัญายตน -
 ภูมิ.

๔๙. คำว่าเป็นอย่างเดียวกัน ความว่า
 เสมอกัน โดยภูมิชาติสัมปยุตธรรมและ

๑ ส. อสทฺธมฺ...

เอกชาตियุนฺติ เอกสุมิ ภาเว.

สังฆารนํเอง. คำว่า ในชาติหนึ่ง ได้แก่ โนภพหนึ่ง.

กมฺมจตุกกถวณฺนา

๕๐. อิทานิ ๑ กมฺมํ จตุหากาเวหิ
ทสฺเสตฺถุ ชนกนฺติอาทิมารทฺธํ. ชนยตีติ
ชนกํ. อุปตฺถมฺเภตีติ อุปตฺถมฺภกํ.
อุปคฺนฺตฺนฺวา ปิเพตีติ ๒ อุปปีฬกํ.
อุปคฺนฺตฺวา ฆมาเตตีติ อุปฆาตกํ.

ตตฺถ ปฏิสฺนฺธิปฺวตฺตีสฺสุ วิปาก-
กตตฺตารูปานํ นิพฺพตฺติกา กุสลากุสล-
เจตนา ชนกํ นาม.

พรรณนากัมมจตุกกะ

๕๐. บัดนี้ ท่านพระอาจารย์หวัง จะแสดงกรรมโดยอาการ ๔ อย่าง จึงเริ่ม คำว่า ชนกกรรม ดังนี้เป็นต้น.

ที่ชื่อว่า ชนกกรรม เพราะอรรถ วิเคราะห์ว่า ให้เกิด.

ที่ชื่อว่า อุปถัมภกกรรม เพราะ อรรถวิเคราะห์ว่า เข้าไปสนับสนุน.

ที่ชื่อว่า อุปปีฬกกรรม เพราะ อรรถวิเคราะห์ว่า เข้าไปเบียดเบียน.

ที่ชื่อว่า อุปฆาตกกรรม เพราะอรรถ วิเคราะห์ว่า เข้าไปตัดรอน.

ในบรรดากรรมเหล่านั้น กุศลเจตนา และอกุศลเจตนา ซึ่งเป็นตัวให้วิบาก และกตัตตารูปบังเกิดในปฏิสนธิกาล และปวัตติกาล ชื่อว่า ชนกกรรม.

๑ กตฺถจฺจ กมฺมจตุกกนฺติ ทิสฺสตี.

๒ อุปปีฬกนฺติปิ ทิสฺสตี.

สยัม วิปากัม นิพพุตเตตฺถุ อสกุโกนุตมปิ
 กมฺมุนฺตรสฺส จิรฺตรวิปากนิพพุตเตเน
 ปจฺจยภูตํ วิปากสฺสเสว วา สุขทุขภูตสฺส
 วิจฺเฉทปจฺจยानุปรตฺติยา อุปรุหฺน-
 ปจฺจยุปรตฺติยา จ ชนกสามตฺติยานุ-
 รูปจิรฺตรปฺรตฺติปจฺจยภูตํ กุสลากุสลกมฺมํ
 อุปรตฺตมฺภกํ นาม.

กมฺมุนฺตรชนิตฺตวิปากสฺส พุยาธิธาดุ-
 สมตาทินิมิตฺตวิภาตฺเตเน จิรฺตรปฺรตฺติ-
 วินิพนฺธกํ ยงฺกิลฺลิจิ กมฺมํ **อุปปีฬกํ**
 นาม. ทุพฺพลสฺส ปน กมฺมสฺส
 ชนกสามตฺติยํ อุปรหฺจจ วิจฺเฉทก-
 ปจฺจยุปรปาทเนเน ตสฺส วิปากัม
 ปฏฺิพาหิตฺตวา สยัม วิปากนิพพุตตณฺกํ
 กมฺมํ **อุปฆาตกํ** นาม.

ชนโกปฆาตกานมฺหิ อຍံ วิเสโส
 ชนกํ กมฺมุนฺตรสฺส วิปากัม อานุปรจ-
 ฉินฺหิตฺตวาว วิปากัม ชเนติ **อุปฆาตกํ**
 อุปรจฺเฉทกปฺพุทฺทกนฺตฺติ.

กุศลกรรมและอกุศลกรรม แม้เมื่อไม่
 สามารถ ให้วิบากบังเกิดเองได้ ก็เป็น
 ปัจจัยแก่กรรมอื่นในการให้วิบากบังเกิด
 นานกว่า หรือเป็น ปัจจัยแก่ความเป็นไป
 นานกว่า อันเหมาะสมแก่ความสามารถ
 แห่งชนกกรรม เพื่อความไม่เกิดขึ้นแห่ง
 ปัจจัยอันเป็นตัวตัดรอนวิบาก นั้นเอง ซึ่ง
 เป็นสุขและทุกข์ และเพื่อความเกิดขึ้น
 แห่งปัจจัยอันเป็นตัวพอกพูนวิบาก ซึ่งเป็น
 สุขและทุกข์ ชื่อว่า **อุปถัมภกกรรม**.

กรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง อันเป็นตัว
 ขัดขวางความเป็นไปได้ นานกว่า แห่งวิบาก
 ที่กรรมอื่นให้เกิด โดยขัดขวางเครื่องหมาย
 มีพยาธิ และความมีธาตุเสมอกันเป็นต้น
 ชื่อว่า **อุปปีฬกกรรม**. ส่วนกรรมที่ห้ามวิบาก
 ของกรรมที่ถูรพลนั้น แล้วให้วิบากบังเกิด
 เสียเอง โดยให้เกิดปัจจัยอันเป็นตัวเข้าไป
 ตัดรอนความสามารถของกรรมที่ยังกรรม
 อันถูรพลให้เกิด ชื่อว่า **อุปฆาตกกรรม**.

ความจริง ชนกกรรมและอุปฆาตก-
 กรรม มีความแตกต่างกันดังนี้ คือ ชนกกรรม
 ไม่เข้าไปตัดวิบากของกรรมอื่นเลยยัง
 วิบากให้เกิดอุปฆาตกกรรมมุ่งเข้าไปตัดรอน.

คุณบุญมา เตสยานนท์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อิทํ ตาว อฏฺฐกถาสฺ สนนฺนิฏฺฐานํ.
 อปเร ปน อาจริยา อุปปีฬิกกมฺมํ
 พหฺวาพารตาทิปจฺโยปสํหาเรณ กมฺมณฺตรสฺส
 วิปากํ อนฺตรนฺตรธา วิพารติ อุปฆาตกมฺปน
 ตํ สพฺพโส อุปจฺฉินฺทิตฺวา อดฺยสฺส
 โลกาสํ เทติ น ปน สยํ วิปาก-
 นิพฺพตฺตํ เอวณฺหิ ชนฺกโต อิมสฺส
 วิเสโส สฺสุปากญฺติ วทฺนฺติ.

กิจจวเสนาติ ชนฺนุปตฺตมฺภนฺนุ-
 ปีฬฺนุปจฺเจทฺนกิจจวเสณ.

๕๑. ครุกฺนฺติ มหาสวาชฺชํ มหา-
 นฺุภาวญฺจ อดฺยณฺน กมฺเมณ ปฏฺิพาหิตุํ
 อสฺกฺกุณฺเณยฺยกมฺมํ. อาสฺนฺนฺนฺติ มรณฺกาลเ
 อนฺุสฺสรฺติ ตทา กตฺตญฺจ. อาจฺฉินฺนฺนฺติ
 อภินฺุหฺโส กตํ เอกวารํ กตฺวาปิ วา
 อภินฺุหฺ^๑ สฺมาเสวฺติ. กตฺตตฺตาทกมฺมณฺติ
 ครุกาทิภาวํ อสมฺปตฺตํ กตฺมตฺตโตเยว

นี่เป็นการสันนิษฐาน ในอรรถกถาทั้งหลาย
 ก่อน. ส่วนอาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า
 อุปปีฬิกกรรม ย่อมเบียดเบียนวิบากของ
 กรรมอื่น ในระหว่าง ๆ โดยนำปัจจัยมี
 ความเป็นผู้อาหารหนักเป็นต้นเข้าไป ส่วน
 อุปฆาตกรรมเข้าไปตัดวิบากนั้น โดย
 ประการทั้งปวงแล้ว จึงให้โอกาสแก่กรรมอื่น
 แต่อุปฆาตกรรมนั้น ไม่ใช่เป็นตัวให้วิบาก
 บังเกิดเสียเอง ความจริงความแปลกกัน
 แห่งอุปฆาตกรรมนี้ จากชนกกรรมปรากฏ
 ชัดแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

คำว่า โดยอำนาจแห่งกิจ ได้แก่
 โดยอำนาจหน้าที่ให้เกิด คอยสนับสนุน
 เข้าไปเบียดเบียน และเข้าไปตัดรอน.

๕๑. ที่ชื่อว่า ครุกกรรม ได้แก่กรรม
 ที่มีโทษมาก และมีอำนาจมาก เป็นกรรม
 ที่กรรมอื่นไม่สามารถจะห้ามได้. ที่ชื่อว่า
 อาสนนกรรม ได้แก่กรรมที่ระลึกถึงในเวลา
 ใกล้ตายและกรรมที่ได้ทำในเวลานั้น. ที่ชื่อว่า
 อาจฉินนกรรม ได้แก่ กรรมที่ได้ทำเนื่อง ๆ
 หรือกรรมที่ทำครั้งเดียว แต่ใส่ใจอยู่เสมอ.

^๑ ส. อภินุหฺโส.

กมฺมุนฺติ วตฺตพฺพกมฺม.

ตตฺถ กุสลํ วา โหตุ อกุสลํ วา
ครุภาครุเกสุ ยํ ครุกํ อกุสลปกฺเข
มาตุฆาตาติกมฺมํ วา กุสลปกฺเข
มหคฺคตกมฺมํ วา ตเทว ปจฺมํ วิปจฺจติ
สตีปี อาสนฺนาติกมฺเม ปริตฺตํ อุทกํ
โธตฺถริตฺตวา คจฺจนฺโต มโหไซ วิย.
ตถาหิ ตํ ครุกนฺติ วุจฺจติ.

ตสฺมี อสตี ทูราสนฺเนสุ ยํ อาสนฺนํ
มรณกาเล อนฺนุสฺสริตํ ตเทว (๑) วิปจฺจติ.
อาสนฺนุกเต วตฺตพฺพเมว นตฺถิ
ตสฺมิมุปี อสตี อาจิณฺณานาจิณฺเณสุ
ยํ อาจิณฺณํ สฺลีสฺลยํ วา ทุสฺลีสฺลยํ
วา ตเทว ปจฺมํ วิปจฺจติ.

๑ กตฺถจฺจิ เอตฺถนฺตเร ปจฺมุนฺติ ทิสฺสตี.

ที่ชื่อว่า กตัตตากรรรม ได้แก่ กรรมที่ยังไม่
ถึงความเป็นครุกรรมเป็นต้น เป็นกรรม
ที่สมควรกล่าวว่าเป็นกรรม โดยเพียงเป็น
สิ่งที่ทำแล้วเท่านั้น.

บรรดากรรมเหล่านั้น จะเป็นกุศลกรรม
หรืออกุศลกรรมก็ตาม ในบรรดาครุกรรม
และมีใช่ครุกรรม ในฝ่ายอกุศลกรรม
กรรมใดมีโทษหนัก ได้แก่ มาตุฆาตกรรม
เป็นต้น หรือในฝ่ายกุศลกรรม กรรมใดมี
คุณหนัก ได้แก่ฆตคตกรรม กรรมนั้นนั้นแล
ย่อมให้ผลก่อน ทั้งในเมื่อยังมีอาสันนกรรม
เป็นต้น เปรียบเหมือนห้วงน้ำใหญ่ไหลท่วม
ห้วงน้ำน้อยไปจะนั้น. จริงอย่างนั้น กรรมนั้น
ท่านจึงเรียกว่าครุกรรม.

เมื่อครุกรรมนั้นไม่มี บรรดากรรมไกล
และกรรมใกล้ กรรมใดใกล้ คือที่ระลึกได้
ในเวลาใกล้ตาย กรรมนั้นนั้นแหละ ย่อม
ให้ผลก่อน. ในกรรมที่ทำในเวลาใกล้ตาย
ไม่จำต้องพูดถึงเลย แม้เมื่ออาสันนกรรม
นั้นไม่มี ในบรรดาอาจิณณกรรมและมีใช่
อาจิณณกรรม กรรมใดเป็นอาจิณณกรรม

อาสนุนตฺตา อาสนุนเมว ปจฺมํ วิปากํ เทตีติ อธิ ตํ ปจฺมํ วุตฺตํ.

ชื่อว่า ย่อมให้ผลก่อน เพราะทำในเวลา ไกล่ตาย ในเมื่ออกุศลกรรมและอกุศลกรรม เหล่าอื่นจากครุกรรมมีอยู่ขณะนั้น เพราะ เหตุนั้น ท่านพระอนุรุธาจารย์ จึงกล่าว อาสันนกรรมนั้นไว้ก่อนในปกรณ์นี้.

๕๒. ทิฏฐมฺโม ปจฺจกฺขภูโต ปจฺจุปฺปนฺโน อตฺตภาโว ตตฺถ เวทิตพฺพํ วิปากานฺนภวณฺวเสนาติ ทิฏฐมฺมเวทนียํ. ทิฏฐมฺมโต อนนฺตรํ อุปฺปชฺชิตฺวา เวทิตพฺพํ อุปฺปชฺชเวทนียํ. อปฺเร อปฺเร ทิฏฐมฺมโต อญฺญสฺมึ ยตฺถ กตฺถจि อตฺตภาเว เวทิตพฺพํ กมฺมํ อปราปร- เวทนียํ. อโหสิ เอว กมฺมํ น ตสฺส วิปากो อโหสิ อตฺถิ ภวิสฺสตี วาติ เอวํ วตฺตพฺพกมฺมํ อโหสิกมฺมํ.

๕๒. กรรมใด อันสัตว์พึงเสวยใน ทิฏฐธรรม คือในอรรถภาพที่เห็นประจักษ์ ได้แก่ ที่เป็นปัจจุบันนั้น ด้วยอำนาจเสวย วิบาก เพราะเหตุนั้น กรรมนั้นชื่อว่า ทิฏฐ- ธรรมเวทนียกรรม. กรรมอันสัตว์พึง เกิดขึ้นเสวยในภพอันเป็นลำดับติดต่อกันจาก ภพปัจจุบัน ชื่อว่า อุปปัชชเวทนียกรรม. กรรมอันสัตว์ พึงเสวยในภพต่อ ๆ ไป คือ ในอรรถภาพใด อรรถภาพหนึ่ง อื่นจากอรรถภาพ ปัจจุบัน ชื่อว่า อปราปรเวทนียกรรม. กรรมได้มีเสร็จแล้ว คือกรรมที่ไม่สมควรพูด ว่าวิบากของกรรมนั้นได้มีแล้ว มีอยู่หรือว่า จักมี ชื่อว่า อโหสิกรรม.

ตตฺถ ปฏิปกฺเขหิ อนภิกฺกตตาย ปจฺจยวิเสเสน ปฏิทฺทวิเสสตาย จ พฺลวภาวปฺปตฺตา ตาทิสฺสฺส ปุพฺพา- ภิสฺงฺขารสฺส วเสน สาทิสฺยา หุตฺวา ตสฺมึเวยว อตฺตภาเว ผลทายินี

บรรดากรรม ๔ อย่างนั้น ชวนจิต ดวงที่ ๑ ซึ่งถึงภาวะที่มีพลังรุนแรงเพราะ ไม่ถูกกรรมที่เป็นข้าศึกทั้งหลายครอบงำ และเพราะได้ความพิเศษ โดยปัจจัยพิเศษ เป็นธรรมชาติดียิ่ง ด้วยอำนาจความ

นางสารักษ์ประนาท (จำเริญสุข บุนนาค) .
อุทิศส่วนกุศลให้นายบำรุง บุนนาค และเจ้ากรรมนายเวร

ปฐมเจตนา **ทิวชธมฺมเวทนียํ** นาม.

ปรุ้งแต่งเบื้องต้นเช่นนั้น มีปกติให้ผลใน
อรรถภาพนั้น นั่นแหละ ชื่อว่า **ทิวชธมฺม-**
เวทนียกรรม.

สา หิ วุตฺตปฺปกาเรน พลวติ^๑
ชวณสนฺตानเณ คุณวิเสสยฺตุเตสุ อูปการา-
ปการวสฺสปฺวตฺตติยา อเสวนาลาภาน
อปฺปวิปากตายน จ อิตฺรทฺวยํ วีย
ปวตฺตสนฺตานุปรมาเปกฺขํ โโอกาสลาภา-
เปกฺขญฺจ กมฺมํ น โหตีติ อิว
ปฺปผมตฺตํ วีย ปวตฺตติวิปากมตฺตํ
อเหตุกผลํ เทติ.

ความจริง ชวนจิตดวงที่ ๑ นั้น ไม่ใช่เป็น
กรรมที่เฟื่องถึงการเข้าไปตัดรอน ความสืบต่อ
ที่เป็นไป (ของกรรมอื่นเสีย) ในความสืบต่อ
แห่งชวนจิตที่มีพลังรุนแรง โดยประการ
ดังกล่าวแล้ว เพราะความเป็นไปด้วยอำนาจ
ทำอุปการะ หรือทำการเบียดเบียนในท่าน
ผู้ประกอบด้วยคุณวิเศษทั้งหลาย และไม่ใช่
เป็นกรรมที่เฟื่องถึงการได้โอกาส เหมือนกับ
กรรมทั้งสอง (คืออุปปีชชเวทนียกรรมและ
อปราปรเวทนียกรรม) นอกนี้ เพราะเป็น
กรรมที่มีวิบากน้อย โดยไม่ได้อาเสวนปัจจย
เพราะเหตุนั้น ชวนจิตดวงที่ ๑ นั้น จึงให้
วิบากที่เป็นอเหตุกะ ซึ่งเป็นเพียงวิบากใน
ปวัตติกาล ในอรรถภาพนั้นท่านั้น เปรียบเสมือน
ต้นไม้ที่มีเพียงดอก(แต่ไม่มีผล) ฉะนั้น.

อตุถสาธิกา ปน สตุตฺตมชวณ-
เจตนา สมนฺนิฏฺฐาปฺกเจตนาภูตา วุตฺตนเยน
ปฏฺลิทฺทวิเสสา อนนฺตรตฺตภาเว วิปากทายนี

ส่วนชวนจิตดวงที่ ๗ ซึ่งให้สำเร็จ
ความต้องการ เป็นชวนจิตที่ให้ความต้องการ
มีการให้ท่านเป็นต้นสำเร็จได้ด้วยดี โดยได้

^๑ ส. ม. พลวชวณสนฺตानเณ.

อุปปชชเวทนีย นาม. สา ๑ ปฏิสนธิ
 ทตฺตวาว ปวตฺตติวิปากํ เทติ. ปฏิสนธิยา
 ปน อทินฺนุนาย ปวตฺตติวิปากํ เทตฺติ
 นตฺติ. จุตินนฺตฺตมฺหิ อุปปชชเวทนียสฺส
 โลกาสฺส ปฏิสนธิยา ปน ทินฺนุนาย
 ชาติสเตปิ ปวตฺตติวิปากํ เทตฺติ อจฺจริยา
 วทฺตฺติ.

ยถาภูตฺตการณวิรหโต ญาณมฺมเวทนียาภิ
 ภาวํ อสมฺปตฺตตา อาภิปริโยสานเจตนาณํ
 มชฺชณฺเฒ ปวตฺตตา ปญฺจกเจตนา วิปาก-
 ทานสภาวสฺส อนุปฺจฉินฺนตฺตตา ยทา
 กทาจิ โลกาสฺสลาภ สติ ปฏิสนธิปวตฺตตีสุ
 วิปากํ อภินิพฺพมาเทนฺตึ อปฺราปรเวทนีย
 นาม. สกสกกกาลาตีตํ ปน ปรุริมกมฺมทฺวຍ
 ตติยมฺปิ ๑ สํสารปวตฺตติยา โวจฉินฺนุนาย
 อโหสิกมฺมํ นาม.

ความพิเศษโดยนัยที่กล่าวแล้ว มีปรกติให้
 วิวาภในอรรถภาพถัดไป ชื่อว่า อุปปชช-
 เวทนียกรรม. ก็ชวนจิตดวงที่ ๗ นั้น ครั้น
 ให้ปฏิสนธิแล้ว ก็ให้วิวาภในปวัตติกาล
 ด้วย แต่เมื่อชวนจิตดวงที่ ๗ นั้น ไม่ให้
 ปฏิสนธิเสียแล้ว ก็ไม่มีคำพูดว่า ย่อมให้
 วิวาภในปวัตติกาล. ความจริง ฐานอัน
 เป็นลำดับติดต่อกันแห่งจติเป็นโอกาส
 ของอุปปชชเวทนียกรรม อาจารย์ทั้งหลาย
 กล่าวไว้ว่า ก็เมื่อชวนจิตดวงที่ ๗ นั้น
 ให้ปฏิสนธิแล้ว ชวนจิตดวงที่ ๗ นั้น ย่อม
 ให้วิวาภในปวัตติกาลได้แม้ตั้ง ๑๐๐ ชาติ.

ชวนจิต ๕ ดวงที่เป็นไป(คือเกิด) ใน
 ท่ามกลาง ชวนจิตดวงแรกกับดวงสุดท้าย
 ซึ่งไม่ถึงความเป็นปฏิสนธิกรรมเวทนียกรรม
 เป็นต้น เพราะเว้นจากเหตุตามที่กล่าว
 แล้ว ให้วิวาภสำเร็จได้ในปฏิสนธิกาลและ
 ปวัตติกาล เมื่อมีการได้โอกาสในกาลใด
 กาลหนึ่ง เพราะเป็นกรรมที่มีสภาวะคือ
 การให้วิวาภยังไม่ถูกตัดรอน ชื่อว่า อปฺรา-
 ปรเวทนียกรรม. อนึ่ง กรรม ๒ อย่าง
 (คือปฏิสนธิกรรมเวทนียกรรมและอุปปชชเวท-
 นียกรรม) เบื้องต้นที่ล่วงกาลของตน ๆ

นางสารรักษ์ประนาท (เจ้าเจริญสุข บุณนาค)
 อุตฺตสวณกฺุศลให้นายบำรุง บุณนาค และเจ้ากรรมนายเวร

ไปแล้ว ชื่อว่า เป็นอโหสิกรรม และแม้
อปราปรเวทนียกรรมที่ ๓ ก็ชื่อว่า เป็น
อโหสิกรรมได้ ในเมื่อความเป็นไปแห่ง
สังสารวัฏขาดลงแล้ว.

ปากกาลวเสนาติ ปจฺจุปปนฺเน
ตทนนฺตเร ยทา กทาจีติ เอวํ ปริมาณํ
ติณฺณํ ยถาปริจฺฉินฺนกาลวเสน อิตฺรสุส
ตํกาลาภาววเสน จ. อโหสิกมฺมุสฺส หิ
กาลาติกฺกมโตว ตํโหวหาโร.

คำว่า โดยอำนาจแห่งกาลให้ผล
ความว่า โดยอำนาจกาลตามที่กำหนดไว้
ของกรรม ๓ อย่างข้างต้นอย่างนี้ คือใน
ปัจจุบันกาล ในกาลถัดจากปัจจุบันกาลนั้น
ไปในกาลใดกาลหนึ่ง และโดยอำนาจ
ความไม่มีแห่งกาลตามที่กำหนดนั้น ของ
อโหสิกรรมนอกนี้. ความจริง อโหสิกรรม
ย่อมมีการบัญญัติว่าอโหสิกรรมนั้น เพราะ
ล่วงเลยกาลนั่นเอง.

๕๓. ปากฏษานวเสนาติ วิปฺจุจฺน-
ภูมिवเสน.

๕๓. คำว่า โดยอำนาจเป็นมูลฐาน
ให้ผล ได้แก่ โดยอำนาจภูมิที่ให้ผล.

อธิบายอกุศลกรรม

อกุศลกรรมทางกายทวาร ๓

๕๔. อิทานิ อกุสลาทิกมฺมานํ
กายกมฺมุทวาราทิวเสน ปวตฺตตี ตํนิทฺเทศ-
มุเขน จ เตสํ ปาณาติปาตาทิวเสน
ทสฺวิธาทีฆาทญฺจ ทสฺเสตฺถํ ตตฺตฎากุสฺสณฺติ

๕๔. บัดนี้ ท่านอาจารย์ หวังจะแสดง
ความเป็นไปแห่งอกุศลกรรมเป็นต้น ด้วย
อำนาจทวารแห่งกายกรรมเป็นอาทิ และ
ประเภทแห่งอกุศลกรรมเป็นต้นนั้นมี ๑๐

นางสารักษ์ประนาท (เจ้าเรณูสุข บุณนาค)
อุทิศส่วนกุศลให้นายบำรุง บุณนาค และเจ้ากรรมนายเวร

อาทิ อารทฺธํ. กายทวารเอ ปวตฺตํ กมฺมํ
กายกมฺมํ. เอวํ วจฺจิมฺมาทึนฺนิ.

๕๕. ปาณสฺส สณฺนิกํ ปติตฺตมทฺวา
๑ อติว ปาตํ ปาณาติปาโต. กาย
วจาหิ อทินฺนสฺส อาทานํ อทินฺนาทานํ.
เมถุนวິตฺกมฺสงฺขาเตสฺส กามสฺส มิจฺฉาจรณํ
กามสฺสมิจฺฉาจารโ.

ตตฺถ ปาโณติ โวหารโต สตุโต
ปรมตฺถโต ชีวิตินฺทริยํ. ตสฺมี ปาเน
ปาณสฺสญฺญินิ ชีวิตินฺทริยฺปุจฺเจทนปโยค-
สมฺภูจฺาปีกา วรฺกเจตนา ปาณาติปาโต.
ปรกณฺเท ตถาสฺสญฺญินิ ตทาทายก-
ปโยคสมฺภูจฺาปีกา เถยฺยเจตนา อทินฺนาทานํ

อย่าง เป็นอาทิด้วยอำนาจปาณาติบาต
เป็นต้น โดยมุ่งแสดงถึงความ เป็นไปแห่ง
อกุศลกรรมเป็นต้น ด้วยอำนาจทวารแห่ง
กายกรรมเป็นอาทิ นั้น จึงเริ่มคำว่า ในกรรม
๕ อย่างเหล่านั้น อกุศลกรรม ดังนี้เป็นต้น.
กรรมที่เป็นไปในกายทวาร ชื่อว่า กายกรรม.
วจีกรรมเป็นต้น ก็เหมือนกัน.

๕๕. การทำสัตว์มีชีวิตให้ตกไปโดย-
พลันไม่ให้ค่อย ๆ ตกไป ชื่อว่า ปาณาติบาต.
การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ ด้วยกาย
หรือวจา ชื่อว่า อทินนาทาน. การประพฤติ
ผิดในกามทั้งหลาย กล่าวคือ การล่วงละเมิด
เมถุนธรรม ชื่อว่า กามสมุจฉาจาร.

ในอกุศลกรรมบถ มีปาณาติบาต
เป็นต้นนั้น พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ที่
ชื่อว่า ปาณ โดยโวหารได้แก่สัตว์ โดยปรมาตฺถ
ได้แก่ชีวิตินทรีย์. เจตนาคิดจะฆ่าของบุคคล
ผู้มีความสำคัญในสัตว์มีชีวิตนั้น ว่าเป็น
สัตว์มีชีวิต ซึ่งให้เกิดความพยายามเข้าไป
ตัดรอนชีวิตินทรีย์ ชื่อว่า ปาณาติบาต.

๑ อติวาติ นิปาโต สัมตฺถเว วตฺตติ.

๒ อลฺลตฺตสมฺมาโสยํ.

เจตนาคิดจะลักขของผู้อื่น ผู้มีความสำคัญ
ในสิ่งของผู้อื่น ว่าเป็นเช่นนั้น ซึ่งให้เกิด
ความพยายามถือเอาสิ่งของ ๆ ผู้อื่นนั้น
ชื่อว่า อทินนาทาน.

อสนทนมุมนเสวนวเสน กายทวารปฺปวตฺตา
อคนฺตพฺพญฺจฺจานวฺตฺติกฺกมเจตนา กาม-
สมฺมิจฺจจาโร นาม. สุรฺราปานมฺปิ
เอตฺตเถว สงฺคยฺหตีตี วทฺนฺติ รสสงฺขาเต
กาม มิจฺจจาโรภาวโต.

เจตนาคิดลวงละเมิดฐานะที่ไม่ควร ถึงซึ่ง
เป็นไปทางกายทวารนั้น ด้วยอำนาจเสพ
อสังกรรม ชื่อว่า กามสมมิจจจาโร. อาจารย์
ทั้งหลายกล่าวว่าแม้การดื่มสุรา ท่านก็รวม
เข้าในบทว่า กามสมมิจจจาโรนี้เหมือนกัน
เพราะเป็นการประพฤตินิดในกาม กล่าวคือรศ.

กายวิญญตฺตฺติสงฺขาเต กายทฺวาเรตี
กาเยน อธิปฺปายวิญญาปนโต สยญฺจ
กาเยน วิญญฺเวยฺยตฺตา กายวิญญตฺตฺติ-
สงฺขาเต อภิกฺกมาทิสฺนทจิตฺตชวาโยธาทฺ-
วาทิกกลาปสฺส วิการภูเต สนนฺถมฺภนาทินฺ
สหการีการณญฺตํ โจปนกายาภาวโต
กมฺมานํ ปวตฺติมุขภาวโต จ กายทฺวาร-
สงฺขาเต กมฺมทฺวาเร.

คำว่า ทางกายทวาร ที่เรียกว่ากายวิญญุตติ
โดยอรรถว่า ในทวารแห่งกรรม อันท่าน
เรียกว่ากายทวารเพราะเป็นกายที่ไหว และ
เพราะเป็นทางเป็นไปของกรรม ที่ท่าน
เรียกว่า กายวิญญุตติ เพราะให้ผู้สิ้นทราบ
ความประสงค์ได้ด้วยกาย และเพราะ
ตนเองทราบได้ด้วยกาย ได้แก่ อากา
รเปลี่ยนแปลงของรูปกลาป อันยังด้วย
วาโยธาทุเกิดแต่จิตที่ให้เกิดอาการก้าวไป
เป็นต้น อันเป็นเหตุแห่งสหขรูปที่กระทำ
การคำนวณเป็นต้นร่วมกัน.

นางสารักษ์ประนาท (จำเริญสุข บุณนาค)
อุทิศสวนกุศลให้นายบำรุง บุณนาค และเจ้ากรรมนายเวร

กิญจาปี^๑ ตัมกมุสสหคตจิตตูป-
 ปาเทเนว จ^๒ สภา วิญญตติ ชนียติ
 ตถาปี ตสฺส ปวตฺตมานาย ตัมมฏ-
 ฐาปกกมุสฺส กายกมฺมาทิวหาโร โหตีติ
 สภา ตสฺส ปวตฺติมุขภาเวน วตฺตุ ลพฺภติ.
 กายทฺวาเร วุตฺตติโตติ เอตตเกเยว วุตฺเต
 ยทิ เอวํ กมฺมทฺวารวตฺถานํ น
 สียา. กายทฺวาเร ทิ ปวตฺตํ กมฺมํ
 กายกมฺมนฺติ วุจฺจติ.^๓ กายกมุสฺส จ
 ปวตฺติมุขภูตํ กายทฺวารนฺติ วุจฺจติ.

ก็ถึงแม้วิญญูตินั้น อันจิตตูปบาท
 ที่สหคตด้วยกรรมนั้น ๆ เท่านั้นแล ย่อม
 ให้เกิดก็จริง ถึงอย่างนั้น เมื่อวิญญูตินั้น
 เป็นไปอยู่ กรรมที่ให้วิญญูตินั้นตั้งขึ้น
 พร้อมกับย่อมมีไวยาหารเรียกได้ว่ากายกรรม
 เป็นต้น เหตุนั้น วิญญูตินั้น จึงได้เพื่อจะ
 กล่าวโดยความเป็นทางเป็นไปของกรรม
 นั้น. เมื่อท่านอาจารย์ กล่าวแต่เพียง
 เท่านั้นว่า เพราะความเป็นไปในกายทวาร
 ดังนี้เท่านั้น แล้วก็พึงปรากฏคำท้วง
 ดังนี้ว่า ถ้าเช่นนั้น ไม่ควรมีการกำหนด
 กรรมและทวาร. แท้ที่จริง กรรมที่เป็นไป
 แล้วในกายทวาร ย่อมเรียกได้ว่ากายกรรม.
 และทวารที่เป็นทางเป็นไปของกายกรรม
 ย่อมเรียกได้ว่า กายทวาร.

ปาณาติปาตาทิกิ ปน วาจาเย อาณา-
 เปนฺตสฺส กายกมฺมํ วจฺจิตฺวาเรปี
 ปวตฺตตตีติ ทฺวาเรน กมฺมวตฺถานํ น
 สียา ตถา มุสฺสาวาทาที กายวิกาเรน
 กโรนฺตสฺส วจฺจิกมฺมํ กายทฺวาเรปี

อนึ่ง สำหรับผู้ที่ใช้วาจาสั่งการทำปาณาติบาต
 เป็นต้น ก็ย่อมมีกายกรรมเป็นไปแม้ใน
 วจฺจิตฺวาเร เหตุนั้น จึงไม่ควรมีการกำหนด
 กรรมด้วยทวาร และสำหรับผู้ใช้กายวิการ
 กระทำวจฺจิตฺวาเร มีมุสฺสาวาทเป็นต้น ก็ย่อม

^๑ กตฺถจฺจ นิสฺสทฺโธ ทิสฺสตฺติ.
^๒ โป จสฺสทฺโธ น ทิสฺสตฺติ.
^๓ ส. ม. วุจฺจตฺตีติ น ทิสฺสตฺติ.

คุณเจตสมบุรณ์ บุนนาค
 อุตฺตมกุศลให้หลวงสารรักษ์ประนาค และพี่บำรุง บุนนาค และเจ้ากรรมนายเวร

ปวตฺตตีติ กมฺเมน ทวารวตฺถานมฺปิ น
สียาติ อัย โฉทนา ปจฺจุปฺภูเสยฺยาติ
พาหุสฺสวุตฺติยา วตฺถานํ ทสฺเสตฺถ
พาหุสฺสวุตฺติโตติ วุตฺตํ.

กายกมฺมมฺหิ กายทฺวาเรยฺว พหุลํ ปวตฺตติ
อปฺปํ วจฺจิตฺวาเร. ตสฺมา กายทฺวาเรยฺว
พหุลํ ปวตฺตนโต กายกมฺมภาโวปี
สิทฺโธ วนฺจรกาทีนํ วนฺจรกาทีภาโว
วีย. ตถา กายกมฺมเมว เยภฺยฺเยน
กายทฺวาเร ปวตฺตติ น อิตฺราณี
ตสฺมา กายกมฺมสฺส เยภฺยฺเยน เอตฺถ
ปวตฺตนโต กายกมฺมทฺวารภาโว สิทฺโธ
พฺราหฺมณคามาทีนํ พฺราหฺมณคามาทีภาโว
วียาติ นตฺถิ กมฺมทฺวารวตฺถาน โภจि
วิพฺนฺโถติ อยฺเมตฺถ อธิปฺปาโย.

มีวจีกรรมเป็นไปแม้ในกายทวาร เหตุนั้น
จึงไม่ควรมีแม้การกำหนดทวารด้วยกรรม
ดังนี้ เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์เพื่อจะ
แสดงการกำหนด(กรรม) ด้วยความเป็น
ไปแห่งกรรมมาก(ในทวาร)จึงกล่าวคำว่า
พาหุสฺสวุตฺติโต.

ในคำว่า โดยมากเกิด นี้มีอธิบายดังนี้ว่า
ความจริง กายกรรม เป็นไปเฉพาะใน
กายทวารมาก เป็นไปในวจีทวารน้อย.
เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า สำเร็จแม้ความเป็น
กายกรรมได้ เพราะเป็นไปมาก เฉพาะ
ในกายทวารเปรียบเสมือนคนที่เที่ยวไป
ในป่าเป็นต้น ได้ชื่อว่าเป็นพรานป่าเป็นต้น
ฉะนั้น อนึ่ง กายกรรมเท่านั้น ย่อมเป็นไป
ในกายทวารโดยมากวจีกรรมและมโนกรรม
นอกนี้หาเป็นไปโดยมากไม่ เพราะฉะนั้น
จึงชื่อว่าสำเร็จความเป็นทวารแห่งกายกรรม
เพราะกายกรรมเป็นไปในกายทวารนี้แหละ
โดยมากเปรียบเสมือนบ้านพรานเป็นต้น
ได้ชื่อว่า เป็นบ้านพรานเป็นต้น ฉะนั้น
เพราะเหตุนี้ ในการกำหนดกรรมและ
ทวาร จึงไม่มีข้อห้ามอะไร.

คุณเจตสมบุรณฺ ฺขุนนาค
อุทิศสวนกุศลให้หลวงสารรักษ์ประนาท และที่ป่ารุง ขุนนาค และเจ้ากรรมนายเวร

อภุคฺคกรรมทางวิทวาร ๔

๕๖. มุสาตี อภุติ วตฺถุ. ตํ ตจฺจโต วทนฺติ เอเตนาติ มุสาวาท. ปีสติ^๑ สามคฺคิย^๒ สญฺจณฺณติ วิกุชิปติ ปิยภาวํ สุญฺญํ กโรตฺติ วา ปิสฺสนา. อตฺตานมฺปิ ปรมฺปิ ผรุสํ กโรติ กกฺโข วิย ขรสมฺผสฺสาติ วา ผรุสา. สํ สุขํ หิตญฺจ ผรติ วิสรติ วินาเสตฺติติ สมฺผํ อตฺตโน จ ปเรสญฺจ อนฺุปการํ ยงฺกิลฺลิจิ. ตํ ปลปติ เอเตนาติ สมฺผปฺปลาไป.

๕๖. คำว่า มุสา ได้แก่ เรื่องไม่ เป็นจริง. ที่ชื่อว่ามุสาวาท เพราะอรรถ วิเคราะห์ ว่าเป็นเครื่องกล่าวเรื่องที่ไม่ จริงนั้น โดยความเป็นจริงแห่งเหล่าชน. ที่ชื่อว่า ปิสฺสนวาจา เพราะอรรถวิเคราะห์ ว่า บด คือขยี้ ความสามัคคีให้แหลก ละเอียด หรือ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ชัด คือกระทำความเป็นที่รักให้สูญ. ที่ชื่อว่า ผรุสวาจา เพราะอรรถวิเคราะห์ว่ากระทำ ทั้งตนเอง ทั้งผู้อื่นให้หยาบกระด้าง หรือ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่ามีสัมผัสแข็งกระด้าง เปรียบเหมือนเลื่อย ฉะนั้น. ธรรมชาติที่ชื่อว่า สัมผะ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่าแผ่ไป คือ ชานไปเลยความดี ได้แก่ ความสุขและ สิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูล คือทำความสุข และสิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลให้เสียหาย ไป ได้แก่ถ้อยคำอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งไม่เป็น อุปการะแก่ตนและชนเหล่าอื่น. ที่ชื่อว่า สัมผปฺปลาปะ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เป็นเครื่องกล่าวถ้อยคำที่ไม่เป็นประโยชน์ นั้นแห่งชน.

^๑ ปีสตฺตปิ นิคฺคหิตาคเมน ทิสฺสติ. ^๒ ส. ม. สามคฺคิ.

คุณเจตสมบุรณ์ บุณนาค

อุทิศส่วนกุศลให้หลวงสารรักษ์ประนาท และที่บำรุง บุณนาค และเจ้ากรรมนายเวร

ตตถ อฏฺตวตฺถุ ภูตโต ปรี
 วิญญาเปตฺตกาณฺสฺส ตถาวิญญาปน-
 ปโยคสมฺภูจฺจาปิกา เจตนา มุสฺสาวาท.
 โส ปรสฺส อตฺตณทกโรว กมฺมปโถ
 โหติ อิตโร กมฺมเมว. ปเรสฺ
 ฌกาทาย อตฺตโน ปิยกาตตาย
 วา ปรเภทกรวจฺปิโยคสมฺภูจฺจาปิกา
 สงฺกิลฺภูจเจตนา **ปิสุณฺวาจา.**

สาปี ทฺวิสุ ภิณฺนสุเยว กมฺมปโถ โหติ^๑
 ปรสฺส มมฺมุจฺเจทกรวจฺปิโยคสมฺภูจฺจาปิกา
 เอกนฺตผลฺลเจตนา ผลฺลวฺวาจา. น หิ
 จิตฺตสณฺหตตาย สติ ผลฺลวฺวาจา นาม
 โหติ. สีสฺตาหรณฺนาทือนตฺตวิญญาปน-
 ปโยคสมฺภูจฺจาปิกา สงฺกิลฺภูจเจตนา
 สมฺมุปลลาโป. โส ปน ปเรหิ ตสฺมึ
 อตฺเต คหิตฺเตเยว กมฺมปโถ.

เจตนาของผู้ต้องการจะให้ผู้อื่นทราบ
 เรื่องที่ไม่เป็นจริง โดยเป็นเรื่องจริง ซึ่งให้
 เกิดความพยายามในการให้ผู้อื่นทราบว่า
 เป็นจริง ชื่อว่า มุสฺสาวาท. มุสฺสาวาทนั้น
 เฉพาะที่ทำลายประโยชน์ของผู้อื่นอย่าง
 เดียว จึงเป็นกรรมบถ นอกจากนี้ เป็นเพียง
 กรรมเท่านั้น. เจตนาที่เศร้าหมองซึ่งให้
 เกิดวจีประโยคเป็นเครื่องทำผู้อื่นให้แตกกัน
 โดยต้องการให้ชนเหล่าอื่น แตกกันก็
 ตามต้องการให้ตกเป็นที่รักก็ตาม ชื่อว่า
ปิสุณฺวาจา.

แม้ปิสุณฺวาจานั้น เมื่อชนทั้งสองฝ่ายแตกกัน
 แล้วเท่านั้น จึงเป็นกรรมบถ. เจตนาที่หยาบ
 โดยส่วนเดียว ซึ่งให้เกิดวจีประโยค เป็น
 เครื่องตัดความรักของผู้อื่น ชื่อว่า ผลฺลวฺวาจา.
 ความจริง เมื่อยังมีความที่จิตเป็นธรรมชาติ
 ละเอียดอ่อน ขึ้นชื่อว่า ผลฺลวฺวาจา หามีไม่.
 เจตนาที่เศร้าหมอง ซึ่งให้เกิดความ
 พยายามในการให้ผู้อื่นทราบถึงเรื่องที่ไร้
 ประโยชน์ มีเรื่องนำนางสีดามาเป็นต้น ชื่อว่า
สัมมุปลลาปะ. ก็สัมมุปลลาปะนั้น เมื่อ
 ชนอื่นรับรู้เนื้อความนั้น จึงเป็นกรรมบถ.

^๑ ป. โหตีติ น ทิสฺสติ.

วจีวิญญตฺตติสงฺขาเต วจิทฺวาเรติ
 วาจา ย อธิปฺปายํ วิญญาเปติ สยณฺจ
 วาจา วิญญาเปตีติ วจีวิญญตฺตติสงฺขาเต
 วจเภาทกรปโยคสมฺภูจฺาปิกจิตฺตสมฺภูจฺาน-
 ปจฺวีธาตฺวาธิกกลาปสฺส วิการภูเต
 ใจปนวาจาภาวโต กมฺมานํ ปวตฺติมฺข-
 ภาวโต จ วจิทฺวารสงฺขาเต กมฺมทฺวาเร.
 พาหุลลวตฺตติโตติ อิทํ วตฺตตนยเมว.

คำว่า ในทางวจิทวารที่เรียกว่า
 วิญญูติ ความว่า ในกรรมทวาร กล่าวคือ
 ชื่อว่า วจีวิญญูติ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า
 ให้ผู้อื่นทราบความประสงค์ด้วยวาจา และ
 ตนเอง ก็รู้ความประสงค์ได้ด้วยวาจา ได้แก่
 กล่าวคือ ชื่อว่า วจิทวาร เพราะเป็นการ
 เคลื่อนไหววาจา และเพราะเป็นทางเป็น
 ไปแห่งกรรมทั้งหลาย ซึ่งเป็นการเปลี่ยน
 แปลงแห่งกลาปที่ยิ่งด้วยปฐวีธาตฺ ซึ่ง
 จิตอันเป็นตัวให้เกิดความพยายามเป็น
 เครื่องแปลงวาจาเป็นสมฺภูจฺาน. คำว่า
 โดยมากเกิด นี้ มีนัย ดังกล่าวแล้วนั้นแล.

อกุศลกรรมทางมโนทวาร ๓

๕๗. ปรสมฺปตฺตี อภิมุขํ ฌายติ
 โลกฺวเสน จินฺเตตีติ อภิขุณา.
 พฺยาปชฺชติ หิตฺสุขํ เอตฺนาติ พฺยาปาโท.
 มิจฺฉา วิปริตฺโต ปสฺสตีติ มิจฺฉาทิฏฺฐิ.

๕๗. ที่ชื่อว่า อภิขุณาเพราะอรรถ
 วิเคราะห์ว่า เฟ่งมุ่งเฉพาะสมบัติของผู้อื่น
 ได้แก่ คิดถึงสมบัติของผู้อื่นด้วยอำนาจ
 โลกะ. ที่ชื่อว่า พฺยาบาท เพราะอรรถ
 วิเคราะห์ว่า เป็นเครื่องถึงความพินาศแห่ง
 ประโยชน์เกื้อกูลและความสุข. ที่ชื่อว่า
 มิจฉาทิฏฺฐิ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่าเห็น
 ผิด คือวิปริต.

คุณเจตสมบุรณ์ บุนนาค

อุทิศส่วนกุศลให้หลวงสารรักษ์ประนาท และพี่บำรุง บุนนาค และเจ้ากรรมนายเวร

ตตฺถ อโห วต อิทํ มม สียาติ
เอวํ ปรมณฺหาภิชฺฌานํ^๑ อภิชฺฌา.
สา ปรมณฺหุสฺส อตฺตโน นมเนนฺว
กมฺมปโต โหติ.

บรรดามโนทุจริต มีอภิขณาเป็นต้น
นั้น การเพ่งถึงสิ่งของ ของผู้อื่นอย่างนี้ว่า
โชนหนอ สิ่งของนี้ พึงเป็นของเรา ชื่อว่า
อภิขณา. อภิขณานั้น ย่อมเป็นกรรมบถ
โดยเฉพาะการน้อมสิ่งของ ของผู้อื่นมา
เพื่อตน.

อโห วตายํ สตุโต วินฺสฺเสยฺยาติ
เอวํ มโนปโทโส พฺยาปาโท. นตฺถิ
ทินฺนุนฺนติอาทินา นเยน วิปริตฺทสฺสณํ
มิจฺฉาทิฏฺฐิ. เอตฺถ ปน นตฺถิกอเหตุก-
อภิชฺฌิฏฺฐิเยว กมฺมปตฺถนาโท. อิมสฺส
ปน อญฺคาทิววตฺถาปนวเสน ปฺปญฺโจ
ตตฺถ ตตฺถ อาคตฺนเยน ทฺวฺจพฺโพ.

ความคิดประทุษร้ายอย่างนี้ว่า โชนหนอ
สัตว์นี้จะพึงพินาศ ชื่อว่า พยาบาท. ความ
เห็นผิด โดยนัยเป็นต้นว่า ทานที่บุคคล
ให้แล้วไม่มีผล ดังนี้ ชื่อว่า มิจฉาทิฏฐิ. แต่
ในบรรดามิจฉาทิฏฐิ นี้ กรรมบถขาดได้โดย
นัตถิกิฏฐิ อเหตุกิฏฐิ และอภิชฺฌิฏฐิ
เท่านั้น. ส่วนความพิสดารด้วยอำนาจ
การกำหนดองค์เป็นต้น แห่งอกุศลกรรมบถ
๑๐ ประการเหล่านี้ บัณฑิตพึงคั่นดูได้
โดยนัยที่มาแล้วในปกรณ์นั้น ๆ.

อณฺวตฺตฺราปี วิญฺญตฺตฺติยาติ กาย-
วจฺวิญฺญตฺตฺติ วินาปี. ตํ อสฺมฺมุจฺจาเปตฺตฺวาปีติ
อตฺตโต. วิญฺญตฺตฺติสฺมฺมุจฺจาปฺกจิตฺตฺสมฺปยุตฺตา
เจตฺถ อภิชฺฌาทโย เจตฺนาปฺกฺขิกาว
โหนฺติ.

ชื่อว่า เว้นวิญญูติ ได้แก่ แม่เว้น
กายวิญญูติและวจวิญญูติ. อธิบายว่า
แม้ไม่ให้กายวิญญูติและวจวิญญูตินั้น
ตั้งขึ้น. ก็บรรดาอกุศลกรรมบถมีอภิขณา
เป็นต้นนี้ มโนทุจริตมีอภิขณาเป็นต้น ซึ่ง

^๑ไป. ปร... ฉายนนฺติ ทิสฺสติ.

สัมปยุตด้วยจิตอันให้เกิดวิญญูติ ย่อม
เป็นไปในฝ่ายเจตนาอย่างเดียว.

๕๘. โทสมุเลน ชายนฺตฺติ สห-
ชาตาทิปจฺเจยน โทสสงฺขาทมุเลน
โทสมุลกจิตฺเตน วา ชายนฺติ น
โลภมฺมูลาทิหิ. หสมานาปิ หิ ราชานो
โทสจิตฺเตเนว วรฺ อานาเปนฺติ.

๕๘. ข้อว่า ย่อมเกิดด้วยโทสเป็น
มูล ความว่า ปาณาติบาต ๑ ผรุสวาจา
๑ พยาบาท ๑ ย่อมเกิดด้วยเหตุเป็น
มูลราก กล่าวคือโทส หรือด้วยจิตที่มี
โทสเป็นมูล โดยสหชาตปัจจัยเป็นต้น
หาเกิดด้วยเหตุ อันเป็นมูลราก กล่าวคือ
โทส หรือด้วยจิต ที่มีโทสเป็นมูล โดย
สหชาตปัจจัยเป็นต้น หาเกิดด้วยเหตุอัน
เป็นมูลรากมีโลภมูลเป็นต้นไม่. ความจริง
พระราชาทั้งหลาย ทั้งที่กำลังทรงพระสรวล
อยู่ ก็ทรงรับสั่งให้ประหารได้ ด้วยพระทัย
ที่มีโทสเป็นมูลนั่นเอง.

ตถา ผรุสวาจาพฺยาปาเทสุปี
ยถารหิ ทฎฺฐพฺพํ. มิจฺฉาทสฺสนสฺส
อภินิวิสิตพฺพตฺถุสฺส โลกฺปฺพพฺพคฺมเมว
อภินิวิสนโต อาห มิจฺฉาทิฎฺฐิจิ จ
โลภมฺมูลนาติ.

แม้ในผรุสวาจาและพยาบาท ก็พึง
เห็นถ้อยคำตามสมควรอย่างนั้นเหมือนกัน.
เพราะความเห็นผิด ยึดมั่นในวัตถุที่พึง
ยึดมั่นทั้งหลาย มีโลภะเป็นตัวนำหน้า
นั่นเอง ท่านพระอนุรุทธาจารย์ จึงกล่าวว่
มิจฉาทิฎฐิย่อมเกิดกับโลภะเป็นมูล ดังนี้.

เสสฺซานิ ๗เปฯ สมภวณฺตฺติ โย ตาว
อภิมตฺติ วา วตฺถุํ อนภิมตฺติ วา

ข้อว่า อกุศลกรรมที่เหลือ ๔ คือ อภินนา
ทาน ๑ มุสาวาท ๑ ปิสุณวาจา ๑

คุณเจตสมบุรณ์ บุนนาค
อุทิศส่วนกุศลให้หลวงสารรักษ์ประนาท และพี่บำรุง บุนนาค และเจ้ากรรมนายเวร

อตุตพณฺฐปริตฺตทานาทีปโยชนํ สนฺธาย
หฺรติ ตสฺส อทินฺนาทานํ โลกมฺมุเลน
โหติ เวนฺนิยฺยานตฺถิ^๑ หฺรตฺตสฺส
โทสมฺมุเลน.

สัมผัปปลาปะ ๑ ย่อมเกิดด้วยมูลทั้ง ๓
คือโลกมมูล โทสมมูล โมหมูล ความว่า
อันดับแรก ผู้ใดมุ่งประโยชน์ มีการป้องกัน
ตนเองและพวกพ้องเป็นต้น ลักเอาสิ่งของ
ที่ตนต้องการก็ตาม ไม่ต้องการก็ตามไป
อทินนาทานของผู้นั้น ย่อมมีเพราะ
โลกมมูล อทินนาทานของผู้ที่ลักของผู้อื่น
เพื่อจะแก้แค้นย่อมมีเพราะโทสมมูล.

นีติปาสะกปฺปมาณโต ทฺวฺจฺจนิกฺคหตฺถิ
ปรสฺนตฺกํ หฺรตฺตานํ ราชฺฐนํ พุราหฺมณนา
นญฺจ สพฺพมิตฺถิ พุราหฺมณานํ ราชฺฐหิ
ทินฺนํ เตสํ ปน สพฺพทฺทพฺพลกเวณ
อญฺเณ ปริภุญฺชนฺติ อตุตฺตสฺนตฺกเมว
พุราหฺมณา ปริภุญฺชนฺติตีอาทีนํ วตฺวา
สกสฺกสญฺญาเย เอว ยงฺกิลฺลิจิ หฺรตฺตานํ
กมฺมผลสมฺพนฺธาปวาทีนญฺจ โมหมฺมุเลน.
เอวํ มุสฺสวาทาทีสุปี ยถารหิ โยเชตฺตพฺพ.

การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามีได้ให้ ของ
พระราชาทั้งหลาย ผู้รับเอาสมบัติของ
ผู้อื่นไป เพื่อจะข่มคนชั่วตามบทบัญญัติ
พระธรรมบัญญัติ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของ
เขามีได้ให้ ของพราหมณ์ทั้งหลายผู้กล่าวว่า
สิ่งของทั้งหมดนี้ ในหลวงได้พระราชทาน
ไว้แล้ว แก่พวกพราหมณ์ แต่ชนพวกอื่น
พากันใช้สอย เพราะพวกพราหมณ์เหล่านั้น
มีกำลังอ่อนแอกว่า คนทุกจำพวก พวก
พราหมณ์ย่อมใช้สอยเฉพาะของตน ดังนี้
เป็นต้น แล้วนำสิ่งใดสิ่งหนึ่งไป ด้วยความ
สำคัญว่าเป็นของตน ๆ นั้นเองก็ดี การถือ
เอาสิ่งของที่เจ้าของเขามีได้ให้ ของพวกที่มัก
พูดปฏิเสธความเกี่ยวเนื่องกันแห่งกรรมและ

^๑ ส. ม. เวนนิยฺยาตนตฺถิ.

ผลกรรมก็ดี ย่อมมีเพราะโมหมูล. แม้ใน
 วจีทุจริตมีมุสาวาท เป็นต้น ก็พึงประกอบ
 ด้วยคำตามสมควรอย่างนี้เหมือนกัน.

ว่าด้วยกามาวจรกุศลกรรม

๖๓. ฉสุ อารมฺมณฺสุ ติวริกมฺม-
 วเสน อุปฺปชฺชมานมฺเปตฺติ ติวรินิยเมน
 อุปฺปชฺชตีติ อาห ตถา ทานสึล-
 ภาวนาวเสนาติ. ทสธา นิทฺทิสฺย-
 มานานนฺหิ ทฺวินฺนํ ปฺน ทฺวินฺนํ
 ตินฺนณฺจ ยถากุณฺมํ ทานสึลาทิสฺสุ^๑
 ดีเสว สจฺจโห. การณํ ปเนตฺถ
 ปฺรโต ปวฺกขาม. ฉพฺวารมฺมณฺสุ ปน
 ติวริกมฺมทฺวาเรสุ จ เนสํ ปวตฺติ
 โยชนา อฏฺฐกถาทิสฺสุ อาคตฺนเยน
 คเหตุพฺพา.

๖๓. กามาวจรกุศลกรรมนี้ แม้
 เกิดขึ้นอยู่ในอารมณ์ ๖ ด้วยอำนาจกรรม
 ๓ อย่าง ชื่อว่า ย่อมเกิดขึ้นโดยการกำหนด
 ๓ อย่าง เพราะเหตุนั้น ท่านพระอนุรุทธา-
 จารย์ จึงกล่าวว่า กามาวจรกุศลกรรมว่า
 ด้วยอำนาจกุศลมี ๓ อย่าง คือทานมัย
 ศีลมัย ภาวนามัย ดังนี้. ความจริงบรรดา
 บุญกิริยาวัตถุที่ทรงแสดงไว้ ๑๐ ประการ
 ท่านรวบรวมปัดติทานกับปัดตานุโมทนา
 ทั้ง ๒ ปล่อยให้รวมเข้าจะทั้ง ๒ อีก
 และมัยสสวนะมัยเทศนากับปิฎกชุกรม
 ทั้ง ๓ เข้าในบุญกิริยาวัตถุ ๓ ประการ
 มีทานและศีลเป็นต้นตามลำดับ. แต่เหตุ
 ในการรวบรวม ไว้ในบุญกิริยาวัตถุ ๓
 ประการ ข้าพเจ้ากล่าวต่อไป. ส่วนวาจา
 เป็นเครื่องประกอบความเป็นไปแห่ง
 บุญกิริยาวัตถุเหล่านั้นใน อารมณฺ ๖ และ

^๑ ปโตตถสุ ทานาทิสฺสุ.

ในทวารแห่งกรรม ๓ พึงคั่นดูตามนัย
ที่มาแล้วในอรรถกถาเป็นต้น.

อธิบายบุญญกิริยาวัตุ ๑๐

๖๕. ทิพยติ เอเตนาติ ทาน
ปริจาคเจตนา. เอว เสเสสุปิ. สีสตีติ
สีล^๑: สีสติ สมมา ทหติ จิตต^๒
เอเตนาติ สีส^๑. กายวจิกมมานิ สมมา
ทหติ^๒ สมมา จเปตตีติ อตุโถ^๓. สีสยติ
วา อุปธาเรตตีติ สีส^๑. อุปธารณ^๔
ปนตตุถ กุสลานัน อธิฏฐานภาโว.

๖๕. ที่ชื่อว่า ทาน เพราะอรรถ
วิเคราะห์ว่าเป็นเครื่องอันบุคคลให้ ได้แก่
เจตนาเป็นเครื่องบริจาค แม้ในศีลเป็นต้น
ที่เหลือก็มีนัยอย่างนี้เหมือนกัน. ที่ชื่อว่า
ศีล เพราะอรรถวิเคราะห์ว่าคงที่. ที่ชื่อว่า
ศีล เพราะอรรถวิเคราะห์ว่าเป็นเครื่องตั้งมั่น
คือดำรงอยู่โดยชอบแห่งจิต. อธิบายว่า
จิตตั้งกายกรรมและวจีกรรมไว้โดยชอบ คือ
วางกายกรรมและวจีกรรมไว้โดยชอบ. อีก
อย่างหนึ่งที่ชื่อว่า ศีล เพราะอรรถวิเคราะห์
ว่ารองรับไว้ คือเข้าไปรองรับไว้. ก็ภาวะ
เป็นที่ตั้งอาศัยแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย
ชื่อว่า ความเข้าไปรองรับไว้ในที่นี้.

ตถาหิ วุตต^๔ สีเล ปติฏสายาติอาหิ.
ภาเวติ กุสลธมฺเม อาเสวติ วฑฺฒเมติ

สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาค
ตรัสไว้ว่า สีเล ปติฏสาเย ดังนี้เป็นต้น.

^๑ ไปตถเกสุ สีสติ ... สีสนฺติ น ทิสฺสติ.

^๒ สีม. สมาทหติ. ^๓ กายวจี ... จเปตตีติ อตุโถติ ทิท
ปชมวิคฺคเห สีสตีติ ปทสฺส อธิปฺพายตุโถ โหติ.

^๔ ส. ส. ๑๕/๒๐.

เอตายาติ ภาวนา. อปจายติ ปุชชาวเสน
สามีจี กโรติ เอตายาติ อปจายนา.
ตัมตักิจจกรณเ พุชชาวฏุสส ภาว
เวยยาวจจุ.

อตตโน สนฺตानเ นิพฺพตฺตา ปตฺติ
ทียฺยติ เอเตนาติ ปตฺติทานํ. ปตฺตี
อนฺโมทติ เอตายาติ ปตฺตฺตานฺโมทนา.
ธมฺมํ สฺถนฺนฺติ เอเตนาติ ธมฺมสฺสวณฺ.
ธมฺมํ เทเสนฺติ เอตายาติ ธมฺมเทสนา.
ทิกฺกุจฺจยา อฺชฺชกรณฺ ทิกฺกุชฺชกมฺมํ.

ที่ชื่อว่า ภาวนา เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า
เป็นเครื่องให้กุศลธรรมทั้งหลายเกิดมี คือ
เสพคุ่น ได้แก่ ทำกุศลธรรมทั้งหลาย
ให้เจริญแห่งชน. ที่ชื่อว่า อปจายนะ เพราะ
อรรถวิเคราะห์ว่า เป็นเครื่องประพุดติ
อ่อนน้อม คือความขอบยั้งด้วย อำนาจการ
บูชาแห่งชน. ภาวะแห่งบุคคล ผู้ชวนชวาย
ในการกระทำกิจนั้น ๆ ชื่อว่า เวยยา-
วิจจะ.

ที่ชื่อว่า ปัตติทาน เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า
เป็นเครื่องอันชวนให้ส่วนบุญอันบังเกิดใน
สันดานแห่งตน. ที่ชื่อว่า ปัตตฺตานฺโมทนา
เพราะอรรถวิเคราะห์ว่าเป็นเครื่องอนุโมทนา
บุญที่ถึงแล้ว. ที่ชื่อว่า ธมฺมสฺสวณะ เพราะ
อรรถวิเคราะห์ว่า เป็นเครื่องฟังธรรมแห่ง
เหล่าชน. ที่ชื่อว่า ธมฺมเทสนา เพราะอรรถ
วิเคราะห์ว่า เป็นเครื่องแสดงธรรมแห่ง
เหล่าชน. การทำความเห็นแจ้งให้ตรง
ชื่อว่า ทิกฺกุชฺชกมฺม.

ขยายความบุญกิริยาวัตถุ ๑๐

ตตฺถ สานฺุสยสนฺตฺตานวโต ปเรสํ
ปุชชานฺุคฺคหกามตฺยา อตตโน วิชฺชมา-

บรฺรดาบุญกิริยาวัตถุมีทานเป็นต้น
นั้น เจตนาของบุคคล ผู้มีสันดานที่ยังมี

คุณสาธัณห์ - คุณนงลักษณ์ - ด.ช.อนันต์ - คุณสัญญา บุญรอด
อุทิศส่วนกุศลให้เจ้ากรรมนายเวร

คจฺจติ.

วยสา कुณฺเห ๑ เขฎฺฐจฺฉานํ
จิวฺวาทีสุ ปจฺจาสารหิตฺเตน อสงฺกิลิฏฺฐชฺช-
ณฺณาสเยน ปจฺจปฺภูจฺฉาน อภินาภินิหารวิธินา
พหุมาณกรณเจตนา อปฺจายนํ นาม.

เตสเมว คิลานานนฺนฺจ ยถาวุตฺตชฺชณฺณาสเยน
ตํตํกิจฺจกรณเจตนา เวยฺยาวจฺจํ นาม.
อตุตฺตโน สนฺตฺตานเณ นิพฺพุตฺตสฺส ปุณฺณสฺส
ปเรหิ สาธารณภาวปจฺจาสีสนเจตนา
ปตฺติทานํ นาม.

ปเรหิ ทินฺนสฺส อทินฺนสฺสปิ วา
ปุณฺณสฺส มจฺเจรุมลวินิสฺสณฺณ จิตฺเตน
อพฺพานุโมทนเจตนา ปตฺตฺตานุโมทนา
นาม. เอวมิมํ ธมฺมํ สุตฺวา ตตฺถ
วุตฺตนเยน ปฏิปชฺชนฺโต โลกิยโลกุตฺตร-
คุณวิเสสสฺส ภาคี ภวิสฺสสามิ พหุสฺสุโต
วา หุตฺวา ปเรสํ ธมฺมเทสนาทีหิ

ที่ปราศจากโทษเป็นต้น ก็ย่อมถึงการรวม
ลงในภาวนานี้ เหมือนกัน.

เจตนา เป็นเครื่องกระทำความ
นับถือมาก ต่อท่านผู้เจริญที่สุดทั้งหลาย
โดยวัยและโดยคุณ ด้วยวิธีมีการถูกรับ
และการนำเอาอาสนะมาให้ โดยอัยยาศัย
ที่ไม่เศร้าหมอง ซึ่งไม่หวังการตอบแทน
ในปัจจุัย ๔ มีจิวรเป็นต้น ชื่อว่า **อปฺจายนະ**.

เจตนา เป็นเครื่องช่วยทำกิจนั้น ๆ แก่ท่าน
ผู้เจริญที่สุดเหล่านั้นนั่นแหละ และแก่
ผู้ปว้ยใช้ทั้งหลาย โดยอัยยาศัย ตามที่
กล่าวแล้ว ชื่อว่า **เวยฺยาวจฺจະ**. เจตนา
เป็นเครื่องมุ่งหวังถึงความที่บุญ ซึ่งบังเกิด
แล้วในสันดานของตน เป็นธรรมชาติทั่วไป
สำหรับชนเหล่าอื่น ชื่อว่า **ปตฺติทาน**.

เจตนาเป็นเครื่องพลอยยินดีอย่างยิ่ง
ถึงบุญ ที่บุคคลอื่นให้แล้ว หรือแม้ที่เขา
ยังมีได้ให้ ด้วยจิตที่ปราศจากมลทิน คือ
ความตระหนี่ ชื่อว่า **ปตฺตฺตานุโมทนา**. เจตนา
เป็นเครื่องพึงสิ่งที่ย่างอิงถึงผลประโยชน์
เกื้อกูล ด้วยอัยยาศัยที่ไม่เศร้าหมอง ซึ่ง
เป็นไปด้วยอำนาจแผ่ประโยชน์เกื้อกูล

คุณสอาด เมื่อภคศรี
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อนุคุณุหิสฺสสามีติ เอวํ อตฺตโน ปเรสฺส
วา หิตผรณวสฺสปวตฺเตน อสงฺกิลิฏฺฐชฺ-
ฌมาสเยน หิตฺตฺปเทสฺสวณเจตนา ธมฺมสฺสวณํ
นาม.

แก้ตนเอง หรือแก้ชนเหล่าอื่นอย่างนี้ว่า
เราฟังธรรมนี้อย่างนี้แล้ว ปฏิบัติอยู่ใน
ธรรมนั้น โดยนัยดังกล่าวแล้ว จะเป็นผู้มี
ส่วนแห่งคุณวิเศษ อันเป็นโลกิยะและ
โลกุตตระ หรือจะเป็นพหูสูต อนุเคราะห์
ชนเหล่าอื่น ด้วยการแสดงธรรมเป็นต้น
ชื่อว่า **ธัมมัสสวณะ**.

นิรวชฺชวิชฺชชาทิสฺสวณเจตนาปี เอตฺถเว
สงฺคฺยหติ. ลภสฺสกุการาทินิรเปกฺขตาย
โยนิโสมนสิการโต หิตฺตฺปเทสฺสเจตนา
ธมฺมเทสนา นาม. นิรวชฺชวิชฺชชาทิ-
อฺปทิสฺสเจตนาปี เอตฺถเว สงฺคหํ คจฺจติ.

แม้เจตนาซึ่งเป็นเครื่องฟังวิชาที่ปราศจาก
โทษ เป็นต้น อันบัณฑิตก็รวมเข้าไปใน
ธัมมัสสวณะนี้เหมือนกัน. เจตนาเป็นเครื่อง
แสดงอ้างถึงสิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูล โดย
โยนิโสมนสิการ โดยไม่เพ่งเล็งถึงลาภและ
สักการะเป็นต้น ชื่อว่า **ธัมมเทสนา**. แม้
เจตนาเป็นเครื่องแสดง อ้างถึงวิชาที่
ปราศจากโทษ เป็นต้น ก็ถึงการรวมเข้า
ในธัมมเทสนานี้เหมือนกัน.

อตฺถิ ทินฺนุนฺนุตฺตาทินยปฺปวตฺตสมฺมา-
ทสฺสทวเสน ทิฏฺฐิจฺยา อชฺชกรณํ
ทิฏฺฐชฺชกมฺมํ นาม.

การกระทำความเห็นให้ตรง ด้วยอำนาจ
สัมมาทิฏฐิที่เป็นไปโดยนัยเป็นต้นว่า ทานที่
บุคคลให้แล้วมีผลจริงดังนี้ ชื่อว่า **ทิฏฐุชฺช-
กรรม**.

ยถิ เอวํ ฌาณวิปฺปยุตฺตจิตฺตฺตฺป-
ปาทสฺส ทิฏฺฐชฺชกมฺมปฺปญฺญกิริยาภาโว น

ถามว่า ถ้าเมื่อเป็นเช่นนั้น ย่อมไม่ได้
ความที่จิตตฺตฺปบาท ที่เป็นฌาณวิปฺปยุต

คุณสอาด เมื่อกศริ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๙
๘
๗
๖
๕
๔
๓
๒
๑

ลพุกตีติ. ใน น ลพุกติ ปุริม-
 ปจุฉิมเจตนา นมฺปิ ตตฺตฺปนฺนุกิริยาเสว
 สงฺคณฺหนโต. กิณฺจปี หิ อชฺชกรณเวลาย
 ภาณสมฺปยุตฺตเมว จิตฺตํ โหติ ปุริม-
 ปจุฉาภาเค ปน ภาณวิปฺยุตฺตมฺปิ
 สมฺภวตีติ ตสฺสาปี ทิฏฺฐชฺชกมฺภาโว
 อุปฺปชฺชตีติ. อลฺมตีปฺปนฺนเจเน.

อิเมสุ ปน ทสฺสุ ปตฺติทานานุ-
 โมทนา ทาเน สงฺคหํ คจฺจนฺติ ตสฺภา-
 วตฺตา. ทานมฺปิ หิ อิสฺสามจฺเจรานํ
 ปฏิปทฺขํ เอเตปิ ตสฺมา สมานปฏิปทฺชทาย
 เอกลกฺขณตฺตา เต ทานมยฺปนฺนุกิริยา-
 วตฺตมฺปิ สงฺคยฺหนฺติ. อปฺจายนเวยฺยาวจฺจา
 สีสฺมยฺปนฺนฺเว สงฺคยฺหนฺติ จาริตฺตีสฺล-
 ภาวโต.

เป็นบุญกิริยาวัตถุ คือทิวชฺชุกรม. ตอบว่า
 ย่อมไม่ได้ หามิได้ เพราะรวมแม้เจตนา
 ดวงที่เกิดก่อนและดวงที่เกิดภายหลังเข้า
 ในบุญกิริยาวัตถุนั้น ๆ นั้นเอง. ความจริง
 ในเวลาทำความเห็นให้ตรง จิตย่อมเป็น
 ญาณสัมปยุตเท่านั้นแม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น
 ในกาลเบื้องต้นและกาลภายหลัง จิตย่อม
 เป็นญาณวิปยุตได้บ้าง เพราะเหตุนี้
 แม้ความที่จิตเป็นญาณวิปยุตนั้น เป็น
 ทิวชฺชุกรม จึงถูกต้องแล. พอที่ไม่ต้อง
 ให้พิสดารมากนัก.

ก็บรรดาบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการ
 มีทานเป็นต้นเหล่านี้ ปตฺติทานกับปตฺตานุ-
 โมทนา ซึ่งว่าย่อมถึงการรวมเข้าในทาน
 เพราะมีภาวะเหมือนกับทานนั้น. ความจริง
 แม้ทานก็ย่อมเป็นข้าศึกต่อ อิสฺสาเจตสิกและ
 มัจฺฉริยเจตสิก ปตฺติทานกับปตฺตานุโมทนา
 แม้เหล่านั้น ก็เป็นข้าศึกต่ออิสฺสาเจตสิก
 และมัจฺฉริยเจตสิก เพราะเหตุนี้ ปตฺติทาน
 กับปตฺตานุโมทนาเหล่านั้น ท่านอาจารย์
 จึงรวมเข้าในทานมยฺปนฺนุกิริยาวัตถุเพราะ
 มีลักษณะเป็นอย่างเดียวกัน โดยเป็นข้าศึก
 เหมือนกัน. อปฺจายนเวยฺยาวจฺจา ท่านอาจารย์

คุณวิมลรัตน์ โกมลโชคทวี
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เทสนาสวนทิวสุชชุตตา ปน กุสลธมฺมา-
 เสวนโต ภาวนามเย สงฺคหํ คจฺจนฺตํตีติ
 อจฺริยธมฺมปาลตฺถเรน วุตฺตํ. อปฺเร ปน
 เทเสนฺโต สุณฺนฺโต จ เทสนานุสาเรน
 ฅานํ เปเสตฺวา ลกฺขณานิ ปฏฺวิชฺฌ
 ปฏฺวิชฺฌ เทเสติ สุณฺนาติ จ ตานิ จ
 เทสนาสวนานิ ปฏฺเวธธมฺมเมว อหฺรณฺตีติ
 เทสนาสวนํ ภาวนามเย สงฺคหํ คจฺจนฺตํตี
 วทฺนฺติ. ธมฺมทานสฺภาวโต เทสนา
 ทานมเย สงฺคหํ คจฺจนฺตํตีปิ สกฺกา
 วตฺตํ ตถา หิ วุตฺตํ สพฺพทานํ
 ธมฺมทานํ ชินาตีติ.

ตถา ทิวสุชฺชุกมฺมํ สพฺพตฺถาปิ
 สพฺเพสํ นิยมนลกฺขณตฺถตา. ทานาทีสุ หิ
 ยงฺกิลฺยํ อตฺถิ ทินฺนฺนฺตฺวาทินฺนปฺปวตฺตตาย
 สมฺมาทิวฺจฺยิยา วิโสธิตํ มหฺปฺพลํ โหติ
 มหานิสฺสํ.

รวมเข้าในศีลมัยบุญกิริยาวัตตฺถ เพราะความ
 เป็นจาริตศีล.

ท่านอาจารย์ธรรมपालเถระ กล่าวว่าส่วน
 ธัมมเทสนา ธัมมัสสวณะและทิวสุชฺชุกกรรม
 ย่อมถึงการรวมเข้าในภาวนามัยบุญกิริยา-
 วัตตฺถ เพราะเป็นการช่องเสพกุศลธรรม.
 แต่อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า บุคคลผู้
 แสดงและสดับอยู่ สังกญาณไปตามแนวแห่ง
 เทศนา ย่อมแสดงและสดับธรรมรู้แจ้ง
 ไตรลักษณ์ และธรรมเทศนากับธัมมัสสวณะ
 จึงถึงการรวมเข้าในภาวนามัยบุญกิริยาวัตตฺถ.
 บัณฑิตอาจกล่าวได้แม้ว่า ธรรมเทศนา
 ย่อมถึงการรวมเข้าในทานมัยบุญกิริยาวัตตฺถ
 เพราะมีภาวะเหมือนกับธรรมทาน. สมจริง
 ดังพระดำรัส ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า
 การให้ธรรมย่อมชนะการให้ทั้งปวง ดังนี้.

อนึ่ง ทิวสุชฺชุกกรรม ย่อมถึงการรวม
 เข้าในบุญกิริยาวัตตฺถ ๙ ประการ แม้ทั้งหมด
 เพราะมีลักษณะเป็นเครื่องกำหนดบุญกิริยา-
 วัตตฺถ ๙ ประการทั้งปวง. ความจริง บรรดา
 บุญกิริยาวัตตฺถมีทานเป็นต้น บุญกิริยาวัตตฺถ

^๑ พ. ธ. ๒๕/๖๓.

คุณวิมลรัตน์ โกมลโชคทวี
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สงวนลิขสิทธิ์ พ.ศ. ๒๕๖๓

เอวณฺจ กตฺวา ทีฆนิกายญฺจกถาย
 ติฏฺฐชฺชุกมฺมํ สพฺเพสํ นิยมนลกฺขณฺนฺตํ
 วุตฺตํ. เอวํ ทานสึลภาวนาวเสน ตีสุ
 อิตเรสํ สงฺคฺคฺคณฺโต สงฺเขปโต
 ติวริธเมว ปุญฺญกิริยาวตฺถุ โหตีติ
 ทญฺจพฺพํ. ตถา เจว อจฺริเยน เญจฺสา
 ทสฺสึตี.

อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่สัมมาทิฏฐิ ซึ่งเป็นไป
 โดยนัยเป็นต้นว่า ทานที่บุคคลให้แล้ว
 ย่อมมีผลจริง ชำระให้สะอาดแล้ว ย่อมมี
 ผลมาก มีอันสูงส่งมาก.

ก็เพราะอธิบายความดังกล่าวแล้วอย่างนี้
 ในอรรถกถาทีฆนิกาย พระพุทธโฆษา-
 จารย์จึงกล่าวว่า ติฏฐชฺชุกมฺมํมีลักษณะ
 เป็นเครื่องกำหนดบุญกิริยาวัตถุ ๙ ประการ
 ทั้งปวง. บัณฑิตพึงเห็นความตกลงใจว่า
 โดยย่อบุญกิริยาวัตถุ มีเพียง ๓ อย่าง
 เท่านั้น เพราะรวมบุญกิริยาวัตถุ ๗ อย่าง
 นอกนี้ เข้าในบุญกิริยาวัตถุ ๓ อย่าง
 คือทาน ๑ ศีล ๑ ภาวนา ๑ ด้วยประการ
 ฉะนี้. ก็ท่านอาจารย์ได้แสดงไว้ข้างต้น
 แล้ว อย่างนี้เหมือนกัน.

**อธิบายรูปาวจรกุศลกรรมและ
 อรูปาวจรกุศลกรรม**

๖๗. มโนกมฺมเมว วิญญตฺติ-
 สมฺภูจฺสาปฺกตาภาเวน กายทวาราทิสฺสุ
 อปฺปวตฺตฺนโต. ตณฺจ รูปาวจรกุสฺสลิ
 ภาวนามยํ ทานาทิวเสน อปฺปวตฺตฺนโต
 อปฺปนาปฺปตฺตํ ปุพฺพภากฺคอปฺปวตฺตฺนํ

๖๗. รูปาวจรกุศล ชื่อว่า เป็นมโน-
 กรรมอย่างเดียว เพราะไม่เป็นไปในกายทวาร
 เป็นต้น เหตุไม่มีการยังวิญญูติให้ตั้งขึ้น.
 และรูปาวจรกุศลนั้น ชื่อว่าสำเร็จมาจาก
 ภาวนา เพราะไม่เป็นไปด้วยอำนาจทานมัย-

คุณอรรรรณ โกมลโชคทวี
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

กามาจรภาวโต. **ฉานงฺคฺคาเทนาติ**
ปฏิบัติภาทโต ปน อนเนกวิธตฺเตปิ
องฺคาติกฺกมนวเสน นิพฺพตฺตชฺชณฺสก-
ภาทโต ปญฺจวิธํ โหติ.

บุญกิริยาวัตถุเป็นต้น ชื่อว่าถึงอัปปนาแล้ว
เพราะกุศลทั้งหลายที่เป็นไปในส่วนเบื้องต้น
เป็นกามาจร. คำว่า **โดยประเภทแห่ง**
องค์ฉาน ความว่า ก็แม้เมื่ออรุปรวจรกุศล
นั้น มีหลายประการ โดยความต่างแห่ง
ปฏิบัติเป็นต้น รูปาวจรกุศลนั้นก็ มี ๕ อย่าง
โดยประเภทแห่งองค์ฉานที่บังเกิดด้วย
อำนาจก้าวล่วงองค์.

๖๘. อาลมฺพนภเทนาติ

กสิณฺคฺคาภิมาภิกาสํ
อากาศวิสัย มโน
ตทภาโว ตทาลมฺพํ
วิญญฺยานนฺติ จตฺตฺพิณฺนติ.

๖๘. คำว่า โดยประเภทแห่ง
อารมณ์ ความว่า โดยประเภทแห่งอารมณ์
๔ เหล่านี้

อารมณ์ ๔ อย่าง คืออากาศที่เพิก
กสิณ ๑ วิญญานซึ่งมีอากาศเป็น
อารมณ์ ๑ ความไม่มีแห่งวิญญาน
นั้น ๑ วิญญานซึ่งมีความไม่มีแห่ง
วิญญานนั้น เป็นอารมณ์ ๑.

อิเมสํ จตฺตฺนํ อาลมฺพนํ ปภเทน.

อำนาจของอกุศลกรรม

๖๙. เอตฺถาติ อิเมสุ ปากฺก-
จฺานวเสน จตฺตฺพิณฺนํ กมฺเมสุ
อุทฺตฺจฺรหิตนฺติ อุทฺตฺจฺรหคตเจตนาวิหิตํ

๖๙. คำว่าในกรรมทั้ง ๔ ประการ
นี้ ความว่า บรรดากรรม ๔ อย่าง ด้วย
อำนาจสถานที่ให้ผลเหล่านี้. คำว่า **เว้น**

เอกาทสวิธ อกุลสลกมมัม.

กิมุปนตถ การณ อธิโมกขวิรเห
สพพุพพผลมุปี วิจิกิจชาสหคตัม ปฏิสนธิ
อากขุตติ อธิโมกขสมุเปยเคน ตโต
พลวณตมุปี อุตฺถจฺจสหคตัม ตัม นากขุตติตติ.
ปฏิสนฺธิทานสภาวากาโต. พลว
อากขุตติ พุพฺผลํ นากขุตติตติ หิ
อัย วิจารณา ปฏิสนฺธิทานสภาวสุเยว.

ยสุส ปน ปฏิสนฺธิทานสภาวเวย นตฺถิ
น ตสุส พลวภาโว ปฏิสนฺธิอากขุตติเน
การณัม.

อุทฺธจฺจสัมฺปยุตฺตอกุสลเจตนา ความว่า
อกุศลกรรม ๑๑ อย่าง เว้นเจตนาที่สหคต
ด้วยอุทฺธจฺจเจตสิก.

ถามว่า ก็อะไรเป็นเหตุ ในคำนี้ว่า
อกุศลกรรมที่สหคตด้วยวิจิกิจชาเจตสิก
แม้จะมีพลังเพลากว่าอกุศลกรรมทั้งหมด
เพราะเว้นจากอธิโมกขเจตสิก ก็ย่อมชัก
ปฏิสนธิมาได้ อกุศลกรรมที่สหคตด้วย
อุทฺธจฺจเจตสิก แม้จะมีพลังแรงกว่าอกุศล-
กรรม ที่สหคตวิจิกิจชาเจตสิกนั้น เพราะ
ประกอบด้วยอธิโมกขเจตสิก ก็ย่อมชัก
ปฏิสนธินั้นมาไม่ได้ ดังนี้. ตอบว่า เพราะ
อกุศลกรรมบถ ที่สหคตด้วยอุทฺธจฺจเจตสิก
นั้น ไม่มีสภาวะ คือการให้ปฏิสนธิ. ความจริง
ในกรรมทั้งหลายที่มีสภาวะ คือการให้
ปฏิสนธินั่นเอง ก็ยังมีข้อที่ควรพิจารณา
ดังนี้ว่า กรรมที่มีพลังแรง ย่อมชักปฏิสนธิ
มาได้ กรรมที่มีพลังอ่อน ย่อมชักปฏิสนธิมา
ไม่ได้.

ส่วนกรรมใด ไม่มีสภาวะคือการให้ปฏิสนธิ
เลย กรรมนั้นถึงจะมีพลังแรงก็ไม่เป็นเหตุ
ในการชักปฏิสนธิมา.

แม่ชีศรียา พรายศิริ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

กถมฺปนตํ วิญญาตพฺหิ อุตฺถจฺจ-
สหคตฺสฺส ปฏฺฐนฺธิทานสฺภาโว นตฺถิตฺติ.
ทสฺสเนน ปหาตพฺพเสฺส อเนาคตตฺตา.
ติวฺริธา หิ อุกฺขลา ทสฺสเนน
ปหาตพฺพทา ภาวนา ย ปหาตพฺพทา
สฺยา ทสฺสเนน ปหาตพฺพทา สฺยา
ภาวนา ย ปหาตพฺพทาติ.

ตตฺถ ฏฺฐจฺสิสฺสหคตฺตวิจฺจิกฺขณาสหคตฺจิตฺตฺตฺ-
ปาทา ทสฺสเนน ปหาตพฺพทา นาม
ปจฺมํ นิพฺพานทสฺสเนนเสน ทสฺสเนนฺตฺติ
ลทฺธนาเมน โสตาปตฺติมคฺเคน
ปหาตพฺพตฺตา. อุตฺถจฺจสฺสหคตฺจิตฺตฺตฺปาโท
ภาวนา ย ปหาตพฺพโท นาม อคฺคฺมคฺเคน
ปหาตพฺพตฺตา.

อุปฺริมคฺคตฺตยญฺหิ ปจฺมมคฺเคน ฏฺฐจฺ-
นิพฺพานเน ภาวนาเสน ปวตฺตฺนโต

ถามว่า ก็พวกเราจะพึงทราบถึง
คำนี้ได้อย่างไรว่า อุกุศลกรรมที่สหคต
ด้วยอุทฺธจฺจเจตสิกไม่มีสภาวะคือกรทำให้
ปฏฺฐนฺธิ. ตอบว่า บัณฑิตทั้งหลายพึงทราบ
ถึงคำนี้ได้ เพราะอุกุศลกรรมที่สหคต
ด้วยอุทฺธจฺจเจตสิกนั้น มิได้มาในหมวด
อุกุศลกรรมอันทัสสนะ (โสดาปัตติมรรค)
พึงละ. ความจริง อุกุศลธรรมมี ๓ หมวด
คือ อุกุศลธรรมอันทัสสนะพึงละหมวด ๑
อุกุศลธรรมอันภาวนา พึงละหมวด ๑
อุกุศลธรรมบางที่อันทัสสนะพึงละ บางที่
อันภาวนาพึงละหมวด ๑.

บรรดาอุกุศลธรรม ๓ หมวดนั้น จิตตฺตฺปาทา
ที่สหคตด้วยฏฺฐจฺสิ และจิตตฺตฺปาทาที่สหคต
วิจฺจิกฺขา ชื่อว่า อุกุศลธรรมอันทัสสนะพึงละ
เพราะเป็นสภาวะธรรม อันโสดาปัตติมรรค
ซึ่งได้นามว่าทัสสนะ ด้วยอำนาจเห็น
พระนิพพานก่อนพึงละ. จิตตฺตฺปาทาที่สหคต
ด้วยอุทฺธจฺจเจตสิก ชื่อว่า อุกุศลธรรม
อันภาวนาพึงละ เพราะเป็นสภาวะธรรม
อันอรหัตตมรรคพึงละ.

ความจริง มรรค ๓ ประการ เบื้องสูง
พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า ภาวนา

แม่ชีศรียา พรายศิริ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา